

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

О.І. МОТЛЯХ, Є.М. КОРЖ, Д.В. КУЦЕНКО

**ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ПОЛІГРАФІВ ПРИ
ПРОФЕСІЙНОМУ КАДРОВОМУ ВІДБОРІ ДО ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

Методичний посібник

Київ – 2019

УДК 159.91 + 343.1

Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі до правоохоронних органів України [Текст] : метод. посіб. / Мотлях О.І., Корж Є.М., Куценко Д.В. – К. : Освіта України, 2019. – 144 с.

Рецензенти:

Чернявський С.С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, заслужений діяч науки і техніки України.

Алексєєв О.О. – кандидат юридичних наук, доцент, експерт-поліграфолог, член Координаційної ради громадської організації «Колегія поліграфологів України».

Усіков І.П. – експерт-поліграфолог, юрист-правознавець, генеральний директор ТОВ Східноєвропейський центр кадрової безпеки, член Координаційної ради громадської організації «Колегія поліграфологів України».

Авторський колектив: Мотлях О.І., Корж Є.М., Куценко Д.В.

Схвалено та рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 1 від 16.09.2019 р.)

У методичному посібнику запропоновано систему та організацію професійного «скринінгового» відбору кадрів до правоохоронних органів України із застосуванням науково-технічного приладу поліграфа.

Викладено генезу та стан спеціальних поліграфологічних досліджень.

Проаналізовано міжнародний та національний досвід використання комп'ютерного поліграфа у кадровій роботі для професійного відбору кандидатів на обіймання відповідних посад до органів поліції, державної безпеки, розвідки і контррозвідки, а також інших державних інституцій, робота яких пов'язана з секретною інформацією, протидією терористичним актам, боротьбою з котребандою, наркоманією, тінвовим бізнесом тощо.

Розглянуто деякі теоретико-прикладні питання поліграфологічних досліджень, а саме: психофізіологічних та технічних складових, а також тактико-комунікативної діяльності у використанні комп'ютерного поліграфа.

Розкрито окремі правові, методичні та праксеологічні підходи до специфіки проведення опитувань (досліджень) осіб із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Наведено додатки, в яких містяться документальні приклади, пов'язані із кадровою «скринінговою» психологічною перевіркою осіб на обіймання відповідних посад у практичні підрозділи правоохоронних органів України.

ISBN 978-617-7777-96-9

© Авторський колектив Мотлях О.І., Корж Є.М., Куценко Д.В. 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОМП'ЮТЕРНОГО ПОЛІГРАФА	9
1.1. Історіографія зародження, становлення та розвитку психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа	9
1.2. Міжнародний та національний досвід використання комп'ютерного поліграфа.	16
1.3. Окремі теоретико-прикладні питання психофізіологічних досліджень із застосуванням комп'ютерного поліграфа.	25
1.3.1. Ключові психофізіологічні складові спеціальних досліджень із застосуванням комп'ютерного поліграфа	25
1.3.2. Деякі техніко-інструментальні складові комп'ютерного поліграфа та їх особливості.	33
1.3.3. Основоположні аспекти тактико-комунікативної поліграфологічної діяльності	40
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ «СКРИНІНГУ» В ПРОФВІДБОРІ КАДРІВ ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ	47
2.1. Правові та інші засади діяльності, пов'язаної із застосуванням комп'ютерного поліграфа у виконанні кадрових «скринінгових» перевірок	47
2.1.1. Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до органів прокуратури України	53
2.1.2. Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до Національної гвардії України	54
2.1.3. Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до органів Державної фіскальної служби	58
2.1.4. Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до Міністерства оборони України та Збройних сил України	60
2.1.5. Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до Міністерства оборони України та Збройних сил України	62
2.1.6. Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до Державного бюро розслідувань	65
2.2. Фактори, що впливають на об'єктивність результатів перевірки із застосуванням комп'ютерного поліграфа	68

2.3. Методи поліграфологічного опитування осіб, які отримали широке світове визнання і підтвердили свою ефективність	70
2.4. Праксеологічні підходи до проведення психофізіологічного опитування осіб із застосуванням комп'ютерного поліграфа при відборі кадрів до практичних підрозділів правоохоронних органів України	79

РОЗДІЛ 3. ПРОТИДІЯ ОБ'ЄКТИВНОМУ ПРОВЕДЕННЮ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОЇ ПЕРЕВІРКИ З БОКУ ОПИТУВАНИХ ОСІБ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ 87

3.1. Загально-теоретичні питання протидії об'єктивній поліграфологічній перевірці збоку опитуваних осіб	87
3.2. Ознаки протидії об'єктивній перевірці опитуваних осіб із застосуванням комп'ютерного поліграфа та шляхи її подолання	95

ВИСНОВКИ 110

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ 117

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 119

ДОДАТКИ 127

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КЗППУ	Кодекс законів про працю України
КДБ СРСР	Комітет державної безпеки Союзу Радянських Соціалістичних Республік
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
ОРД	Оперативно-розшукова діяльність
ПФДЗКП	Психофізіологічне дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа
СБ України	Служба безпеки України
США	Сполучені штати Америки
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
УМВС України	Управління Міністерства внутрішніх справ України
ФПГ	Фотоплетізмограма
ЦРУ	Центральне розвідувальне управління
ШГР	Шкірно-гальванічна реакція
МО України	Міністерство оборони України
ЗС України	Збройні сили України
ГШ ЗС України	Генеральний штаб Збройних сил України
НМЦ КП МО	Науково-методичний центр кадрової політики
України	Міністерства оборони України
ДБР	Державне бюро розслідувань

ВСТУП

Стабільність розвитку будь-якої держави визначається рівнем її безпеки. Це проявляється через діяльність різних владних інституцій, які покликані в міру специфіки своєї діяльності забезпечувати захист, безпеку і надійність розвитку своєї країни. Вихід України на міжнародний рівень як демократичної, правової та європейської країни також зумовив вітчизняних політиків більше приділяти уваги захисту своїх державницьких інтересів. Наразі це виражається у зовнішній стратегії інтегрування України до кращих зразків європейського життя, через внутрішні механізми й відповідні важелі, зокрема за рахунок реформування ключових вітчизняних інституцій, а також створення нових, які покликані безпеково гарантувати стабільний розвиток нашої держави. Стан сьогодення оновлених та новостворених силових структур засвідчує поступальну результативність реформованої діяльності, в якій чільне місце належить застосуванню поліграфа у виконанні завдань, поставлених перед ними державою. Отримані результати від застосування цього науково-технічного приладу в багатьох питаннях дають можливість прийняти об'єктивні, справедливі, у тому числі й кардинальні рішення. Усе це викликано тими складними процесами, які відбуваються в нашій країні й не тільки, і пов'язані як з військовою агресією нашого північного сусіда, так і з міждержавними проблемами, які стосуються геополітичних питань, нахшталт переділу світу, ядерного озброєння, сфер впливу і контороллю за енергоресурсами тощо, що в цілому створює загрозу основам національної безпеки. З урахуванням сучасної транскордонної злочинності, геополітичної й криміногенної ситуації, яка склалася у світі, постала нагальна потреба у виробленні спільної стратегії боротьби з міжнародним тероризмом, з охороною потенційно небезпечних, оборонних, військових та інших об'єктів. Більше того, значна розгалуженість транспортних магістралей, що зв'язують Україну з іншими державами, вимагають кардинальних, якісно нових, ефективних і термінових заходів спрямованих на підвищення безпековості нашої країни, які не можуть бути реалізованими без надійного людського ресурсу. Хоча, слід визнати, що останнім часом в Україні спостерігається тривожна тенденція до зниження рівня показників людського фактору, і це проявляється у використанні окремою категорією індивідуумів подвійних стандартів, матеріальної та майнової вигоди, корупції, зневаги до державних і суспільних інтересів. На це все має бути звернута увага з боку держави і, зокрема її компетентних органів та структур у прийнятті відповідних рішень. У першу чергу, це стосується особового складу силових структур, працівників всіх ланок правоохоронних органів, співробітників та службовців, які мають доступ до державної таємниці, охорони потенційно небезпечних та стратегічних об'єктів, державотворчих процесів, розподілу фінансових ресурсів тощо. Запорукою безпеки й успіху в цьому процесі є кадрова безпека, яка має реалізовуватися з можливістю системного використання комп'ютерного поліграфа. Варто наголосити, що сучасні вітчизняні психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа та їх результати доволі системно знаходять відображення саме в таких напрямках діяльності: при відборі

кандидатів для заміщення вакантних посад (кадрового «скринінгу»), спеціальних (внутрішніх) перевірок та службових розслідувань, а також виконанню окремих завдань в межах досудового та судового провадження. Виходячи з актуальності цього методичного посібника найбільший інтерес для нас становить саме професійний кадровий «скринінг», спрямований на відбір осіб у підрозділи правоохоронних органів України.

За даними соціологічних досліджень, проведених вітчизняними провідними компаніями, серед кандидатів на службу до силових структур віком від 18 до 35 років відмічається значне зростання кількості осіб з асоціальними проявами поведінки, схильних до суїциду, з утилітарною мотивацією до роботи та тих, що заздалегідь планують зловживання своїм службовим становищем, мають або мали зв'язки з кримінальними структурами та інше. У цих осіб відзначається загальне зниження рівня морально-етичних принципів та норм поведінки, збільшення кількості випадків вживання ними наркотичних та психотропних речовин, зловживань алкоголем, у тому числі зафіксовано навіть хронічний алкоголізм серед самих кандидатів. Дослідження та аналіз цього питання вказують на зміну сутності у мотивації громадян до вступу на службу (роботу, навчання) в силові структури, і мають чітко виражену негативну, споживацьку, егоїстичну спрямованість. Таким чином, підвищується вірогідність проникнення в правоохоронні органи осіб, що не відповідають сучасним вимогам на кшталт надійності людського фактору як гарантії правопорядку в державі.

Вважаємо, що оптимальним, достовірним, об'єктивним і найефективнішим способом такої діяльності є впровадження поліграфа в процедуру професійного кадрового «скринінгового» відбору кандидатів у державні інституції спеціального призначення, що дозволяють спеціалісту-поліграфологу беззаперечно виявляти в особи ймовірно приховану інформацію, яку в інший спосіб отримати не становить можливості.

З позиції напруцювань міжнародної практики, поліграф розглядається як «прилад неоціненної допомоги».

Досвід Національного центру поліграфологічних досліджень США та статистичні розробки, зроблені цією установою, демонструють ефективність використання поліграфів із подальшим підтвердженням отриманих результатів на рівні 95-97%.

Що ж до самого психофізіологічного опитування індивідуумів із застосуванням комп'ютерного поліграфа, то – це є комплексною процедурою, основу якої становлять технічні засоби, програмне, математичне та інформаційне забезпечення, спеціальні тести (опитувальники), розроблені поліграфологом з урахуванням апробованих загальноновизнаних методик, що дає можливість отримати спеціалісту беззаперечно науково обґрунтовані дані, важливі для вирішення питання по суті їх виникнення. Тобто, створює можливість спеціалісту-поліграфологу виявити в особи приховану інформацію незалежно від її бажання. Що ж до самої процедури, то наприклад, в США, перевірка надійності людського фактору вирішується шляхом професійного кадрового «скринінгового» відбору, у формі планових та позапланових

поліграфологічних тестувань. При планових перевірках проводять, як правило, тільки поліграфологічне опитування, причому їх регулярність регламентована відомчими нормативними актами. Позапланові перевірки проводять у випадках посадових змін, переведення на інші посади, проведення службових розслідувань та ін.

Натомість в Україні професійний кадровий «скринінговий» відбір кандидатів на службу (роботу, навчання) у силові структури проводиться частково, і без системного застосування спеціальних поліграфологічних опитувань. Більше того, підходи і технології планових та позапланових перевірок особового складу в Україні і США суттєво різняться, зокрема як в питанні їх регулярності, так і в питанні часткового ігнорування посадовцями необхідності використання для цих потреб поліграфів, внаслідок чого значно знижується ефективність, повнота та достовірність кадрових перевірок щодо надійності людського фактору.

Переконані, що опрацювання даних, наданих кандидатом на службу (роботу, навчання), шляхом спеціальної перевірки традиційним методом не завжди дає можливість отримати об'єктивну і вичерпну інформацію про асоціальні вчинки, біографічні та спадкові особливості особи. Запровадження комп'ютерного поліграфа у професійний кадровий «скринінговий» відбір кандидатів на обіймання ними відповідних посад у державні інституції спеціального призначення значно підвищить надійність отриманих інформаційних даних, що убезпечить роботодавців й державу від непередбачуваних наслідків. При цьому практично відпаде необхідність у проведенні традиційної спеціальної перевірки, як правило, досить тривалої за часом, але не завжди ефективної за результативністю.

У сучасних умовах розвитку нашої країни, в тій обстановці, що склалась навколо неї, в стані реформування вітчизняних силових структур, різні правоохоронні, військові та інші відомства змушені самотужки вирішувати проблему потреби в поліграфах та спеціалістах відповідного гатунку. Приємно констатувати той факт, що в переважній більшості правоохоронних органів України й не тільки, домінує думка відносно розширення поліграфологічної діяльності, зокрема за рахунок створення власних спеціалізованих відділів, відділень, центрів психологічного забезпечення з можливістю не лише проведення такого рівня досліджень, а й з підготовкою своїх спеціалістів-поліграфологів та перепідготовкою і підвищенням професійного рівня кадрів належного гатунку для потреб вітчизняної правоохоронної діяльності. Водночас, слід констатувати факт того, що й до тепер залишається проблемним питання підготовки поліграфологів та їх якості. Тобто, державна підготовка поліграфологів як така відсутня, а комерційна – бажала б бути кращою. Відсутність контролю з боку держави за цим процесом формує підвалини для монополізації окремими приватними суб'єктами цього важливого напрямку діяльності, який може бути прирівнений до основ національної безпеки. А цього допустити не можна, оскільки можуть бути непередбачувані наслідки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОМП'ЮТЕРНОГО ПОЛІГРАФА

1.1. Історіографія зародження, становлення та розвитку психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа

У різні періоди перебування людей в общинах, колективах, громадах поставало питання щодо виявлення і викорінювання брехні, як ганебного явища, що побутувало в суспільстві у найрізноманітніших її формах і проявах. Основою лукавства і брехні людини були й залишаються матеріальні цінності та блага, нажива, жага влади, кар'єризм, страх викриття і покарання тощо. Тобто у кожному з випадків брехні в людини має індивідуальне відображення. Історії відомі приклади, коли суспільство, всупереч об'єктивним законам свого розвитку, намагалося викорінити брехню, застосовуючи іноді навіть радикальні способи боротьби з цим соціальним злом. До прикладу, в староацтекському законі Монтесуми 1-го, людина-брехун каралася смертю або скаліченням окремих частин тіла. Однак – це не дало своїх позитивних наслідків.

В історичних джерелах різних держав зафіксовані відомості власних підходів до перевірки людини на брехню. Ці методи традиційно передавалися з покоління в покоління і вдосконалювалися з розвитком науково-технічного прогресу. Своєрідними індикаторами, які фіксували зміну поведінки особи через окремі подразники людського організму, були різні підручні засоби, окремі речі вжитку, побутові пристрої і навіть продукти харчування.

У I тисячолітті до н.е. в Китаї особі, яка підозрювалася у вчиненні злочину, клали в рот сухий рис або ж рисове борошно й вислуховували її по суті справи. Той, хто не міг проковтнути крупу, визнавався винним у вчиненому злочині. Обґрунтовувалося все тим, що в людини зменшувалось слиновиділення через внутрішній страх, викликаний ризиком можливого викриття брехні й понесення покарання за вчинений злочин.

Подібними були детекції брехні у Середні віки в Англії, Іспанії та Франції, де застосовувалась так звана судова скиба (хліб або хліб із сиром), яка в 1150 р. була навіть офіційно визнана католицькою церквою як одна із форм інквізиції. Так, за фізіологічними ознаками контроль слиновиділення в людини вважається практично первісним методом виявлення брехні.

У Стародавній Індії під час проведення допиту підозрюваній особі пропонували одночасно з її відповіддю вдаряти в гонг. Якщо вона чітко відповідала на поставлене питання, удар у гонг був одночасно ритмічним, якщо ж особа, відповідаючи, вагалася чи говорила неправду, її ритм збивався і удар у гонг не збігався з часом виголошення інформації. В одному з папірусів індійських Вед, датованому IX ст. до н.е., викладені інструкції щодо виявлення вбивць-отруйників за їхньою поведінкою. З-поміж інших ідентифікаційних ознак таких осіб автори Вед називають тремтіння та блідість обличчя. Контроль

фізіологічних показників людини використовувався в країнах античного світу. За основу бралася зміна кольору обличчя людини, особливо під час проведення кадрового відбору. Такі підходи використовувалися, коли ставилися провокаційні питання, зокрема під час відбору на навчання до військових шкіл у Стародавній Спарті та охоронців у Стародавньому Римі. Та якщо в першому випадку блідість обличчя як ознака страху кандидата на навчання до військової школи, який стояв над глибокою прірвою, розцінювалась як недолік, то в другому почервоніння обличчя, що розглядалося як ознака сором'язливості кандидата в охоронці, свідчило на його користь, оскільки вважалося, що той не братиме участі у змовах.

У племенах Африки підозрюваній у вчиненні злочину особі давали в руки яйце домашньої птиці з тонкою шкаралупою. Коли підозрюваному ставили питання, його мускульна система спрацьовувала мимовільно, й таким чином у нього стискався кулак і розчавлював яйце в його руці. Крім того, в африканських племенах, визначаючи винного, застосовували знання чаклуна, який виконував спеціальний танець навколо підозрюваних. Інтенсивно обнюхуючи їх, «слідчий-чаклун» за насиченістю запаху тіла робив висновок про те, хто з підозрюваних винний у скоєнні розслідуваного злочину. Давні русичі примушували підозрюваного у вчиненні злочину брати в руки розпечене залізо або ж діставати рукою каблучку з окропу, після чого суддя мав забинтувати йому руку і поставити на перев'язаній руці печатку. Якщо через три дні на руці не залишалося жодного сліду, то невинуватість особи у злочині вважалася доведеною. Виявлення неправди знайшло відображення й у найдавніших цивільних статутів Стародавньої Русі, які отримали назву «Руська правда» і були складені в XI ст. за правління Ярослава Мудрого. За ними дозволялося застосовувати ордалії у позовах між громадянами, зокрема, коли «позивач може... вимагати, щоб відповідач проходив випробуванням залізом... а коли позов коштував на півгривні... менш, то випробування водою».

Більш інформативним був «детектор брехні» із залученням віслюка. Ця вперта тварина за тисячоліття свого існування й не припускала, що людина відведе їй роль визначника істини. Процедура тестування полягала в тому, що хвіст віслюка змазували фарбою, після чого його прив'язували у напівтемному приміщенні. Підозрюваний повинен був зайти в приміщення й погладити віслюка за хвіст. Якщо тварина зареве – обстежуваний винний. Творці такого «детектора брехні» були впевнені, що людина, яка вчинила злочин, побоїться гладити віслюка, щоб той не видав її.

На Близькому Сході ще в глибоку давнину як «детектор брехні» використовували показники пульсу підозрюваного. Інформативними ознаками були зміни частоти пульсу й особливості кровонаповнення артерії (пульсації). Цей метод застосовувався для виявлення невірних дружин і їхніх коханців. Методика перевірки була надзвичайно простою. Спеціально тренована людина прикладала палець до артерії, а далі підозрюваній дружині ставили запитання, називаючи імена чоловіків, які теоретично могли вступити з нею в інтимні стосунки. Унаслідок високого емоційного напруження, як реакція на ім'я коханця, у підозрюваної різко змінювалися частота пульсу й кровонаповнення

артерії. Далі цей метод використовувався для визначення ступеня щирості тієї чи іншої особи.

У III ст. до н.е. давньогрецький лікар Еразістрат, а в X ст. перський філософ і лікар Авіценна для виявлення брехні застосовували мануальний контроль пульсу опитуваної особи. Цей метод також використовували в XVI ст. Галілей та у XVIII ст. Д. Дефо. В його основі лежали прояви вербальних або візуальних стимулів, що спричиняло прискорення пульсу в допитуваної особи, а це вказувало на її причетність до вчинення злочину.

Виявлення фізіологічних ознак брехні в такий спосіб, стало прообразом сучасних пошукових тестів, які застосовуються поліграфологами.

Окреслена теорія підтримана вченими-попередниками. Зокрема вважають, що саме італійський фізіолог А. Моссо в 1875 р. у монографії «Страх» першим висловив ідею про можливість інструментальної фіксації страху за змінами фізіологічних показників, якщо він є компонентом неправди.

Наукових даних, заснованих на реальних фактах, які підтверджують застосування різних способів діагностування людей на предмет неправди, до наших днів дійшло чимало. Відлік часу від початку I тис. до н.е. до середини XVIII ст., на думку дослідників цього питання, є періодом зародження, виявлення неправди в показаннях людей. Це дає нам підстави вважати, що людство на різних етапах свого існування вишукувало найдодільніші форми верифікації наданої особою інформації. Результатом встановлення брехні були реакції фізіологічних ознак людини, які спрацьовували на відповідні стимули (рис, борошно, яйце, розпечене залізо тощо).

Починаючи з другої половини XVIII ст. і до початку XX ст. настає період становлення й розвитку науково-технічного прогресу, який створив підґрунтя для усвідомленої цілеспрямованої діяльності пошуку нових форм діагностування людини за допомогою технічних приладів. Зокрема, наприкінці XVIII ст. були створені природничо-наукові та теоретичні передумови для використання психофізіологічних методів виявлення приховуваної інформації з метою встановлення істини й розвитку технічних засобів, які реєструють зміни фізіологічних параметрів організму людини.

У 1804 р. в науковому середовищі з'являється термінологічне поняття «поліграф». Джон Хавкінс (John Hawkins) застосував його до свого винаходу – машини, що створювала точні копії рукописних текстів. У цій «копіювальній» машині також використовувалися самописці. Таким апаратом багато хто користувався в XIX ст., у тому числі Томас Джефферсон, третій президент США (Сполучені Штати Америки), проте саме Джон Ларсон першим застосував термін «поліграф» до приладу для виявлення брехні.

Справжнім поштовхом для подальшого розвитку змін фізіологічних параметрів організму стала робота італійського фізіолога Анжелло Моссо (Angelo Mosso, 1846–1910), оскільки він уперше провів інструментальну детекцію брехні за допомогою винайденого ним пристрою – плетизмографа (грец. *plethysmos* наповнення, збільшення + грец. *grapho* писати, зображати) – приладу для графічної реєстрації змін об'єму кінцівок тіла, пов'язаних із різним кровонаповненням судин. Що більше емоційне напруження, то більше крові

проходить кровоносними судинами і більше виражені зміни об'єму кінцівок тіла. У монографії «Страх» 1875 р. А. Моссо зазначив, що тиск крові в судинах людини і частота пульсу змінюються залежно від зміни її емоційного стану, зокрема страху. У результаті проведених експериментів учений дійшов висновку: «Якщо страх є суттєвим компонентом брехні, то такий страх можна виокремити». А. Моссо проводив свої дослідження, ґрунтуючись на працях Гіппократа, який умів розрізняти до 60 відтінків роботи серця залежно від емоційного стану людини. Ідеї А. Моссо зумовили подальші дослідження із застосуванням технічних пристроїв, метою яких було виявлення приховуваної інформації за психофізіологічними реакціями людини, і практично ознаменували формування нової галузі науки – психофізіології.

Розвиваючи дослідження А. Моссо, у 1895 р. італійський кримінолог Чезаре Ломброзо (Cesare Lombroso, 1835–1909) вперше запровадив застосування технічних засобів для виявлення фізіологічних ознак брехні, зокрема при наданні практичної допомоги поліції у виявленні осіб, причетних до вчинення злочинів. Він сконструював гідросфігмограф – технічний засіб для вимірювання динаміки кровонаповнення судин частини тіла, зануреної в ємність з водою. У книзі «L'Homme Criminel» науковець описав свій досвід застосування плетизмографа (технічного засобу для вимірювання динаміки кровонаповнення судин певного органа або частини тіла) та сфігмографа (технічного засобу для вимірювання коливань стінок кровоносних судин під час допиту підозрюваних у вчиненні злочинів). Доктор медицини у сфері психології Чезаре Ломброзо вперше запропонував використовувати технічні засоби та досягнення фізіології для виявлення фізіологічних ознак брехні. У 1885 р. він опублікував друге видання книги «Злочинна людина» (L'Homme Criminel), в якій описав перший досвід використання психофізіологічного методу детекції брехні для виявлення осіб, які вчинили злочини. Ломброзо намагався зафіксувати неправдиві свідчення за допомогою гідросфігмографа, дані якого базувались на вимірюванні змін артеріального тиску. За сім років, у 1902 р., Чезаре Ломброзо брав участь у розслідуванні вбивства шестирічної дівчинки. У злочині підозрюваним був Тосетті. Під час допиту застосували плетизмограф і виявили незначні зміни пульсу, коли Тосетті усно здійснював математичні підрахунки, проте коли йому демонстрували зображення скалічених дітей, запис пульсу, зареєстрований за допомогою плетизмографа, не показав жодних раптових змін, у тому числі й на фотографію убитої дівчинки. Результати подальшого розслідування переконливо довели, що Тосетті був невинним у вбивстві.

Таким чином, Чезаре Ломброзо є першим практиком, якому вдалося довести в суді невинуватість обвинуваченого у вчиненні злочину за допомогою інструментальних методик діагностування неправди та практично продемонструвати, що контроль фізіологічних реакцій людини може привести не лише до виявлення інформації, яку вона приховує, а й, що є не менш важливим, сприяти встановленню непричетності підозрюваного до вчиненого правопорушення.

У 1913 р. американський психолог і юрист Вільям Марстон (William Marston, 1893–1947) досліджував проблему лжесвідчення в суді, а також у

психологічній лабораторії Гарвардського університету проводив інструментальні дослідження, застосовуючи сфігмоманометр. В. М. Марстон за допомогою розробленого ним методу зміг виявити німецького шпигуна, який викрав таємні документи в Міністерстві оборони США. Саме з ім'ям В. М. Марстона пов'язується термін «детектор брехні». За одним із джерел, таким терміном дослідник назвав застосовуваний ним технічний засіб в одній зі своїх публікацій у 1915 р., за іншим – у 1921 р. газета «Boston Sunday Advertiser» назвала його винахідником психологічного детектора брехні.

У цей же період у науковому середовищі з'являється нове ім'я – Джон А. Ларсон (John Larson, 1892–1965), американця, студента медичного факультету, який поєднував навчання з роботою в поліції м. Берклі (Каліфорнія, США) й у 1921 р. сконструював перший поліграф, придатний для розслідування злочинів, який слід вважати прообразом сучасних поліграфів. Його прилад спочатку фіксував на стрічці паперу дві функції: дихання і тиск крові, а після вдосконалення – три: дихання, пульс і тиск крові. Поштовхом для його досліджень стали результати праці В. М. Марстона.

Перші поліграфи, що набули значного поширення, писали чорнилом, а поліграмою з результатами обстеження слугував рулон спеціального паперу з нанесеною на нього сіткою, і вихідні дані для опрацювання оператори отримували за допомогою лінійки. Для обробки інформації в таких поліграфах використовувалася ціла низка методик бальних оцінок.

Пізніше цієї думки дійшов учень і співробітник Джона А. Ларсона Леонард Кілер (Leonard Keeler, 1903–1949) – студент Каліфорнійського університету. Він зацікавився розробками вченого й почав допомагати йому проводити опитування з метою виявлення брехні в поліцейському відділі м. Берклі (Каліфорнія, США). Запатентував поліграф.

Низка учених сучасності вважають, що розробка технічного засобу Л. Кілера може розглядатися як перший сучасний поліграф.

У 1938 р. в м. Чикаго (США) Л. Кілер заснував першу школу з підготовки спеціалістів поліграфа (поліграфологів) і компанію з виробництва поліграфів «Кілер» – пристроїв, які одночасно реєстрували криві «відносного тиску крові» та пульсу, дихання й шкіргальванічної реакції.

Успіх використання поліграфа під час і після Другої світової війни був поштовхом для створення в 1948 р. в Центральному розвідувальному управлінні (ЦРУ) США відділу, який спеціалізувався на проведенні поліграфічних перевірок. Однією з резонансних справ американських спецслужб було розсекречення радянського розвідника Рудольфа Абеля на території іноземної держави. Резидент СРСР всіляко намагався приховати свій зв'язок з військовою контррозвідкою й відмовлявся давати показання по справі американським спецслужбам. Тоді його помістили в затемнену кімнату з прикріпленими до тіла датчиками, демонструючи різноманітні слайди із зображенням мап континентів, окремих країн, міст. Коли розвідник побачив контури Радянського Союзу, в нього підвищився кров'яний тиск і почастішав подих. Це дало підстави детальніше перевірити версії про те, в інтересах якої країни він працював. Потім на екрані з'явилися картинки американських штатів, розвідник, сам того не

підозрюючи, став реагувати тільки на ті географічні точки, де в нього були схованки і явки, а датчики успішно фіксували зміни. Фізіологічні реакції Рудольфа Абеля допомогли поліграфологу виявити вулицю, будинок, квартиру і схованки...

Значний внесок у розвиток інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації здійснив Клів Бакстер (Cleve Backster), якому належать багато відкриттів і нововведень у галузі поліграфології. Зокрема, у 1946 р. він запровадив систему бальної оцінки поліграми, а в 1960 р. створив метод порівняння зон (Zone Comparison Technique). Клів Бакстер є автором першої у світі системи цифрового оцінювання поліграм. Метод порівняння зон і система цифрового оцінювання поліграм стали стандартом у галузі детекції брехні в усьому світі.

Значний внесок у розвиток психофізіологічного апаратурного методу інструментальної діагностики зробив видатний російський учений і нейропсихолог, згодом – академік АПН СРСР О. Р. Лурія (1902–1977). В основу цих досліджень було покладено метод оцінювання часу мовно-рухових реакцій людини під час асоціативних відповідей на різні слова-стимули. Психолог О. Р. Лурія проводив свої дослідження на основі вчення про вищу нервову систему, розробленого І. М. Сеченовим та І. П. Павловим, які у своїх працях неодноразово підкреслювали, що існує взаємозв'язок між психічною і фізіологічною діяльністю людини, крім того, керуючись методом «асоціативного експерименту», вчений запропонував вести запис за допомогою пристрою швидкості реакцій допитуваної (опитуваної) особи на слова-подразники, що стосуються обставин вчинення злочину.

Друга половина XX ст. ознаменувалася активністю розробок дослідників світу в напрямі вивчення поліграфа. Усе це пояснюється пошуком нових підходів, які відповідали б потребам часу та конкретним вимогам і завданням, а точніше – вивчення досвіду застосування поліграфа за межами КДБ СРСР. Поштовхом для цього стала значна кількість провалів однієї з найпотужніших розвідок соцтабору – східнонімецької «Штазі», коли навіть добре підготовлені агенти викривалися за допомогою «детекторів брехні». Реакція КДБ Союзу мала миттєвий характер. У 1975 році під керівництвом тодішнього голови КДБ Юрія Андропова у ній було створено лабораторію № 30 спеціального призначення, в якій активно використовувала поліграфи для виконання стратегічних завдань, поставлених перед ними комуністичною партією.

Щодо вдосконалення технічних розробок інструментальних приладів діагностування достовірності вербальної інформації того періоду, то зазначимо, що в 1962 р. російський дослідник поліграфа В. О. Варламов створив свій перший триканальний поліграф, який писав чорнилом, а пізніше – п'ятиканальний поліграф, що реєстрував зміни артеріального тиску, пульсу, верхнього та нижнього дихання, шкіргальванічної реакції опитуваного під час проведення психіатричної експертизи. Згодом, у травні 1962 р., вчений розробив систему безконтактного вилучення психофізіологічної інформації, а в 1969 р. створив перший зразок приладу для безконтактного вимірювання психофізіологічного стресу.

На думку цього дослідника, подальше застосування поліграфів відбувалося через підвищення точності реєстрації фізіологічних показників і розроблення нових методів тестування.

У 1968 р. на V щорічному семінарі в Кілерівському інституті поліграфа У. Дж. Янкі вніс пропозицію щодо комп'ютеризації поліграфів, а в 1974 р. зазначена ідея вже була реалізована в електронних поліграфах серії Polyscribe компанії Столтінг. Це був новий позитивний крок уперед – переорієнтування аналогових поліграфів на комп'ютерні. На думку американського поліграфолога Дж. А. Матте, з удосконаленням програмних засобів, а отже й алгоритмів оброблення поліграм комп'ютерні поліграфи поступово витіснили з обігу аналогові.

У 1993–1995 рр. почалось інтенсивне розроблення й упровадження поліграфів як у правоохоронні органи, так і в приватні детективні структури вітчизняного, близького і далекого зарубіжжя.

Узагальнюючи аналіз історичних передумов виникнення, становлення та розвитку психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа можна виділити наступні етапи та періоди його формування:

- перший – визначально-перевірочний, який датується античним періодом I ст. до н.е. – до середини XVIII ст., так званий період застосування підручних засобів (індикаторів), які фіксували зміну поведінки підозрюваної у неправді особи через окремі слова-подразники та матеріальні предмети, які викликали психофізіологічні реакції організму людини. Ці засоби впливали на встановлення правди чи брехні від опитуваних осіб у конкретно-визначеній життєвій ситуації, давали загальне уявлення про подію чи факт, який з'ясувався, та визначали індивідуальне ставлення людини, яка підозрювалася чи обвинувачувалася в злочинному діянні;

- другий – дополіграфний, що розпочався з другої половини XVIII ст. і тривав до кінця XIX ст. Період становлення й розвитку науково-технічного прогресу, який створив підґрунтя для усвідомленого цілеспрямованого пошуку нових форм діагностування ідеальних слідів відображення людини за допомогою технічних приладів. Створення природничо-наукових і теоретичних передумов для використання психофізіологічних методів виявлення приховуваної інформації в опитуваного та розвитку технічних засобів, які реєструють зміни фізіологічних параметрів організму людини;

- третій – інструментально-поліграфний, який бере початок з кінця XIX ст. – до 30-их років XX ст., період зародження та становлення поліграфа. Проміжок часу, протягом якого розроблено способи інструментального діагностування інформації в людини, що підлягала встановленню та реєстрації змін фізіологічних показників опитуваної особи під час проведення поліграфного дослідження. Уведено й закріплено на міжнародному рівні загальновизнане термінологічне поняття «поліграф». Встановлено загальнообов'язкові технічні вимоги до використання зазначеного приладу. Вироблено та запропоновано теоретичні й практичні засади основних методик проведення дослідження на основі поліграфа з використанням різних видів тестових запитань;

– четвертий – розвинутий інструментально-поліграфний – розпочинається з 30-их років ХХ ст. і тривав до початку ХХІ ст. Подальше та поглиблене вивчення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації шляхом реєстрації зміни фізіологічних показників опитуваної особи через використання різних стимулів (подразників), які дають можливість краще впливати на піддослідного та фіксувати його психофізіологічні реакції пасивним реєстратором поліграфом. Формування на початку 90-х років ХХ ст. значної кількості наукових теорій та окремих концепцій, пов'язаних з ними, що були спрямовані на всебічне дослідження психологічних складових особи і впливали на якість проведення поліграфологічної перевірки. Розглянуто практичні умови та можливості застосування поліграфа в різних сферах людської життєдіяльності. Підготовлено основи нормативно-правового регулювання поліграфа з урахуванням міжнародної практики використання цього науково-технічного приладу на рівні судових прецедентів;

– п'ятий – сучасний (практично-дослідницький) визначається межами від початку ХХІ ст. до наших днів. Період активної фази застосування поліграфа в практичній діяльності правоохоронних органів різних держав, у тому числі й України. Термінологічне визначення поліграфа як різновиду психофізіологічної апаратури, яка являє собою комплексну багатоканальну комп'ютерну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на використання за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Практична підготовка підґрунтя до легалізації поліграфа в Україні за прикладом окремих зарубіжних країн. Використання отриманих результатів за допомогою поліграфа у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судочинстві. Створення практичних умов для впровадження окремої психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа як в державних науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України, так і недержавних підприємствах, установах, компаніях.

1.2. Міжнародний та національний досвід використання комп'ютерного поліграфа

Як засвідчує міжнародна практика наразі поліграф використовується у різних галузях знань більш як у ста країнах світу, серед яких загальноновизнаним лідером є Сполучені Штати Америки. Великою популярністю поліграф користується в діяльності правоохоронних органів Японії, Туреччини, Ізраїлю, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-сусідів: Польщі, Болгарії, Чеської Республіки, Словаччини, Словенії, Угорщини, Росії, Білорусі, Молдови та ін.

Звертаємо увагу на особливість, що різні країни відповідно до етнічного, політичного, правового, економічного, соціального, культурного розвитку самі визначали потребу у застосуванні поліграфа. Однозначно не можна стверджувати, що на даний час цей процес має завершений характер, а

результати поліграфологічного дослідження здобули всесвітнє визнання. Принаймні для цього мають бути визначені такі пріоритетні складові: потреба окремо взятої країни в законодавчому закріпленні даних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа і бажання реалізації цієї діяльності в суспільних правовідносинах. Як на нас, позитивним є те, що кількість країн, потенційних користувачів поліграфа, щороку зростає, а це підтверджує значимість досліджень, пов'язаних з ним, у вирішенні найскладніших питань, які потребують однозначного з'ясування. Вітчизняні науковці провели ґрунтовний аналіз щодо рівня нормативно-правового регулювання поліграфа у реалізації питань, пов'язаних розслідування вчинених злочинів, і надали умовний поділ країн світу за чотирма групами:

- країни, в яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом;
- країни, де застосування поліграфа врегульовано окремими правовими нормами закону, якими регулюється ширше коло суспільних відносин;
- країни, де застосування поліграфа врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами;
- країни, в яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано.

Першу групу становлять країни Литва і Молдова. У Литві комп'ютерний апаратно-програмний прилад поліграф використовується з 1992 р., хоча Закон «Про використання поліграфа» був прийнятий у 2000 р. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа дозволяють проводити державним інституціям і без обмежень.

У Молдові діє Закон «Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)» 2008 р. В основному цей Закон регламентує застосування поліграфа при виконанні професійного кадрового відбору персоналу на деякі посади, в тому числі й правоохоронні органи цієї країни, а також у разі проведення внутрішніх або службових розслідувань, пов'язаних з конкретною сферою діяльності.

До другої групи умовного поділу країн належать колишня Югославська Республіка Македонія, Індія, Польща, Сербія, Словенія, США, Туреччина, Чорногорія.

У §§ 3, 4 ст. 151 КПК колишньої Югославської Республіки Македонія 1997 р. органам внутрішніх справ надано право застосовувати поліграф для опитування осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Даний захід проводиться відповідно до загальних вимог психофізіологічного дослідження.

У Чорногорії починаючи з 2003 р. надано право застосовувати поліграф у діяльності поліції. Так, ч. 2 ст. 230 КПК Чорногорії дозволяє використовувати цей прилад для викриття злочинців, запобігання їх втечі або переховування злочинців та їхніх співучасників, виявлення та збереження слідів злочинів і предметів, які містять доказову інформацію, а також для отримання іншої інформації, що може сприяти успішному здійсненню кримінального судочинства.

Закон Словенії «Про поліцію» (п. 6 ст. 54) визначає можливість застосування поліграфологічних перевірок осіб щодо отримання даних під час розкриття та розслідування злочинів, а також в діяльності поліції.

В Індії дослідження на поліграфі уперше застосували через вбивство Махатми Ганді у 1948 р. Перший підрозділ по роботі з поліграфом був створений у 1973 р. До 1987 р. було проведено більше 3000 опитувань, що стосувалися різноманітних злочинів.

США в цьому списку посідає окреме місце серед країн другої групи, оскільки в цій країні кожний штат має власне законодавство, а отже застосування поліграфа в кожному з них є індивідуально визначеним. Діяльність поліграфа регламентується поправками до Конституції США, Федеральним законодавством і законодавством Штатів.

У 1965 р. Верховний Суд США постановив, що примушування до випробувань на поліграфі є порушенням п'ятої поправки до Конституції, яка надає право відмовитися від самообвинувачення. Однак у 1985 р. у цій країні був прийнятий «Закон про допустимість застосування поліграфа у всіх випадках можливості витоку секретної інформації». А у 1988 р. у США набув чинності «Закон про обмеження застосування поліграфа у приватному секторі». Він майже припинив використання поліграфа в державних установах і спричинив практично повну заборону цієї діяльності в приватному секторі, визначав умови використання апаратно-програмного комплексу для відбору службовців у приватні підприємства. Однак у 1990 р. Конгрес США переглянув це питання і запровадив широке використання поліграфа у правоохоронних органах, передбачивши жорсткіший контроль за якістю проведених перевірок.

На разі, у США даний прилад застосовується активно в оперативно-розшуковій діяльності під час розслідування злочинів поліцією на основі відомих нормативно-правових актів та інструкцій.

Починаючи з 1970 р. поліграфні пристрої стали використовуватися в діяльності поліції (міліції) МВС Республіки Польща. Практика проведення таких досліджень у цій країні здійснювалася за двома напрямками:

- 1) в оперативно-розшуковій діяльності;
- 2) у кримінальному процесі.

З 1997 р. відповідно до § 2 ст. 192 КПК Польщі експертам було дозволено застосовувати технічні засоби контролю мимовільних реакцій особи.

Подальшим кроком уперед стала Постанова Верховного суду, прийнята 21 грудня 1998 р. (ІУ КО101/98), яка поставила крапку в багаторічній суперечці польських учених і практиків щодо процесуального статусу результатів перевірок осіб на поліграфі. Лише за 1989 р. до суду були направлені результати опитування на поліграфі восьми людей, що підозрювалися у вчиненому злочині, як докази у сукупності з іншими фактичними даними кримінального провадження.

У 2003 р. в Кримінально-процесуальному кодексі Польщі набула чинності ст. 192/а, відповідно до якої в інтересах зменшення кількості підозрюваних чи для визначення доказової цінності зібраних доказів експерту дозволялося застосовувати технічні засоби, націлені на контроль неусвідомлених реакцій людини. У жовтні ж 2006 р. § 5 Декрету Ради Міністрів «Про гарантування безпеки й допомоги свідкам та іншим особам» було передбачено можливість застосування поліграфа в рамках програми захисту свідків.

Нині ж у Польщі в дослідженнях, пов'язаних з використанням поліграфа існує дві взаємопов'язані проблеми. Перша – зменшення експериментальних наукових досліджень у цій сфері діяльності. Інша проблема – не розроблена єдина система підготовки поліграфологів і чіткі критерії ліцензування цього напрямку.

Що стосується Туреччини, то в ній до 1948 р. розробки щодо використання поліграфа не проводилися. Лише в середині 80-х років минулого століття ця країна адаптувала застосування поліграфа з метою розслідування вчинених злочинів.

До третьої групи умовного переліку держав слід віднести: Англію, Бельгію, Болгарію, Білорусь, Державу Ізраїль, Іспанію, Італію, Канаду, Німеччину, Казахстан, Південну Корею, Росію, Францію, Угорщину, Україну, країни колишньої Югославії, Чеську Республіку, Швейцарію.

Англія тривалий час була противником застосування поліграфа в будь-якій сфері суспільних правовідносин, але з часом змінила своє ставлення у цьому питанні. У 2007 р. у Великій Британії було прийнято Закон «Про контроль над правопорушниками», який передбачав собою обов'язкове проведення поліграфологічних досліджень осіб певних категорій, у тому числі й неповнолітніх, а також осіб, які засуджені за вчинення статевих злочинів і підлягають умовно-достроковому звільненню від відбування покарання.

У Бельгії поліграф уперше було впроваджено у 1997 р. Приводом для цього стало різке збільшення кількості вбивств, в тому числі й дітей. Застосування поліграфа в розслідуванні злочинів дало свої позитивні результати, й уряд Бельгії прийняв рішення системно використовувати допомогу цього науково-технічного приладу і в іншій категорії кримінальних правопорушень.

Більше тридцяти років використовує поліграф Болгарія. З 1995 р. в Інституті психології МВС Республіки Болгарії функціонує «відділ проведення оперативно-психологічних експертиз» стосовно осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів, співробітників, які обвинувачуються у нелояльній поведінці та корупції.

В Угорщині поліграф застосовується з 1978 р., зокрема в досудовому розслідуванні та кримінальному судочинстві. Окремі норми, які регулюють процес застосування поліграфа містяться у Кримінально-процесуальному кодексі Угорщини 1998 р. Зокрема ст. ст. 180, 182/2 та 435 спрямовує застосування поліграфа у кримінальному процесі, а вже ст. 41 Закону Угорщини «Про поліцію» 1994 р. дозволяє застосовувати поліграф для отримання інформації про місцезнаходження осіб і сприяння в проведенні інших слідчих дій. В Угорщині кожне третє поліграфологічне дослідження дає можливість встановити особу злочинця, місцезнаходження безвісти зниклого, речового доказу, викраденого предмета тощо.

Держава Канада входить до переліку країн, які активно застосовують поліграф. До правоохоронної діяльності поліграф долучають з такою метою:

- для усунення підозри з невинної особи;
- для визначення дійсності злочину, коли є сумніви в чесності позивачів, потерпілих чи свідків у підозрі та фабрикуванні показань;

- для встановлення особи винного;
- для визначення прихованої інформації;
- для зібрання додаткової інформації.

На відміну від Канади в Ізраїлі поліграф освоюється за своїми загальновстановленими правилами. Починаючи з 1959 р. поліграф поступово вводився у сферу правоохоронних органів цієї країни. Нині більшість поліцейських спеціалістів мають власну приватну практику. У діяльності щодо застосування поліграфологічних перевірок до різного процесуального статусу осіб для розслідування злочинів поліція Ізраїлю керується відомчими нормативними актами.

З другої половини 70-х років психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа стали проводитися в Югославії та Швейцарії. Результати таких досліджень набули статусу доказів разом з іншими доказами і почали використовуватися в судах під час розгляду справ кримінальної спрямованості.

Спеціальні дослідження за допомогою цього приладу здійснюються в правоохоронних органах Південної Кореї, яка готує своїх спеціалістів провідних країнах світу США та Японії.

Варто зазначити, що були держави, які виступали категорично проти застосування поліграфа, зокрема у кримінальному судочинстві, це – Австрія й Німеччина. Лише ґрунтовне вивчення потужної міжнародної практики психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа та їх результатів змусило ці країни переглянути своє ставлення до цього науково-технічного приладу, зокрема у кримінальному судочинстві. Разом з тим, відповідно до Кримінально-процесуального кодексу Австрії й нині категорично забороняється застосовувати поліграф без вільної письмової згоди підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненому злочині.

Німеччина кілька разів підходила до визначення місця поліграфа в суспільних правовідносинах. До середини 60-х років минулого століття поліграфологічні дослідження в цій країні проводилися майже три десятиліття поспіль. Однак у 1954 р. Колегією в кримінальних справах Федерального Суду ФРН було прийнято рішення, у якому зазначалося, що розслідування за допомогою поліграфа порушує вільний вибір і вольову діяльність підозрюваного, обвинуваченого і є неприпустимим засобом у кримінальному процесі й у попередньому слідстві. На початку 80-х рр. Федеральний Конституційний Суд своїм рішенням підтвердив, що застосування поліграфа у кримінальному провадженні зазіхає на права особи, які захищені Конституцією Німеччини. Разом з тим наголосив, що повна відмова від застосування таких приладів одночасно порушує права обвинуваченого і суперечить положенням ст. 103 Основного закону про право громадян на захист.

Російська Федерація, як найближча спадкоємниця СРСР, в якому поліграф 1975 р. було запроваджено в систему ВТУ КДБ СРСР з організацією спеціальної лабораторії № 30, активно включилася в процес залучення цього приладу в діяльність правоохоронних органів своєї держави. У МВС Російської Федерації розроблена нормативно-правова документація «Про правове і нормативне

забезпечення використання поліграфа в системі МВС РФ» від 30 липня 1992 р. Розроблено та затверджено відомчі інструкції «Про затвердження Інструкції про порядок застосування спеціальних психофізіологічних досліджень на основі поліграфа федеральними органами державної безпеки» від 12 лютого 1993 р. та «Про забезпечення впровадження поліграфа в діяльність органів внутрішніх справ», затвердженої Наказом МВС Російської Федерації № 353 від 12 вересня 1995 р. Видано наказ МВС «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа при опитуванні громадян» № 437 від 28 грудня 1994 р. Відповідно до статті 89 КПК РФ та Інструкції «Про порядок подання результатів оперативно-розшукової діяльності» органу дізнання, слідчому, прокурору чи суду, інформація, отримана за допомогою поліграфа, може бути додана до матеріалів кримінальної справи.

У червні 2001 р. був прийнятий Федеральний закон «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації», який розширив можливості використання поліграфа. Також було розроблено проект Федерального закону Російської Федерації «Про застосування поліграфа» від 7 грудня 2005 р., якого Державна Дума РФ відправила на доопрацювання. Оновлений варіант цього проекту закону був поданий до розгляду в законодавчий орган Росії 24 грудня 2010 р. і 2012 р. в черговий його було відхилено.

У Республіці Білорусь дослідженнями з використанням поліграфа почали займатися з 2001 р. У Росії пройшли підготовку кілька поліграфологів для системи внутрішніх справ Республіки Білорусь.

Можливості застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів цієї країни регламентовано постановою МВС «Про затвердження Інструкції про порядок проведення органами внутрішніх справ Республіки Білорусь опитування громадян з використанням поліграфа» № 206 від 31 жовтня 2001 р.

На кінець 2003 р. Білорусь за кількістю поліграфів і підготовки спеціалістів у цьому напрямі роботи увійшла у трійку найбільш оснащених країн світу.

У 2004 р. Міністерство внутрішніх справ Республіки Білорусь видало наказ «Про забезпечення впровадження поліграфа в діяльність органів внутрішніх справ». Крім того, аналогічні підзаконні нормативно-правові акти розроблені в Комітеті державної безпеки – наказ «Про затвердження Інструкції про порядок проведення органами державної безпеки Республіки Білорусь опитування з використанням поліграфа» № 91 від 22 серпня 1998 р. та Державному комітеті прикордонних військ – постанова «Про затвердження Інструкції про порядок застосування в прикордонних військах Республіки Білорусь опитування громадян з використанням поліграфа» № 26 від 26 жовтня 2006 р.

З 2008 р. набрало чинності нове положення МВС Республіки Білорусь «Про затвердження Інструкції про порядок проведення органами внутрішніх справ Республіки Білорусь опитування громадян з використанням поліграфа» № 162. Розроблення даної постанови було обумовлене набранням чинності Закону «Про органи внутрішніх справ Республіки Білорусь» від 17 липня 2007 р. Суттєвим доповненням у ньому є можливість опитування громадян із застосуванням поліграфа не тільки в оперативно-розшукових заходах, а й для

проведення спеціальних психофізіологічних досліджень в органах внутрішніх справ.

Налагоджена співпраця МВС Республіки Білорусь з Академією Міністерства внутрішніх справ цієї держави в аспекті розроблення нормативно-правових документів щодо легітимності поліграфологічних перевірок в правоохоронних органах. Здійснюється підготовка спеціалістів-поліграфологів для потреб кримінального провадження із розробленням і затвердженням стандарту підготовки та перепідготовки спеціалістів «Психологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності» з призначенням кваліфікації «Спеціаліст з психофізіологічних досліджень».

У Республіці Казахстан, як і в інших державах пострадянського простору, окрім Литви й Молдови, законодавчо не визначено поліграф легітимним науково-технічним приладом. Однак, у роботі державних інституцій розроблені й діють відомчі Інструкції щодо застосування цих досліджень у діяльності правоохоронних органів. Особливе місце в них відведено «захисту охоронюваних законом прав, свобод і інтересів фізичних та юридичних осіб». У Казахстані існують жорсткі вимоги до якості виготовлення і застосування поліграфологічних приладів. У Республіці Казахстан вироблені єдині стандарти сертифікації апаратно-програмних комплексів такого спрямування. Незалежно від виробника (вітчизняного чи іноземного), брендового знака, моделі, заявлених позитивних характеристик тощо – науково-технічні прилади поліграфи, за допомогою яких виявляються психофізіологічні реакції людського організму на вербальну інформацію, підлягають найретельнішому контролю за якістю запропонованої сертифікованої продукції.

У 2002 р. вийшов перший казахський підручник з криміналістики, автора С. Ю. Алесковського, рекомендований Міністерством науки Казахстан як базовий для юридичних вузів цієї країни в якому окремий розділ присвячений науково-технічному приладу поліграфу.

В Україні перша хвиля популяризації досліджень з використанням поліграфа була викликана нагальною потребою практичних підрозділів ОВС у впровадженні новітніх технологій у практику розслідування злочинів. У 1997 р. українська діаспора із США передала в МВС України десять апаратно-програмних приладів моделі «Аксітон». Наступного року Міністерство провело перші спроби використати поліграф в оперативно-розшуковій роботі правоохоронних органів України. Відсутність у країні спеціалістів такого ґатунку і практичного досвіду змусила відповідні відомства звернутися за допомогою до закордонних фахівців. У 1999 р. п'ять офіцерів з Національної академії внутрішніх справ України та Львівського юридичного інституту МВС України протягом двох місяців навчалися у США: в Академії судової психофізіології в місті Ларго штату Флорида. Перші спеціалісти-поліграфологи були підготовлені за сприяння Українсько-американської асоціації поліцейських. Поліграфологи академії неодноразово надавали допомогу УМВС України в областях у проведенні експертних психофізіологічних досліджень осіб, які підозрювалися у вчиненні злочинів. Загалом було проведено на той час понад 50 поліграфологічних опитувань осіб за різними напрямками діяльності.

На початок 2000 р. в українських правоохоронних органах працювало п'ятнадцять поліграфологів у Дніпропетровській, Луганській областях, Києві, Донецьку, Черкасах та Криму. За час проведення експерименту з використання поліграфа, який тривав з 2000 року до весни 2002 року, правоохоронці за допомогою поліграфа розкрили 119 тяжких злочинів, в тому числі викрадення дитини, 40 вбивств, 15 розбійних нападів, розшукали шести злочинців, що перебували у розшуку та чотирьох зниклих безвісти громадян. Очевидні успіхи вітчизняних поліграфологів у розкритті злочинів стали переконливим аргументом подальшої практичної доцільності впровадження поліграфа у оперативно-розшукову діяльність підрозділів міліції (поліції). Це в подальшому лягло в основу виданих наказів у системі МВС України, а саме: «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» № 743 від 28.08.2001 р. та «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» № 842 від 28.07.2004 р., зареєстрованого у Мін'юсті України 27.10.2004 р. № 365/9964, а також прийняттю «Інструкції про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини)», затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 27.10.2004 р. за № 1373/9972. Однак подальший процес застосування поліграфа у системі МВС України дещо знизився, особливо після затвердження рішення колегії МВС України від 25.07.2008 р. № 17км/1 Програми протидії злочинам проти життя та здоров'я проти особи на 2008-2012 роки. У ній п. 4.23 передбачалося системне використання поліграфа та отриманих за допомогою його результатів у роботі ОВС, спрямованих на ефективне розкриття злочинів проти життя та здоров'я людини, але остаточно цей процес загальмувався в силу політичної ситуації, яка склалася на той час у нашій країні. Не отримав належної підтримки в Парламенті й Проект Закону № 4094 від 17.02.2016 р. «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі», розроблений авторським колективом працівників Національної академії внутрішніх справ спільно з фахівцями Українського бюро психофізіологічних досліджень та безпеки, який передбачав собою легалізацію поліграфа та діяльності з його використання в Україні. Натомість активізувався процес застосування поліграфа в підрозділі МВС України та Національній поліції України, зокрема системне запровадження поліграфа в кадровому відборі осіб на обіймання відповідних посад. Відчутними стали результати поліграфологічної діяльності в напрямі підвищення ефективності антикорупційних і люстраційних процедур, що в цілому тривають в Україні, а також новітніх форм протидії злочинності та розслідуванні вчинених кримінальних правопорушень тощо.

Четверту групу умовного поділу країн, потенційних користувачів поліграфа, формують держави Китай, Північна Корея, Латвія, Естонія, Сінгапур, Фінляндія, Японія.

У Латвії систематично з 1998 р. проводяться перевірки на поліграфі у формі «поліграфних експертиз у кримінальних справах». Це віднесено до окремого виду судово-психологічної експертизи.

У латвійських судах результати застосування поліграфа мають статус доказів у винесенні вироків підсудним, хоча в законодавстві цієї країни немає норм, які визначали б порядок використання поліграфа. Юристи, правозахисники, представники громадськості Латвії навіть не загострюють увагу на обставинах законодавчої необхідності, оскільки поліграфологічна перевірка підпадає під правову регламентацію проведення інших видів експертиз.

Японії – це одна з держав-лідерів, яка спеціалізується на використанні поліграфа. Вона посідає третє місце в світі з підготовки поліграфологів для власних потреб країни, в тому числі й для системи правоохоронних органів. Уперше такі дослідження в цій країні були проведені у 1956 р. На сферу правоохоронної діяльності поліції припадає 90 % усіх перевірок на поліграфі. Застосовуючи поліграф у розслідуванні злочинів, поліція Японії керується відомчими нормативними актами. Дослідження такого спрямування використовуються практично без обмежень, тобто поліція Японії має розширені права щодо цієї діяльності, порівняно з іншими поліціями світу, включаючи і США. Статистичні дані підтверджують, що застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів відповідно до видів злочинів здійснюється у 98 % усіх тяжких злочинів і в 60 % – при вчиненні крадіжок, а у вчинення підпалів – вони є обов'язковими. Також підлягають опитуванню 35 % затриманих та підозрюваних і 25 % тих, які перебувають на волі.

Практику Японії активно впроваджують держави Сінгапур і Фінляндія. У цих країнах, як і в Японії, прямо дозволено використовувати поліграф у кримінальному провадженні, а самі отримані результати виконаних спеціальних досліджень оформляються за зразком експертного висновку, що береться до уваги судами як доказ.

Починаючи з 90-х років Естонія активізувала свою діяльність у підготовці поліграфологів для власних потреб. Центром наукових досліджень став Тартуський університет. Результатом цілеспрямованої роботи науковців цього вищого навчального закладу стало створення власної комп'ютерної модифікації поліграфа, що свідчить про значущість таких досліджень у цій країні та використання отриманих результатів у різних сферах суспільних правовідносин.

Про ефективність застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн свідчать такі дані. Загалом поліцією Японії щороку проводиться близько 4800 поліграфологічних опитувань у рамках розкриття та розслідування злочинів, Канади – 3500, Індії – понад 2000, Сербії – близько 1200, Румунії – майже 800, Бельгії та Фінляндії – приблизно по 300 тощо.

Високо оцінюючи ефективність застосування поліграфа в правоохоронній діяльності, Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол рекомендує застосовувати його для розслідування всіх видів злочинів.

Так, на початок 80-х років прилад-поліграф почав використовуватися в Мексиці, Бразилії, Аргентині, Пуерто-Рико, Ірані, в Тайланді, на Тайвані та Філіппінах. Підготовку спеціалістів такого ґатунку для своїх країн у США організували співробітники Національної гвардії Саудівської Аравії та поліції Сінгапуру.

З початку 1995 р. цей прилад почав упроваджуватися в діяльність Департаменту у кримінальних справах Королівської поліції Малайзії.

Дедалі частіше використовувалися психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в діяльності правоохоронних органів таких країн, як Австрія, Болівія, Китай, Колумбія, Франція, Гватемала, Гана, Гондурас, Індонезія, Італія, Ямайка, Йорданія, Кенія, Ліван, Марокко, Нігерія, Пакистан, Панама, Іспанія та ін.

Натомість найпоширенішим способом нормативно-правового регулювання діяльності з використання поліграфа під час розслідування злочинів у зарубіжних країнах є прийняття відповідного підзаконного нормативно-правового акта, а також окремої норми закону, які регламентують доволі широке коло суспільних відносин. З викладеного можна дійти висновку, що співвідношення держав, у яких використання поліграфа під час кримінального провадження, передбачене на нормативно-правовому рівні, та країн, в яких застосування поліграфологічних досліджень в розслідуванні злочинів здійснюється в загальному порядку, є наближено однаковими. Це свідчить про те, що кожна з країн робить власний вибір у питанні нормативно-правового регулювання цієї специфічної діяльності з використанням поліграфа. Головне, щоб така діяльність була законною, добровільною, не порушувала конституційні права громадян і була ефективною у сфері її застосування.

1.3. Окремі теоретико-прикладні питання психофізіологічних досліджень із застосуванням комп'ютерного поліграфа

1.3.1. Ключові психофізіологічні складові спеціальних досліджень із застосуванням комп'ютерного поліграфа

З точки зору наукових підходів учених поліграф відомий як науково-технічний прилад, що використовується з метою перевірки ідеальних слідів відображення щодо конкретних обставин, подій, явищ та виявлення таким чином брехні людини. Оскільки брехня в контексті зіткнення інтересів – це тотальний психосоціальний феномен, пов'язаний із безпосереднім та опосередкованим обміном інформацією й міжособистісним спілкуванням, вона полягає в умисному і найчастіше корисному перекручуванні реальної дійсності речей. Саме тому як основні ознаки звично розуміти: зіткнення інтересів, усвідомлення брехні, намір, умисел, користь. Інше значення має неправда, тобто твердження, засноване на щирій омані й неповному знанні суті явища. При цьому омана розглядається як визначений вид брехливих суджень, котрі об'єктивно ускладнюють пізнання істини, але мають істотну відмінність, яка полягає в тому, що суб'єкт немає умислу говорити брехню своєму опоненту, розуміючи, що повідомлена ним інформація відповідає дійсності.

Повідомлення неправдивої інформації в процесі комунікації може здійснюватися за допомогою різних способів і прийомів, вибір яких залежить від мотивів й мети особи, котра говорить неправду. З огляду на викладене вище

можемо виділити такі методи детекції неправди: некорисливі та корисливі. До перших відносять:

- метод перебільшення;
- метод прикрашання – для досягнення особистого марнославства.

До другої групи методів належать:

- метод повної підміни реальної інформації вигаданою, характерний для дітей і осіб з низьким інтелектом;
- метод неповної підміни інформації. При цьому частина дійсної інформації замінюється подіями, які не стосуються теми;
- об'єктивна інформація виключається з обговорення без будь-якої зміни;
- метод озвучення правди.

Перелічені методи можуть бути класифіковані за показниками: кількісними та якісними. У першому випадку спотворення інформації здійснюється у зв'язку зі збільшенням неправдивих даних, що не відповідають реальності, або, навпаки, зменшенням. Якісні показники брехні відображають ситуацію, коли прихована інформація замінюється вигаданою (почутою, отриманою з різних джерел), яка справді була в житті суб'єкта, але не в тому хронологічному періоді, який досліджується спеціалістом-поліграфологом. Фактичним підґрунтям використання поліграфа є будь-яка прихована інформація й необхідність в її об'єктивізації. Тобто, чим вищий ризик розкриття брехні, тим виразніше проявляються психофізіологічні реакції. В основі психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа лежать закономірності функціонування різних систем людського організму, опосередковані через нервову систему, і проявляються через психофізіологічні реакції. Науковою основою виникнення психофізіологічних перевірок з використанням поліграфа стало обґрунтування того факту, що поведінка не може бути розглянута ізольовано від людської психіки, від особливостей інтелектуальної, емоційної, вольової сфери особистості. Саме тому емоційний стан, пережитий людиною, можна спробувати відтворити в її свідомості, використовуючи стимули, демонструючи об'єкти, пов'язані з подією, чи їх зображення. Застосування поліграфа неможливе без урахування основ психології, і перш за все емоційних процесів. Емоції (від франц. *emotion* – хвилювання, збудження та лат. *moveo* – потрясіння, хвилювання) – 1) це психологічні реакції всього організму, які складаються із фізіологічного збудження (серцебиття), експресивної поведінки (пришвидшена хода) і свідомого досвіду (інтерпретація намірів людини й відчуття страху), що контролюються автономною нервовою системою; 2) це реакції на впливи внутрішніх і зовнішніх подразників, які мають чітко виражений суб'єктивний прояв, що поєднують у собі всі види чутливостей та хвилювань.

Емоції слід розглядати як суб'єктивну реакцію на зовнішні й внутрішні подразники. Вони є найпростішою формою емоційних проявів психіки і являють собою форму психічного відображення навколишнього світу у вигляді короточасних переживань людини, які виражають її ставлення до того, що відбувається.

Відмінністю емоцій від інших психічних процесів є те, що вони спричиняють різні зміни у функціях внутрішніх органів.

У зв'язку з цим у складі емоцій виділяють дві складові:

1) суб'єктивне емоційне переживання;

2) вираження емоцій, тобто ті соматичні й вегетативні зміни, що супроводжують це переживання.

Характерні фізіологічні реакції, які викликаються емоціями, поділяють на різні категорії, однак найчастіше використовуються дослідниками такі:

– вегетативні – характеристики дихальної системи, шкіргальванічний рефлекс, зміна провідності шкірних покривів, артеріальний тиск, температура шкіри, серцевий ритм тощо;

– біохімічні (як частина вегетативної системи) – зміна складу крові, сечі та ін.;

– моторно-поведінкові – поява тремору, зростання мускульного напруження, зміни у виразі обличчя, позі, міміці, жестах;

– мовні характеристики (як частина моторно-поведінкової системи) – голосу, інтонації, зміни в характері організації мови;

– біоелектрична активність мозку – біоструми головного мозку.

Будь-які емоції людини супроводжуються зміною її фізіологічних реакцій. Скажімо, в момент, коли людина занепокоєна, збуджена чи відчуває страх, у неї виникає певне емоційне напруження, яке проявляється у вигляді відповідних фізіологічних реакцій, а саме: частішає або уповільнюється серцевиття (частота пульсу), змінюється ритм дихання, коливається температура тіла, змінюється характер біотоків головного мозку, а також змінюється електропровідність шкіри. Тобто, психофізіологічні реакції, які реєструє поліграф, за своїм характером залежать від багатьох складових будови людського організму, зокрема індивідуальних особливостей нервової системи опитуваної особи.

Сильне емоційне напруження спричинює активну діяльність десятків фізіологічних механізмів, провокуючи відповідні реакції, які формують емоційний стан людини. Стрес охоплює весь організм, викликаючи в людини певний мобілізаційний стан, і при цьому майже одночасно об'єднує всі функції організму в одне ціле. Також емоційне напруження супроводжується зміною активності майже всіх органів людини. У більшості випадків ці зміни набагато перевищують рівні, необхідні для нормальної життєдіяльності людини. Посилення активності нервової системи, що забезпечує емоції, супроводжується надлишковою мобілізацією енергетичних ресурсів організму. Це постійно викликає фізіологічні реакції, котрі у тих самих умовах перевищують реакції на однорідні стимули, не пов'язані з подією, і не надають особі важливої інформації. Таким чином, у щирої особи ці подразники, як неактуальні емоційні прояви і психофізіологічні реакції, що супроводжують їх, не виникнуть. У особи не щирої, слова-подразники (стимули), навпаки, створять певний ступінь емоційного напруження, яке обов'язково супроводжуватиметься вираженням спектра психофізіологічних проявів. Тому, під час проведення дослідження з використанням поліграфа вимірюється фактичний рівень нервово-емоційного напруження людини, що виникає в неї внаслідок реагування на відповідні

стимули, які мають різне емоційне значення. Відповідно психологічний стрес проявляється у змінах психофізіологічних показників. Тривале переживання емоцій може перейти в досить стійкий, складний, іноді внутрішньо досить суперечливий емоційний стан психіки (психічний стан) – цілісний, динамічний, відносно стійкий особистісний, який багато в чому визначає особливості психічного життя суб'єкта на конкретному етапі життя. Відповідний психічний стан формує настрій людини, який, у свою чергу, впливає на направленість особи, її ставлення до людей, подій, явищ.

Кожній людині відомо, які процеси відбуваються в організмі під впливом емоцій, і як наслідок виникає стрес. Найбільш знайомі з них: «клубок у горлі», сухість у роті, прискорене серцебиття. Ці звичайні відчуття являють собою інтерпретацію відповідних видів реакцій на емоції, які виникають.

З позиції науки психології є поділ емоцій відповідно до реакцій людського організму на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні – це діяльність органів людини під впливом емоцій, де ключове місце посідає біологічний зворотний зв'язок. На ефективність функціонування такої дії впливають індивідуально-психологічні характеристики людини, емоційна лабільність, схильність до самоконтролю, що виражається насамперед у змінах каналів з низьким порогом чутливості, таких як показник шкіргальванічної реакції. Це свідчить про наявність різного інформативного значення каналів реєстрації в окремих індивідів і робить оцінювання поліграм суто індивідуалізованим, незважаючи на безумовність спільних науково обґрунтованих закономірностей, у тому числі й регулятивної здатності, притаманної всім людям без винятку. Сучасні поліграфи, як правило, мають канали реєстрації показників дихання, серцево-судинної системи, опору шкіри і тремору.

Дихальна система. Ритм дихання і об'єм вдихуваного повітря може відхилитися від норми. Чим більш посилена робота (фізична й розумова) потрібна для того, щоб подолати стрес, тим більший обсяг кисню необхідний для реалізації цього процесу. При спокійному диханні активність експіраторної зони не проявляється: у цих умовах вентиляція забезпечується активним скороченням інспіраторних м'язів (переважно діафрагми), а потім – пасивним поверненням грудної клітки у вихідне положення. Однак при форсованому диханні (наприклад, при фізичному навантаженні) видих стає активним у результаті активізації експіраторних нейронів.

Зауважимо, що дихання відбувається значною мірою усвідомлено, і в певних межах кори головного мозку може підпорядковувати собі стовбурові центри. Через гіпервентиляцію можна знизити кількість вуглекислого газу в артеріальній крові вдвічі. При цьому виникає алкалоз, який іноді супроводжується судомними скороченнями м'язів кистей і стоп. Такий ефект можна спостерігати під час активних спроб протидії, на основі регуляції дихання.

Кровоносна система. Чим сильніше б'ється серце, тим пришвидшений пульс, вищий артеріальний тиск і сильніший кровообіг. Крім того, в крові відбуваються зміни її хімічного складу.

Тиск і пульс. Тиск крові в артеріях людини безперервно коливається в межах середнього рівня. Канал артеріального тиску (АТ) під час проведення спеціального дослідження відображає різні коливання, які фіксує поліграф. Найбільш відображуваними є активні пульсові хвилі, вони позначаються як хвилі першого ряду. Їх коливання є синхронними зі скороченнями м'язів серця. Тому під час кожного такого скорочення збільшується порція крові, яка надходить в артерії, тим самим підвищується в них тиск. За умови розслаблення м'язів серця приплив крові із шлуночків припиняється, відбувається тільки її відплив з великих артерій, і тиск знижується. Зниження тиску крові в артеріях відіб'ється на показниках параметрів поліграфа як норма в межах допустимого. Тобто найбільша величина тиску в артеріях виникає під час утворення вершини пульсової хвилі, а найменша – під час проходження основи пульсової хвилі. Різниця між систолічним і діастолічним тиском називається пульсовим тиском, він відповідає хвилі першого порядку.

Крім пульсових коливань на кривій артеріального тиску можна спостерігати хвилі другого порядку, що збігаються з дихальними рухами, вони називаються дихальними хвилями. Слід враховувати, що вдихання повітря людиною супроводжується зниженням артеріального тиску, а видихання, навпаки, – підвищенням. У разі недостатнього кровопостачання мозку киснем в окремих випадках на кривій (АТ) відображаються хвилі третього порядку, зумовлені періодичними змінами тону судинорухових центрів. Ритмічні коливання стінки артерії, зумовлені підвищенням тиску в період систоли, називають артеріальним пульсом.

Таким чином, плетизмограма відбиває об'ємну швидкість кровотоку на кінцівках, тобто різницю між припливом і відпливом крові.

Електропровідність шкіри, пов'язана з процесом потовиділення і ступенем активності даного процесу. Функціонування потових залоз і, відповідно, термоконстантність тіла забезпечуються за рахунок впливу кори великих півкуль, гіпоталамуса і ретикулярної формації. На тілі людини нараховується близько 2 млн потових залоз, велика їх кількість – на долонях, і саме ці залози активно реагують на зміни в емоційній сфері.

Система травлення. Скорочення шлунка спричиняє зміну потоків у травному тракті. У цей час зіниці людини реагують і розширюються для отримання більшої кількості проходження через них світла.

Адреналінові залози виділяють у кров адреналін, за рахунок якого посилюються емоції, що мають більш тривалий характер.

М'язова система. Відбувається скорочення м'язів та інша їх рухова активність, тому спостерігається відхилення від норми, що супроводжується слабшим чи сильнішим тремтінням (тремором).

Усі ці внутрішні реакції організму використовуються спеціалістом-поліграфологом для того, щоб визначити рівень стресу людини й зафіксувати їх на поліграмі. Психофізіологічні реакції організму під час проведення таких досліджень являють собою комплексну систему, тому виокремлення з неї будь-яких складових не дасть вичерпної відповіді про наявність реального стресу під час тих чи інших запитань тестів і відомостей про механізми, що лежать у його

основі. Відповідно спеціалісту-поліграфологу необхідно конкретно знати, як саме вроджені особливості організму опитуваної особи, в тому чи інші нестандартні ситуації можуть вплинути на психофізіологічні прояви цих емоцій.

Зовнішні – це реакції люського організму на прояв емоційних змін унаслідок впливу на них відповідних подразників. Спеціаліст поліграфа може помітити їх у момент, коли опитувана особа має намір дати неправдиву відповідь. До зовнішніх реакцій відносять елементи міміки та жестикуляції. Перші проявляються у вигляді емоційного здивування, зокрема через подив, спантеличений погляд, підняття брів тощо. Вони є характерними для тестового опитування особи з використанням контактних датчиків, які кріпляться до різних частин тіла людини. Спільним для зовнішніх реакцій є те, що вони все-таки можуть бути проконтрольовані зусиллям волі опитуваної особи. Проте варто пам'ятати, що далеко не останню роль відіграє емоційний стан людини на відтворення певних обставин події. Саме сильне емоційне напруження спричиняє активну діяльність десятків фізіологічних механізмів, провокуючи відповідні реакції, які формують емоційний стан людини. Стрес охоплює весь організм, викликаючи в людини певний мобілізаційний стан, і при цьому майже одночасно об'єднує всі функції організму в одне ціле. Разом з тим далеко не всі фізіологічні показники і не за однакових умов можуть реєструватися, оброблятися й зберігатися поліграфом, існують певні винятки. Відповідно до сучасних стандартів поліграфи повинні мати не менше п'яти каналів реєстрації, із них чотири канали чітко визначені – це канал реєстрації артеріального тиску, два канали дихання та канал реакції опору шкіри. Окрім чотирьох обов'язкових каналів, виробники додають канали реєстрації тремору, фотоплетизмограми тощо. Одночасний контроль зазначених фізіологічних процесів під час проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа суворо визначений: відповідно до чинних міжнародних стандартів виключення з контролю хоча б одного з цих процесів робить таку процедуру невалідною. Проте сильне емоційне напруження під час проведення опитування за допомогою поліграфа можна спостерігати і в особи, непричетної до вчинення розслідуваного злочину. У таких випадках спеціалістам-поліграфологам необхідно ретельніше приділяти увагу передтестовій бесіді з метою запобігання в процесі виконання дослідження непередбачуваних емоційних проявів опитуваного на поліграфі.

Слід пам'ятати, що під час проведення цього спеціального дослідження вимірюється фактичний рівень нервово-емоційного напруження людини, що виникає внаслідок реагування на відповідні стимули (вербальні або невербальні). Відповідно психологічний стрес проявляється у змінах психофізіологічних показників, які реєструє поліграф. Щодо правильності оцінювання поліграфологом результатів такого дослідження, то можуть бути допущені помилки самим спеціалістом. Вони викликані здебільшого неналежною або ж ганебною поведінкою потенційного опитуваного під час проведення таких досліджень, які, відповідаючи на запитання спеціаліста-поліграфолога, можуть супроводжуватися власною зухвалістю, неухважністю чи навіть нервуванням.

Однак існує теоретична можливість того, що особа, яку опитують, має настільки міцну нервову систему, що зможе контролювати зміни вищої нервової системи, а це призведе до помилкових результатів.

Не слід забувати і певні особливості, пов'язані з обмеженням виконання такої процедури дослідження, а саме випадках:

- вагітності;
- алкогольного чи наркотичного сп'яніння;
- наявності психічного захворювання чи розладу, хвороби, пов'язаної з порушенням серцево-судинної або дихальної системи;
- регулярним вживанням сильнодіючих лікарських препаратів, які містять наркотичні складові, тощо.

До того ж існує низка захворювань фізичного та психологічного стану людини, при яких не рекомендується проводити дослідження з використанням поліграфа, оскільки хворі не можуть адекватно сприймати дійсність. Обмеженням на виконання такої процедури є соціальні, психологічні та біологічні вади чи тимчасові стани опитуваних. Зокрема:

- менструальний період і вагітність жінок терміном більш як 100 днів;
- параліч, ампутація органів, які впливають на розміщення чутливих нервових закінчень, інші складні недавно перенесені хірургічні операції;
- хронічні захворювання: гіпертонія, гіпотонія, неврози, серцева недостатність та ін.;
- емоційна нерівновага в результаті будь-якої події, що стосується безпосередньо опитуваного;
- наркоманія, алкоголізм, особливо якщо тестування відбувається в період вимушеної відмови особою від алкоголю чи наркотиків;
- інші психічні захворювання та нервові розлади тощо.

Поліграфологам часто доводиться стикатися з перевіркою різних категорій людей з різними процесуальними статусами, в яких вони перебувають. За допомогою складених запитань спеціаліст-поліграфолог має домогтися від них відповідей, які можуть бути швидко й точно інтерпретовані. Правильно ж відтворити результати, відображені на поліграмі, можна лише тоді, коли поліграфолог розуміє психофізіологічні процеси, що відбуваються з людиною, особливо, коли вона перебуває у стані спокою (вважається, що це гомеостатичний стан рівноваги). Якщо ж людина не зможе швидко впоратися зі стресом, то рівновага порушується. Саме у момент порушення такого процесу відбуваються численні фізіологічні і психологічні дії, показники яких і реєструє поліграф. Регуляція психофізіологічних процесів, які тісно пов'язані не лише з типами нервової системи, а й підпадають під вплив внутрішніх і зовнішніх чинників (продромальний стан, хвороба, ступінь втоми, рівень мотивації, вираженість стресу і т. д.), впливає на інформативність показників, які відображаються на поліграмі проведених поліграфологічних досліджень.

Страх викриття брехні, поєднаний із внутрішнім конфліктом між необхідністю заперечення своєї причетності до події, факту чи явища та потребою зняття внутрішнього напруження, супроводжує певний прояв емоцій в опитуваного на пред'явлення значимого стимулу. Насправді дія всіх свідомих і

підсвідомих процесів в організмі спрямована на те, щоб повернути людину в стан рівноваги, з якої вона вийшла внаслідок пережитого стресу. Саме з цим співвідношенням рівноваги та дисбалансу мають справу спеціалісти-поліграфологи.

Виведений зі стану рівноваги мозок за допомогою певного сигналу повідомляє організм опитуваної особи про цей стан і одночасно фіксується за допомогою поліграфа, це так звана «психофізіологічна реакція», тобто реакція, яка виникає в опитуваної особи у відповідь на запропоновані їй стимули (вербальні чи невербальні). Так звані спровоковані стимули поліграфолога найсильніше впливають на якість відображення показників при формуванні відповідей на поставлені запитання до потенційного опитуваного. Їх інформаційний потік, проходячи через органи слуху, перетворюється в імпульси, які надходять у мозок людини. У гіпоталамусі (відділі мозку, який сприймає надходження інформації) формуються реакції різних команд, що потім надсилаються в нервові системи (утворення), в тому числі й автономну нервову систему. Вона ж, у свою чергу, регулює роботу внутрішніх органів – серця, шлунка, залоз і кровоносних судин. Даний регуляційний процес здійснюється автоматично, а його плинність є прямопропорційною емоційному стану людини, в якому вона перебуває. Таким чином, особа не має можливості на нього впливати проявленими власними вольовими зусиллями.

Фізіологічні процеси органів життєдіяльності людини, перебуваючи в своєму взаємозв'язку, до кінця виконують подані їм команди з головного мозку. Зокрема, перетворені та відправлені з гіпоталамусу команди через довгастий мозок і міст, що є продовженням спинного мозку, запускають рефлекторну функцію і її провідників. Ядра довгастого мозку й мосту здійснюють регуляторну функцію і забезпечують роботу органів травлення, дихальної, серцево-судинної систем тощо. У середньому мозку вони проходять рефлекторні дуги орієнтовних рефлексів і впливають на зорові та звукові подразники. Щодо проміжного мозку, то значна частина складних рухових рефлексів обумовлена функціонуванням саме цього сегмента, через який надходять імпульси до кори великих півкуль від зорових, слухових, шкірних, смакових та інших рецепторів.

Імпульси проходять через синапси (мікроскопічні спеціалізовані утвори на місці контакту нервових клітин (нейронів) у центральній нервовій системі і на нервових звивинах або на місці контакту нейрона і клітини ефектора), які «відповідають» за перетворення сигналів у стимули. У більшості синапсів це відбувається з виділенням хімічних передавачів. Ці передавачі діють як стимулятори, що перетворюють і надсилають імпульс, який змушує реагувати відповідний орган або мускул. Отже, частота й тривалість імпульсу залежать від сили або походження подразника (стимулу). Сам же нерв може передавати імпульси частіше, за умови надходження сильнішого стимулу через синапс або орган відчуття людини. Завершується процес командної стимуляції чутливого нерва надходженням імпульсу знову ж у мозок людини, а він вже приймає рішення, як на нього реагувати.

Усю цю фізіологічну діяльність пасивно фіксує поліграф, проводить її обробку і видає на монітор комп'ютера, після чого отримані результати розшифровуються спеціалістом-поліграфологом.

1.3.2. Деякі техніко-інструментальні складові комп'ютерного поліграфа та їх особливості

Поліграф – це технічний, багатоканальний реєстратор психофізіологічних реакцій людини, гласного використання, який дозволяє виявляти та фіксувати психофізіологічні реакції індивідуума на певні стимули (подразники) за рахунок перетворення її психофізіологічних показників активності з аналогових сигналів у цифрові, що відображаються у вигляді кривих на поліграмах.

Сучасні покоління поліграфів у своїй основі є комп'ютерними (цифровими), в яких аналоговий сигнал реєструється спеціальними датчиками, які входять до комплексу приладу. Переважна більшість моделей – це переносний персональний комп'ютер із сенсорним блоком і датчиками знімання інформації. Поліграфи реєструють сигнали, що надходять із датчиків, які спеціаліст прикріплює до різних ділянок тіла опитуваного. При цьому зміни показників взаємозв'язані з коливаннями рівня збудження людини. Вважається, що брехня викликатиме вищий рівень емоційного стресу людського організму, ніж повідомлення правди. Зауважимо, що опитування осіб із використанням поліграфа має на меті верифікацію ідеального сліда відображення, пов'язаного з перевіркою, факту, події, явища, що відбулися в минулому.

Тож, комп'ютерні поліграфи являють собою поєднання аналогових моделей з інноваційним обладнанням. Вони утворилися завдяки розвитку й упровадженню новітніх технологій у різні сфери суспільного життя, у тому числі й упровадженню їх в науково-технічні галузі знань. Основоположну ідею комп'ютерного поліграфа запропонував американський поліграфолог Дж. Янкі на п'ятому щорічному семінарі, що проходив у Клерівському інституті поліграфа. Д. Раскін і Дж. Кірчер розпочали створювати комп'ютерні поліграфи, які були випущені в 1991 р. під назвою Computerized Polygraph System.

Комп'ютерні поліграфи є автоматичними й неавтоматичними. Перші видають графіки кривих і табличні вираження реакцій опитуваного в умовних одиницях, а в деяких випадках фіксують відхилення в психофізіологічних реакціях опитуваного, перевищуючи допустиму норму. Другі відтворюють інформацію лише у вигляді графіків кривих, відображаючи динаміку психофізіологічних процесів опитуваного. Подальший аналіз отриманих даних здійснюється спеціалістом-поліграфологом візуально. Завдяки науково-технічному прогресу поліграфологічні прилади вдосконалюються, а тому серійно випускаються різні моделі комп'ютерного поліграфа.

Провідні компанії США, Японії, Канади запропонували сучасному ринку свої розробки в зазначеній сфері діяльності. Набули широкого застосування поліграфи чотири-, п'яти- та шести канального відбору сигналу з над точною фіксацією психофізіологічних реакцій, проявлених людиною під час виконання спеціальних досліджень з використанням поліграфа.

Комп'ютерний (цифровий) поліграф фіксує запис на електронному носії за допомогою персонального комп'ютера. Він складається із системного блока, комп'ютера, набору датчиків і принтера. Інформація, отримана з датчиків, відображається на екрані комп'ютера, аналізується програмою й роздруковується за допомогою принтера.

Щодо датчиків, то вони прикріплюються до різних частин тіла людини, через одяг або ж вмонтовані безконтактні датчики в речі, предмети, прилади побутового призначення, котрі розміщені в спеціальному для проведення дослідження приміщенні, виявляють і фіксують вегетативні реакції організму людини. Саме з цих позицій даний науково-технічний засіб вийшов за межі медичного приладу й набув широкого застосування в різних галузях наукових знань, зокрема у кримінальному судочинстві багатьох країн світу.

З метою реєстрації фізіологічних даних використовуються такі датчики, яких, відповідно до функціонального призначення прийнято їх поділяти на: *основні та додаткові*.

Перші (основні) реєструють динаміку:

- верхньої (грудної) респіраторної активності;
- нижньої (діафрагмальної) респіраторної активності;
- електрошкірної активності (фазовий та тонічний складники);
- активності периферичного кровообігу (плетизмограма);
- рухової активності (тремор тіла).

Другі (додаткові) датчики реєструють динаміку:

- активності центрального кровообігу (артеріального тиску);
- частоти серцебиття (пульсу);
- рухової активності м'язів обличчя;
- акустичної активності (мовного сигналу);
- нейронної активності (викликаних потенціалів мозку).

На загал їх означають як датчики:

- верхнього (грудного) і нижнього (черевного) дихання;
- серцево-судинної активності: пульсу, кровонаповнення судин і/або артеріального тиску;
- електрошкірна провідність (опору шкіри, шкіргальванічного рефлексу).

Решта датчиків, що включаються в комплектність різних моделей поліграфів, виконують допоміжну функцію. Так, датчики тремору (рухової активності) і голоси можуть використовуватися для фіксації артефактів: руху особи і зовнішніх шумових перешкод відповідно. (*Тремор* – мимовільне або передчасне скорочення певної групи м'язів.) Поява тремору, пов'язана зі створенням відчуття болю чи інших подразників (стимулів), які спричиняють викривлення психофізіологічних сигналів, що реєструються при проведенні перевірок осіб з використанням поліграфа.

Голосовий датчик (мікрофон) також може використовуватися для точнішої фіксації моментів питання-відповіді та для запису фонограми опитування.

Важливе значення в психофізіологічній діяльності з використанням поліграфа відіграє датчик дихання. Оригінальність його застосування полягає в тому, що він дає змогу відстежувати зміни частоти дихальних шляхів незалежно

від типу (верхнє і нижнє) дихання. В основу цього датчика покладено вимірювання об'єму видихуваного повітря, а воно не залежить від форми дихання. Аналіз будови поліграфа та необхідність його підключення до комп'ютера дає підстави розглядати його не як простий апарат, а як програмний комплекс, який забезпечує якісне зняття, оброблення, зберігання й аналіз фізіологічних показників, що відповідає поширенішій точці зору вітчизняних і зарубіжних науковців щодо призначення цього науково-технічного приладу.

Загалом впровадження нових наукових розробок у модернізацію моделей поліграфів, причому чутливих навіть до найменших зрушень, дає можливість бездоганно фіксувати зміну потовиділення долонь, кров'яного тиску й дихання. Для реєстрації змін глибини і частоти дихання на ділянку грудної клітки і шлунка кріпляться пневматичні трубки. Зміна кров'яного тиску реєструється за допомогою спеціального манжета, який обертається навколо плеча, а показник потовиділення долонь знімається за допомогою металевих електродів, прикріплених до пальців руки. У деяких випадках також реєструється електрична активність головного мозку (викликані потенціали).

Сучасні комп'ютерні (цифрові) поліграфи можуть фіксувати до 50-ти фізіологічних параметрів: почервоніння обличчя або його окремих частин, тремтіння губ, розширення або звуження зіниць, прискорене кліпання й інші фізіологічні зміни в організмі людини. Наприклад, прилади фіксують зміну розширення капілярів. Це найпростіша рефлекторна відповідь на шокуєчі питання. Вона не контролюється силою волі так, як можна контролювати дихання. Окремі моделі поліграфів дають змогу аналізувати людську мову. Вважається, що якщо людина повідомляє явну брехню, у неї змінюється стан голосових зв'язок, які видають дещо спотворений звук за рахунок нерегулярної зміни основної частоти вібрації. Інші детектори реагують на зміну температури навколо очей. Принцип їх дії ґрунтується на тому, що коли людина відчуває психічний дискомфорт, говорить неправду чи лукавить, внутрішньоочний тиск підвищується. Також спостерігається приплив крові до очних яблук, через що підвищується температура навколо очей. Останніми роками розробляються нові технології детекції брехні, що використовують методи психосемантики (аналіз семантичних полів тестованого) і психозондування (аналіз підсвідомих реакцій на неусвідомлювані подання тестових стимулів). Немає сумнівів, що в недалекому майбутньому нас чекає поява й інших, набагато витонченіших способів виявлення неправдивої інформації за допомогою поліграфів.

Отож, комп'ютерний (цифровий) поліграф є інструментом, який одночасно фіксує зміни низки фізіологічних процесів людини, таких як серцебиття, кров'яний тиск, дихання і електричний опір шкіри (гальванічний ефект). Поліграф використовується для психофізіологічної об'єктивації процесу верифікації поліцейськими органами і спецслужбами різних країн, численними державними органами та установами, а також приватними корпораціями як в публічному (державному), так і в приватному секторі. Основна теорія психофізіологічної об'єктивації брехні ґрунтується на припущенні про те, що людина нервuje, коли говорить неправду, в результаті чого серцебиття зростає, піднімається кров'яний тиск, змінюються ритми дихання і т.п. Базовий рядок цих

фізіологічних характеристик задається шляхом постановки особі запитань, правдиві відповіді на які знає лиш вона сама. Відхилення від базових показників розцінюються спеціалістом-поліграфологом як ознака виявленої брехні людини.

Відповідно до сучасних стандартів поліграфи повинні мати не менш ніж п'ять каналів реєстрації, із них чотири канали є чітко визначеними – це канал реєстрації артеріального тиску, два канали дихання та канал реакції опору шкіри. Окрім чотирьох обов'язкових каналів, виробники додають канали реєстрації тремору, фотоплетизмограми та канал протидії поліграфу. В основі використання поліграфа лежить той факт, що чим значиміша для людини певна інформація, яку вона намагається приховати, тим більший рівень стресу, що виявляється в зміні низки фізіологічних показників. Поліграф допомагає об'єктивувати зміни в психологічному стані опитуваного на підставі реєстрації не менше ніж п'яти фізіологічних показників.

Окрім характеристики датчиків, що використовують виробники поліграфів.

Датчики дихання. За фізичними властивостями такі датчики поділяються на чотири класи. Це умовне визначення і віднесення датчиків до певного класу (групи), яке характеризує наявні психофізіологічні показники людини, що фіксує і відображає конкретний датчик дихання у процесі проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа.

До першого класу (групи) відносяться датчики дихання, розроблені за принципом перетворення механічного зсуву в тиск, а тиску – у електричну напругу. Здебільшого це гофровані еластичні трубки з датчиком тиску. Однак у них, за рахунок подвійного перетворення з'являється певна нелінійність, що створює додаткові складнощі в роботі поліграфолога, а для її усунення виникає потреба виробника у значних конструктивних та технологічних ускладненнях, що підвищує їх кінцеву вартість.

Другий клас (група) датчиків дихання умовно поділяється на два підкласи. До першого – відносяться датчики, створені на основі виявлення фізичних властивостей п'єзоефекту. До другого – датчики дихання, що уособлюють основні фізичні властивості тензоефекту (тензодіоди).

Датчики дихання першого підкласу широко впроваджувались у виробництво поліграфів 20 – 40 років минулого сторіччя. Натепер такі датчики використовую лише окремі російські виробники поліграфів. Інші виробники цих приладів використовують датчики на фізичних властивостях тензоефекту. Це пояснюється тим, що попри всю простоту виробництва та їх високу чутливість, датчики дихання на п'єзоефекті мають суттєві недоліки, а саме: низьку вирішальну здатність, зумовлену тим, що вони відчують вплив з боку акустичних перешкод. Крім того, їм властива часова деформація, зниження якості роботи, значна нелінійність, а також залежність від температури та вологості оточуючого середовища. Датчики дихання, створені на фізичних властивостях тензоефекту, характеризуються відсутністю перелічених вище залежностей (часових, температурних тощо) і не підлягають впливу акустичних шумів, менш чутливі до них і мають більшу вирішальну здатність та менші показники нелінійності. Оскільки у них практично відсутнє часове зниження

якості роботи, такі датчики дозволяють за допомогою схемотехнічних рішень компенсувати цю нелінійність до розмірів, які дозволяють використовувати лінеаризовані результати вимірювань для розрахунків параметрів дихання. Але ці датчики потребують більш значного початкового тиску на тіло, що іноді зводить досягнуті результати нанівець. Тому такі датчики не знайшли застосування у світових виробників поліграфів.

До третього класу (групи) слід віднести датчики дихання безпосереднього вимірювання. Вони являють собою електроди, що закріплюються безпосередньо на тілі особи і реєструють динаміку змін електричного опору тканин людини в процесі її дихання. Такий спосіб реєстрації параметрів дихання характеризується простотою датчика, але достатньо складними схемотехнічними рішеннями електронного блоку реєстрації. Основним недоліком таких датчиків є те, що вони повинні кріпитися безпосередньо до тіла особи і вимагають складного електронного блоку реєстрації, що значно підвищує вартість виготовлення поліграфу. Перевагами відносно інших датчиків дихання є те, що він практично не потребує початкового тиску на тіло людини, має високу лінійність, чутливість, вирішальну здатність, стабільність параметрів і не підлягає впливу дестабілізуючих факторів оточуючого середовища. Таку систему реєстрації показників дихання застосовують кілька світових виробників поліграфів, зокрема в США. Натомість інші провідні виробники приладів використовують датчики дихання, побудовані на фізичних властивостях перетворення механічного зсуву в тиск, а тиску – у електричну напругу і безпосереднього вимірювання змін електричного опору тканин людини в процесі дихання. Це вимагає висококваліфікаційних конструкторсько-технологічних рішень і ставить високі технологічні вимоги до виробництва таких датчиків, що визначає їх високий рівень якості та вартості. У свою чергу російські виробники поліграфів, при створенні систем реєстрації дихання використовують тільки датчики на фізичних властивостях п'єзо- та тензоефектів. Це дозволило їм не застосовувати у розробках та виробництві складних технологічних процесів, значно знизити вартість систем реєстрації дихання. Однак варто наголосити, що за рахунок високотехнологічних та схемотехнічних рішень за власними технічними характеристиками приладів, світові виробники поліграфів мають значну перевагу перед іншими виробниками цих приладів, зокрема у частині технічних рішень, але поступаються їм за вартістю продукції. Тобто спостерігається деяка невідповідність при визначенні співвідношення вартості приладів до їх технічних показників. Це не дозволяє кількісно оцінити таке співвідношення, але надає змогу провести їх якісну оцінку, яка вказує на перевагу наявних систем реєстрації датчиків дихання виробництва провідних країн світу у співвідношенні до інших виробників аналогічних комплектуючих поліграфів.

Датчики кров'яного тиску. За фізичними властивостями датчики кров'яного тиску розподіляються на два класи.

До першого – відносять класичні датчики кров'яного тиску, розробленого за методом Короткова. Цей метод використовують у США в практиці поліграфологічної перевірки з деякою власною модифікацією. За цією модифікацією у манжетці створюється початковий тиск від 30 до 50 мм. ртутного

стовпчика. Величина початкового тиску контролюється стрілочним манометром, який змонтовано поряд з грушею підкачки, а динаміка змін кров'яного тиску реєструється датчиком тиску, який вмонтовано у манжетку. Така технологія вимірювань існує з 20-х років минулого сторіччя і використовувалася ще у першому поліграфі, створеному Кіллером у 1933 р. Якщо стрілочний манометр впродовж усього часу свого існування практично не змінювався, то датчик реєстрації кров'яного тиску зазнав низки суттєвих змін як за конструктивними, так і за технологічними рішеннями. Це дозволило провідним виробникам поліграфологічної продукції з достатньою надійністю та точністю реєструвати зміни кров'яного тиску впродовж тривалого часу проведення комп'ютерних поліграфічних досліджень. Датчики, якими оснащені їх поліграфи, засновані на давно відомих фізичних принципах реєстрації фізіологічних показників людини, але уже дещо відстають від сучасних досягнень науки і техніки. Окрім цього деякі світові виробники поліграфів, крім реєстрації кров'яного тиску і кардіосигналу, використовують ще й пальцевий датчик фотоплетизми, що дає можливість досягнути найвищих показників лінійності сигналів у процесі їх реєстрації та підсилювання.

До другого класу датчиків кров'яного тиску слід віднести твердотільні розробки, які не потребують пневмо манжеток, а початковий тиск у них створюється за рахунок натягування еластичного паска без можливостей контролю величини натягування. Реєстрація динаміки змін кров'яного тиску має нелінійний характер, за рахунок чого знижуються якісні показники реєстрації. Такі датчики характеризуються відносно низькою вартістю та простотою виготовлення, ними комплектуються деякі російські поліграфи. Є й ті виробники, які випускають поліграфи без датчика кров'яного тиску, замінюючи його іншими датчиками. Сама ж динаміка змін кров'яного тиску розраховується шляхом математичної обробки сигналу фотоплетизми. Такий підхід у вирішенні задачі реєстрації динаміки змін кров'яного тиску є найбільш ефективним з точки зору технічних і методологічних рішень та фінансових витрат.

Датчики фотоплетизмограми. Фотоплетизмограма (ФПГ) являє собою метод реєстрації кров'яного потоку з використанням джерела інфрачервоного випромінювання і фоторезистора. Фоторезистор змінює опір залежно від кількості поглиненого світла. Чим більше кров'яний потік, тим менше світла поглинається тканинами організму, і тим більше світла приходить на нього. Фотоплетизмограма дозволяє вимірювати пульс крові, викликаний періодичною зміною кров'яного об'єму при кожному ударі серця, частоту серцебиття, варіабельність серцевого ритму. Що ж до цих датчиків, то вони мають поширений характер застосування у поліграфах різних виробників, і характеризуються як такі, що базуються на єдиних фізичних властивостях – фотоефекті. Вони уособлюють загальні конструктивні та технологічні принципи побудови, але мають і розбіжності у електронних схемах підсилювання та формування сигналів. Це відбивається на лінійності сигналів, яка визначає вирішальну спроможність приладу та забезпечує компенсацію можливих перешкод. За допомогою цих сигналів реєструється динаміка змін кровонаповнення судин, як правило, пальця руки.

Електроди реєстрації шкірно-гальванічної реакції (ШГР). З часу початку застосування реєстрації ШГР минуло майже сто років, та ще й досі остаточно не з'ясована теоретична основа прояву цього феномену. Способи реєстрації ШГР за цей час залишились майже незмінними, а розробки систем такої реєстрації здійснюються шляхом методу спроб та помилок.

Електроди, що застосовуються у різних моделях поліграфів для реєстрації ШГР, мають спільну конструктивну базу, але відрізняються за властивостями матеріалів, з яких вони виготовлені. Для виготовлення одних електродів використовують хлор – срібло, для виготовлення інших – звичайний нікель, або нержавіюча сталь. Хлор – срібло використовується в електродах для зменшення їх поляризації, яка негативно впливає на реєстрацію ШГР. У процесі експлуатації таких електродів виникає потреба у витратних матеріалах, зокрема, спеціальному електродному гелю, який нейтралізує поляризацію до незначного рівня. Нікелеві електроди, або електроди із нержавіючої сталі, також піддаються в деякій мірі впливу поляризації, але цей рівень обмежує у часі ефективність реєстрації ШГР, отож, потреба у витратних матеріалах для цих електродів відпадає. Світові виробники поліграфів використовують хлор-срібні електроди, решта ж – нікелеві, або із нержавіючої сталі. Все це зумовлюється складністю технології виготовлення хлор-срібних електродів і спеціального електродного гелю (пасти), а також собівартістю виробленої продукції.

Датчики реєстрації наявності активної протидії поліграфу. Датчики такого спрямування базуються на фізичних властивостях п'єзоефекту, або магнітострикції. Вони використовуються практично у всіх поліграфах. Ці датчики відрізняються між собою за конструктивними рішеннями, місцем розташування і кількістю точок контролю. Окремі виробники поліграфів, зокрема російські, використовують датчики трьох варіантів:

- датчики, розташовані під передніми ніжками стільця;
- датчик, який підкладається під сидниці;
- датчик, що одягається на м'язи гомілки.

Деякі світові виробники поліграфів використовують спеціальні крісла із вмонтованим у ньому датчиками. При всій різноманітності конструктивних рішень датчиків та систем реєстрації наявності активної протидії поліграфу, всі вони мають майже однакову ефективність і реєструють тільки дії спроби людини зашкодити якісного проведення дослідження із застосуванням поліграфа. Отримані реакції, в яких використовувалася протидія з боку потенційного опитуваного на поліграфі, не підлягає загальному обрахунку поліграм, а лише використовуються спеціалістом-поліграфологом як допоміжна інформація при прийнятті ним рішень. Таким чином, підстав для надання переваги якомусь конкретному виробнику немає, оскільки охарактеризовані вище датчики мають наближено однакові якісні показники, спільні фізичні властивості та конструкторсько-технічні рішення і виконують тільки одну сигнальну функцію (спроба протидії поліграфу мала місце, чи не мала).

Додаткові системи реєстрації. Останнім часом спостерігається тенденція до розширення функціональних можливостей класичних поліграфів, підвищення їх розподільчої здатності, зниження вірогідності помилок при прийнятті рішень

спеціалістами-поліграфологами за результатами виконаних ними досліджень за рахунок розширення номенклатури реєстрації фізіологічних показників. Найбільш поширеними та інформативними серед них є параметри мовлення. При їх реєстрації основна увага приділяється математичному аналізу низькочастотної частини спектру голосу (огиначаюча голосу). Спроби створення окремої моделі поліграфа лише за мовними параметрами потенційно опитуваної особи із застосуванням поліграфа поки що не дали очікуваних результатів, але використання реєстрації таких параметрів разом з іншими класичними фізіологічними показниками підвищує розподільчу здатність поліграфа і знижує вірогідність прийняття помилкових рішень. Системи реєстрації параметрів голосу застосовуються тільки у не багатьох моделях поліграфів. Цей факт можна пояснити недосконалістю математичного апарату спектрального аналізу обробки голосу людини.

1.3.3. Основоволожені аспекти тактико-комунікативної поліграфологічної діяльності

Важливою складовою досягнення поставленої мети запланованого ініціатором психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа є комунікативна діяльність, що виникає між учасниками цього процесу. Розглядаючи цю складову, варто звернути увагу на окремі наукові засади, котрі стосуються «спілкування», що становить найбільший інтерес для обміну інформацією між людьми та для використання його між суб'єктами кримінального провадження. Спілкування – це складний багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, який включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини. Воно притаманне будь-якій взаємодії між людьми, будь-якій сфері людських відносин, у тому числі діяльності щодо розкриття та розслідування злочинів, а отже створює спільноту індивідів, які здійснюють спільну діяльність.

Спілкування є обов'язковою складовою процедури виконання дослідження з використанням поліграфа. Воно де в чому схоже із слідчим допитом, зокрема спілкуванням слідчого і допитуваної особи, з використанням комунікативної діяльності. Хоча, зрештою, це два різні за змістом та формою заходи, один з яких процесуально визнаний і закріплений нормативно-правовими документами, а інший перебуває на етапі становлення та легітимізації.

Залежно від використовуваних засобів розрізняють два види спілкування: вербальне (від латинського *verbalis* – словесний), що здійснюється за допомогою мовних засобів, які сприймаються на слух, і невербальне як взаємодія між людьми без використання такої комунікації, через обмін невербальними посланнями та їх інтерпретацією в окремо взятій ситуації.

Утім ми більше уваги приділимо саме вербальному спілкуванню. Мова як система звукових сигналів, письмових знаків і символів, що використовуються людиною для озвучення, переробки, зберігання й передавання інформації, – один

із поширених механізмів спілкування, вона є універсальним засобом комунікації та пізнання, що забезпечує найменшу втрату значення інформації, котра передається. Вербальне спілкування є складовою тактико-комунікативної діяльності, яку реалізує спеціаліст-поліграфолог у процесі виконання ним спеціального дослідження. Вона спрямована як до ініціюючої сторони психофізіологічного дослідження (органу чи посадової особи) так і кандидата на дослідження з використанням поліграфа.

До кожного з них спеціаліст-поліграфолог має виробити індивідуальне тактико-комунікативне спілкування. Зокрема, щодо ініціюючої сторони дослідження, то така діяльність може мати два варіанти взаємовідносин: пасивний і активний. Перший відображає пасивну тактику. Спеціаліст-поліграфолог, отримавши від ініціатора завдання і перелік орієнтовних запитань, самостійно готує тестові завдання і без їх обговорення з ініціатором проводить дослідження тематичних ідеальних слідів відображення особи й аналізує його результати та формулює висновок реалізованого дослідження. Другий варіант взаємовідносин – активний, він сприяє глибшому використанню інформаційного потенціалу опитування. Спеціаліст-поліграфолог та ініціатор дослідження разом визначають мету виконання завдання, формулюють тестові тематичні запитання, проводять обговорення отриманих результатів тощо.

Щодо кандидата на опитування, то тактико-комунікативна діяльність спеціаліста-поліграфолога з цією особою реалізується в три етапи: на етапі підготовки до психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (перед тестова бесіда), в процесі виконання дослідження (між тестова бесіда), а також по закінченню дослідження (обговорення процедури дослідження з можливим оголошенням її результатів). З точки зору криміналістичної тактики це – процес встановлення психологічного контакту з опитуваним, і він може бути досягнутий завдяки застосуванню фахівцем спеціальних знань як складової його компетентності в окремо взятій сфері наукових знань.

Тому тактико-комунікативна діяльність у відносинах спеціаліста-поліграфолога з кандидатом на дослідження потребує особливого ставлення. Поліграфолог повинен тактично правильно організувати підготовчі дії для майбутнього проведення заходу. Спокійно, дохідливо пояснити особі, що запропонована процедура проводиться насамперед не в інтересах ініціатора, а її самої, оскільки це дає можливість ініціатору переконатися у щирості дій особи в минулому відносно певних обставин, фактів чи подій.

Під час спілкування спеціаліст-поліграфолог має демонструвати свою незалежність від ініціатора, тим самим налаштовувати кандидата на дослідження щодо встановлення з ним психологічного контакту. Переконати особу, що він (поліграфолог) є фахівцем у своїй сфері діяльності, а поліграф надійним надточним науково-технічним приладом, який чітко фіксує реакції емоційного стану людини в процесі тестового опитування індивідуума. Наголосити на тому, що неувважність кандидата, його зверхність чи зневажливе ставлення до спеціаліста-поліграфолога чи до самої процедури дослідження або ж протидія його проведенню може негативно позначитися на отриманих результатах дослідження. З боку спеціаліста-поліграфолога має бути продемонстровано

доброзичливе ставлення до опитуваної особи, реалізована тактико-комунікативна майстерність у побудові з ним діалогу, що забезпечить якісно, спокійно і розсудливо провести заплановане ініціатором дослідження.

Що стосується спеціаліста-поліграфолога, то протягом встановлених етапів підготовки та проведення такої процедури дослідження він повинен дотримуватися принципів когнітивного спілкування. Під час передтестової бесіди йому слід на раціональному рівні повідомити особу про специфіку діяльності апаратно-програмного приладу, особливості виявлення поліграфом неправдивих даних від індивідуума, який їх повідомляє. Крім того, треба довести до відома кандидата на поліграфологічну перевірку, що під час проведення такого дослідження поліграфом реєструються психофізіологічні реакції людського організму та фонові фізіологічні показники, з якими і порівнюються реакції на тестові питання. Спеціалісту-поліграфологу необхідно дати пояснення щодо реакцій, котрі можуть виникнути в опитуваної особи за умови ухилення та приховання нею значимої інформації з того чи іншого питання.

Повідомляється все це з однією метою, аби закономірне хвилювання, страх людини перед процедурою проведення дослідження не впливали на отримані результати. Тобто від того, наскільки правильно і переконливо спеціаліст-поліграфолог зможе аргументувати особливості виконання запланованого ініціатором дослідження, на скільки й будуть його якісні результати.

Чільне місце в тактико-комунікативній діяльності відводиться формуванню соціально-психологічної установки як фактора адаптації кандидата на дослідження. З позиції психологічного змісту така процедура з використанням поліграфа являє собою нерозривну єдність діяльності, тобто спільної організованої цілеспрямованої активності людей і спілкування як багатопланового процесу встановлення й розвитку контактів між людьми, що передбачає обмін інформацією, певну тактику і стратегію взаємодії, сприймання та розуміння суб'єктами спілкування один одного.

У такому разі варто звернути увагу на феномен специфічної установки й окремі її засади формування та впливу процесу адаптації на кандидата дослідження як нової соціальної ситуації, з якою людина стикається вперше. У вітчизняній науковій літературі переважно установку розглядають із соціально-психологічної позиції, беручи до уваги такі складові:

- психологічний стан схильності особи до певної активності в певній ситуації;
- готовність і внутрішня схильність діяти певним чином, у заданому напрямі;
- напрям дій, заданий ззовні.

Зарубіжні спеціально-наукові джерела подають інші підходи до визначення поняття «установка», зокрема:

- свідоме ставлення до будь-якого факту;
- готовність відповісти певним способом на стимул (об'єкт, поняття або ситуація);
- манера; поведінка, позиція; спосіб дії; тактика;

– позитивна чи негативна оціночна реакція на що-небудь або на кого-небудь, яка виражається в думках, почуттях і цілеспрямованій поведінці.

Із позиції соціальної психології установка розглядається як дослідження психофізіологічних механізмів пристосування організму до передбачуваної ситуації, вибіркової та спрямованості психічних процесів, механізмів неусвідомлюваної регуляції діяльності особистості. Вона використовується під час вивчення ставлення особистості до соціальних об'єктів та ситуацій. Отже, у процесі виконання психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа установку слід розглядати:

– по-перше, як внутрішню готовність людини, яка прибула на проведення такого дослідження, діяти певним способом;

– по-друге, як певне налаштування особи (з точки зору психічного стану – власне емоції) щодо самої процедури поліграфологічної перевірки, а також – до спеціаліста-поліграфолога.

Ще одним елементом соціально-психологічного розвитку є адаптація як механізм пристосування. Адаптація (від лат. *adaptatio* – пристосування) – цілеспрямована системна реакція організму, що забезпечує пристосування будови й функцій організму до умов існування в навколишньому середовищі, до мінливих умов функціонування, інтенсивність і екстенсивність яких спочатку викликає порушення гомеостатичного балансу.

Без адаптації було б неможливо підтримувати нормальну життєдіяльність до мінливих факторів зовнішнього середовища. Адаптація має життєво важливе значення для організму людини, оскільки дає змогу не тільки переносити різні зміни в навколишньому середовищі, а й активно перебудовувати свої фізіологічні функції й поведінку відповідно до цих змін, іноді навіть випереджаючи їх. Вона формується в процесі еволюції і спрямована на збереження сталості її внутрішнього середовища (гомеостазу). Адаптація й гомеостаз – взаємопов'язані процеси, які доповнюють один одного і, як наслідок, визначають функціональний стан організму людини. Крім підтримки констант внутрішнього середовища за допомогою адаптації здійснюється перебудова різних функцій організму, що забезпечують його пристосування до фізичних, емоційних та інших навантажень. З позиції наукових досліджень адаптацію поділяють на специфічну та неспецифічну. Специфічна забезпечує зміни в організмі, спрямовані безпосередньо на усунення або послаблення дії несприятливого фактора, а неспецифічна виокремлює активізацію різноманітних захисних систем організму (як фізіологічних, так і захисних психологічних механізмів).

Під час проведення психофізіологічного дослідження осіб із застосуванням поліграфа адаптація викликає зміни в суб'єктивному ставленні кандидата на дослідження до ситуації тестового опитування його на поліграфі як до сприятливого фактору, який допоможе встановити верифікацію даних, які підлягають перевірці. Тобто, якщо людина не щира, вона з пересторогою ставитиметься до процедури комп'ютерного тестування із застосуванням поліграфа, як до особистої загрози або ж несприятливого чинника, оскільки матиме на це об'єктивні причини і намагатиметься реалізувати суб'єктивно

сформовану установку на приховування важливих фактів, події чи явища. У неї проявлятимуться ознаки дезадаптації як у поведінці (на вербальному й невербальному рівнях), так і у фізіологічних реакціях, що зафіксує поліграф. Разом з тим результат успіху специфічної адаптації кандидата на опитування залежатиме від уміння спеціаліста-поліграфолога сформулювати певну установку або ж зруйнувати стару, оскільки, як правило, респондент, щирий і добропорядний, приходить на таке дослідження з уже сформованою власною установкою.

Неспецифічна адаптація, що може виникнути під час проведення такого спеціального дослідження, буде забезпечувати активацію захисних систем організму, пов'язаних насамперед із такими фізіологічними елементами емоційного реагування, як вегетативно-соматичні (розширення–звуження периферичних судин, уповільнення–прискорення пульсу тощо) та біохімічні (передусім виділення адреналіноподібних речовин) елементи емоційного реагування в новій, невідомій для опитуваної особи ситуації. Саме ці та деякі інші ознаки беруться до уваги спеціалістами-поліграфологами в процесі розшифрування ними комп'ютерних поліграм проведених поліграфологічних досліджень. У зв'язку із зазначеним можна зробити висновок про важливість уміння спеціаліста-поліграфолога виділити проблеми, що на час дослідження з використанням поліграфа хвилюють особу. У такому разі існує проблема формування такої специфічної установки, як пріоритет факту, що встановлюється під час виконання цього спеціального дослідження, над іншим фактом, про який відомо респонденту. Пріоритет факту може виникнути і в іншому напрямі діяльності, зокрема в таких видах тестових опитувань осіб з використанням поліграфа:

- кадровому, під час прийому на службу або ж плановій періодичній перевірці («скринінгові» перевірки);
- службовому розслідуванні;
- опитуванні, пов'язаному з розслідуванням злочинів.

З позиції соціальної психології, зокрема психодіагностики, кожен з вищевказаних видів опитування має свою специфіку у формуванні вищезазначених установок, маючи відповідну мету:

- адаптацію особи до процедури проведення дослідження з використанням поліграфа, яка засвідчить його добропорядність;
- активізацію ознак суб'єктивного ставлення до такої процедури опитуваної особи як до особистої загрози шляхом зміни фізіологічних реакцій та поведінкових проявів.

Формування соціально-психологічної установки як чинника адаптації особи до процедури проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа вбирає поняття «оптимального психофізіологічного коридору». Першочергова мета спеціаліста-поліграфолога полягає в адаптації кандидата до процедури виконання комп'ютерного тестування з використанням поліграфа. Спеціаліст-поліграфолог має висловити особі, яка прибула та це спеціальне дослідження, свою особисту зацікавленість у підтвердженні

правдивості її слів найкращим і найшвидшим способом – за допомогою пасивного реєстратора – поліграфа.

Однак слід врахувати, що психофізіологічна діяльність людини починається заздалегідь, ще до початку проведення спеціального дослідження, коли вона усвідомить необхідність проходження такої процедури. Як правило, це настає з часу звернення ініціатора до спеціаліста-поліграфолога щодо перевірки тематичних ідеальних слідів відображення на поліграфі, з метою їх достовірності. На цій стадії здійснюється підготовка й надання спеціалісту-поліграфологу необхідних наявних у розпорядженні ініціатора матеріалів, які сприятимуть плануванню сценарію проведення спеціального дослідження особи з використанням поліграфа. Воно поєднує кількість конкретних прийомів формування установок з метою адаптації конкретної особи до проведення спеціального дослідження. При цьому враховуються індивідуальні соціально-психологічні особливості людини, виявлені завдяки застосуванню методу аналізу письмових матеріалів та усних повідомлень ініціюючої сторони. Така діяльність за будь-яких обставин реалізовується через комунікативне спілкування, яке вчені розглядають у вигляді складного багатопланового процесу, що має три складові:

- 1) комунікативну сторону спілкування (обмін інформацією між людьми);
- 2) інтерактивну сторону (організація взаємодії між ними);
- 3) перцептивну сторону (процес сприйняття одне одного партнерами по спілкуванню і встановлення взаєморозуміння).

Так, під час проведення запланованого ініціатором дослідження особи з використанням поліграфа спеціаліст-поліграфолог має виконати ключове завдання – побудувати процес спілкування у такий спосіб, щоб найефективніше реалізувати вищезазначені складові. Оскільки результат подібної комунікативної діяльності спеціаліста-поліграфолога полягає в тому, щоб особа не сприймала процедуру психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа як інформативну діяльність, – це тому, що в нього формується установка внутрішнього ставлення до обставин, подій, явищ, інформація про які перевіряється. Проте в ситуації установки на приховування будь-якої інформації, значимої для опитуваної особи з використанням поліграфа, навіть не пов'язаної з дослідженням, акумулюється несвідома мобілізація захисних систем її організму і психіки. Це спричинює діяльність різних елементів емоційного реагування і провідних захисних механізмів психіки, зокрема виділені вченим-дослідником З. Фрейдом.

Спеціалісту-поліграфологу необхідно пам'ятати, що його головною метою має бути перевірка інформаційних даних особи стосовно конкретного спрямування, яке зацікавило ініціатора дослідження, а також можливого виявлення в нього змістовної супутньої інформації, в умовах, коли:

– забезпечено належну організацію взаємодії – формування установки на ефективне співробітництво (правила поведінки під час поліграфологічного тестування, виключення протидії, уточнення реакцій, які з'являються, – взаємодія, побудована на довірі до спеціаліста-поліграфолога);

– встановлено контактне взаєморозуміння і можливість адекватно оцінювати опитуваною особою того, що передбачає собою процедура спеціального дослідження з використанням поліграфа. Саме, ця складова процесу комунікативного спілкування є найважливішою й водночас проблематичною як для успішної адаптації особистості до умов проведення поліграфологічного дослідження, так і для формування нею інших установок.

Відповідно звідси випливає, що кандидат на дослідження з використанням поліграфа повинен бути в нормальному психічному і фізичному стані (це означає, що він не повинен мати больового синдрому, відчувати почуття голоду, потреби у сні тощо). Окрім того, така спеціальна процедура дослідження має проводитися лише в оптимальний для людського організму період, у добре провітреному приміщенні, за умови, що особа комфортно почуватиметься протягом всього періоду виконання дослідження. Водночас спеціаліст-поліграфлог має врахувати, що люди з певними розумовими і фізичними вадами складно підлягають такій процедурі досліджень з використанням поліграфа. У таких випадках спеціаліст-поліграфолог самостійно вирішує, чи варто застосовувати до такої категорії осіб спеціальне дослідження чи ні. Також має врахувати стан в якому перебуває особа, що прибула на психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа і має його пройти. Тобто, мова йде про:

наявний фізичний стан особи:

– певний стан порушення в роботі серцевої системи або органів дихання, які безпосередньо впливають на результати перевірки (ці порушення можуть бути розпізнані на ранніх етапах дослідження);

– психічний стан кандидата на дослідження з використанням поліграфа:

– люди з низьким рівнем інтелекту (практично не відчують моральних переживань через страх бути викритими у брехні; навіть не можуть відрізнити брехню від правди, а також зрозуміти мету і процедуру тестування за допомогою поліграфа);

інші фактори:

– особа, яка має фобії, і котра боїться будь-яких процедур;

– емоційно пригнічені особи;

– люди, що перебувають під дією заспокійливих і седативних засобів (не підлягають тестуванню до закінчення дії ліків).

Переконавшись, що в кандидата на комп'ютерно-поліграфне тестування не виявлено жодних зазначених вище негативних проявів, дослідження на поліграфі може реалізовуватися з дотриманням ч. 3 ст. 28 Конституції України, за якими «жодна людина без її добровільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам», та вимог інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють діяльність з використання поліграфа.

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ «СКРИНІНГУ» В ПРОФВІДБОРІ КАДРІВ ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

2.1. Правові та інші засади діяльності, пов'язаної із застосуванням комп'ютерного поліграфа у виконанні «скринінгових» перевірок

Із подальшим системним впровадженням поліграфа у різні сфери суспільних правовідносин, постало питання щодо законності його застосування. Особливого змісту це питання набуло для правоохоронної та правозахисної діяльності, пов'язаної з виконанням завдань щодо розслідування вчинених кримінальних правопорушень, надзвичайних подій, а також при вирішенні кадрових «скринінгових» завдань тощо. З урахуванням того, що поліграф та діяльність з його використання в Україні окремим Законом не врегульована – це створює певну проблематику стосовно залучення цього приладу і спеціаліста для вирішення складних, неординарних та ключових питань, які виникають в підрозділах правоохоронних органів України.

Виокремимо, що правовою основою виконання спеціалістом-поліграфологом спеціальних психофізіологічних опитувань осіб з використанням поліграфа є Конституція України; Кримінальний кодекс України; Кримінальний процесуальний кодекс України; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України та ін.

Заони України «Про Національну поліцію»; «Про оперативно-розшукову діяльність»; «Про судову експертизу»; «Про державну службу»; «Про державну таємницю»; «Про запобігання корупції»; «Про інформацію»; «Про мову»; «Про захист персональних даних»; «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – інші законодавчі акти.

Постанови Кабінету Міністрів України:

Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 р. № 449 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань»

Відомчі накази:

– Наказ МВС України від 13.11.2017 № 920 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України»;

– Наказ Генеральної прокуратури України від 12.06.2017 року № 180 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа в діяльності органів прокуратури України»;

– Наказ Міністерства оборони України від 14.04.2015 № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України»;

– Наказ МВС України від 01.09.2017 № 749 «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа»;

– Наказ Міністерства доходів і зборів України від 02.08.2013 № 329 «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів та його територіальних органів»;

– Наказ Служби безпеки України від 04.02.2016 № 45 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань та службових перевірок стосовно військовослужбовців Служби безпеки України»

Відомчі інструкції:

– «Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 та ін.

Щодо регламентації окремих нормативно-правових актів. Так, ч. 3 ст. 28 Конституції України визначено: *«жодна людина без її згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям»*. Тобто, відповідно Основного Закону України, опитування з використанням поліграфа повинно проводитися виключно з добровільної згоди особи, що відповідає загальноприйнятій світовій практиці використання подібних приладів. Добровільність вибору характеризується повною відсутністю будь-якого тиску на особистість та відносною свободою вибору. Роблячи вибір, кандидат на поліграфологічне тестування сам оцінює перспективи та можливі правові наслідки такої процедури, і самостійно приймає рішення щодо її проходження чи відмови.

Правовою підставою для проведення опитувань за використанням поліграфа при відборі кадрів є Кодекс законів про працю України. Можливість проведення додаткових випробувань при прийнятті на роботу передбачає стаття 26 Кодексу законів про працю України. Трудовий договір із працівником може бути розірваний при виявленні невідповідності цього працівника займаній їм посаді визначає стаття 40 Кодексу.

Поняття «комерційна таємниця», дає правові підстави й гарантії суб'єктам господарювання в реалізації й створенні умов для безпеки своєї діяльності визначено статтею 36 Господарського кодексу України.

Постанова Кабінету Міністрів України №170 від 19.03.1994 р. «Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору» закріплює право роботодавця на припинення трудових відносин і з інших питань, які не передбачені трудовим законодавством, але зазначені в трудовому контракті (п.21 Постанови).

Слід наголосити, що наявний міжнародний досвід використання поліграфа, чинне законодавство України, методики, які використовуються для поліграфологічного тестування осіб, та їх наукове обґрунтування дозволяють стверджувати про можливості системного застосування поліграфа і в діяльності правоохоронних органів України. Так, стосовно правових підстав та можливостей застосування цього науково-технічного приладу в оперативно-розшуковій діяльності, то вони передбачені ст.6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Використання поліграфа є різновидом оперативно-розшукового заходу, що проводиться за спеціальними методиками з відповідною особою з фіксацією її психофізіологічних параметрів (реакцій) на поставлені запитання. Така діяльність узгоджується з п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону

України «Про оперативно-розшукову діяльність» (опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу). Саме так, виконання цієї діяльності з використанням поліграфа здійснюється лише за добровільної письмової згоди особи, інформаційні дані якої потребують верифікації. Також ця спеціальна процедура не суперечить ч. 16 ст. 9 цього ж Закону, яка визначає, що для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу. З урахуванням того, що поліграф в основі є медико-технічним приладом і застосовується для гласного використання, він жодним чином не завдає шкоди життю та здоров'ю людини, і не впливає на її організм, а лише фіксує показники проявлених реакцій емоційного характеру на запропоновані спеціалістом-поліграфологом запитання (стимули). Саме при реєстрації фізіологічних реакцій людини (стимулів) під час проведення опитування (дослідження) особи з використанням поліграфа, у спеціаліста-поліграфолога формується думка про наявність (відсутність) інформації, яку приховує особа, що проходить це спеціальне дослідження.

Чинність Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» узгоджується з положеннями передбаченими п. 6.8 розділу VI «Психологічна експертиза», наказу № 1350/5 «Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5», та внесених змін до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів і експертних досліджень, від 27.06.2015 року. У ньому закріплено, що з метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. А п. 6.8.1. цього наказу визначено предмет опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа – це отримання орієнтуючої інформації щодо:

- ступеня вірогідності повідомленої інформації опитуваною особою;
- повноти наданої опитуваною особою інформації;
- джерел отримання опитуваною особою інформації;
- уявлення опитуваної особи про конкретну подію;
- іншої орієнтуючої інформації, яка необхідна для конструювання версій

розслідування конкретних подій.

З викладеного доходимо висновку, що метою проведення опитування (дослідження) осіб з використанням поліграфа є отримання ймовірної та орієнтувальної інформації, яку іншим шляхом отримати неможливо, для з'ясування ступеня її вірогідності та повноти, отримання додаткових відомостей, які можуть бути використаними в правоохоронній сфері чи в службовій діяльності. І в цілому, процедура проведення опитувань осіб із використанням поліграфа не суперечить чинному законодавству України й не порушує їх законні інтереси, а навпаки сприяє захисту прав фізичних і юридичних осіб від різного виду чинників загроз та кадрової безпеки.

Щодо окремих прикладів: Результат офіційного запиту в науково-технічне управління Служби безпеки України від 19.03.2003 р.: «... На Ваш запитий повідомляємо, що чинне законодавство України не обмежує використання

контактних поліграфів, у тому числі й у комерційних цілях. Начальник Управління О. З-В» (вих. №36/р.- 754 від 08.05.2003 р.)

Також 10 липня 2007 р. Генеральною прокуратурою України було розіслано до нижчестоящих прокуратур «Пам'ятку для збору інформації в ході розслідування кримінальних справ», якою рекомендувала використовувати поліграфи при розкритті й розслідуванні злочинів та надавала рекомендації із процесуального оформлення отриманих результатів.

Викладене вище узгоджується з ч. 2 ст. 84 КПК України, де закріплено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Не зважаючи на те, що серед джерел доказів результати дослідження з використанням поліграфа не значаться, а норми цього Кодексу не містять конкретних положень щодо застосування такого науково-технічного приладу в процесі досудового розслідування, однак результати отриманих досліджень в сукупності з іншими зібраними матеріалами можуть братися як докази у відкритому кримінальному провадженні. Більше того, ч. 4 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» визначає проведення експертизи іншими спеціалістами, які мають спеціальні знання в певній галузі. Відповідно підготовлені висновки залучених спеціалістів-поліграфологів, як експертів на підставі ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; ст. 244 (ст. 332 під час судового розгляду), є процесуальними джерелами доказів і можуть братися до уваги судами разом з іншими доказами, зібраними у відкритому кримінальному провадженні.

Посилаючись на вищевикладене, варто зазначити, що ніяких обмежень на використання контактного комп'ютерного поліграфа («детектора брехні») не існує. Однак, слід визнати, що сучасна вітчизняна нормативно-правова база застосування поліграфа практично зводиться до відомих наказів та окремих законодавчих актів України. Чільне місце в цьому процесі відіграють накази МВС України, а саме: «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» № 743 від 28.08.2001 р., в якому поліграф запроваджувався у сферу правоохоронних органів України з ліквідацією обмежених можливостей застосування цього приладу в оперативно-розшуковій діяльності. Результати впровадження поліграфа у низці областей (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Черкаська області та м. Київ) показали свої здобутки, особливо у розкритті тяжких злочинів та встановлення винуватих осіб що їх вчинили. На основі цього наказу була розроблена Концепція впровадження комп'ютерних технологій з використанням поліграфа у систему МВС України з програмою її реалізації. З урахуванням виправлених помилок МВС України запровадило черговий наказ від 28.07.2004 р. № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» (зарєєстрований у Мін'юсті України 27.10.2004 р. № 1365/9964). Даний документ офіційно закріпив перехід від експерименту до застосування поліграфа при проведенні кадрових і службових перевірок під час професійно-психологічного відбору на службу та навчання (п. 2.5). До цього наказу була видана та затверджена «Інструкція про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини)»

№ 1373/9972, що значно розширило можливості застосування поліграфа у кримінальному судочинстві України. Згідно з положеннями Інструкції аналіз інформації, отриманої від особи в процесі опитування з використанням поліграфа, дає змогу отримувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує.

Цільне місце в процесі використання поліграфа при виконанні кадрового «скринінгового» відбору відводиться основоположним засадам цієї діяльності.

Варто сказати, що кадровий «скринінговий» відбір осіб в практичні підрозділи правоохоронних органів України являє собою комплексну процедуру, що має свою відповідну мету, специфіку та завдання.

Метою проведення «скринінгового» психологічного відбору осіб на обіймання відповідних посад є отримання верифікованих інформаційних даних від кандидатів, яких іншим шляхом отримати неможливо, для з'ясування ступеня їх достовірності та повноти, а також отримання додаткових відомостей, які можуть зацікавити ініціатора такої перевірки, що пов'язані зі службовою діяльністю індивідуума.

Специфіка кадрового «скринінгового» відбору кандидатів для служби (роботи, навчання) в практичні підрозділи правоохоронних органів України обумовлена сферою та напрямками діяльності, яку забезпечують в державі ці уповноважені структури.

Основним завданням проведення опитування кандидатів із використанням поліграфа є забезпечення кадрової безпеки в практичних підрозділах правоохоронних органів України при підготовці та прийнятті кадрових рішень щодо прийняття (поновлення) на службу (роботу, навчання) чи призначення (переміщення) осіб на посади у цих структурах (*Додаток Б.*)

Щодо напрямів використання поліграфа, то науково-технічний прилад може бути застосований також: для будь-якого виду розслідування і дозволяє швидко встановити інформацію щодо причетності особи до певної події; забезпечує отримання додаткової інформації, яка прямо або побічно пов'язана з напрямом або об'єктом розслідування; прискорює хід розслідування при відносно невисоких витратах; забезпечує об'єктивну і швидко оцінку достовірності повідомленої інформації, його потенційної благонадійності і лояльності; дозволяє виявляти приховані ознаки досконалих або підготовлюваних зловживань, інших чинників, що впливають на благонадійність співробітників.

Опитування із застосуванням комп'ютерних поліграфів проводиться у формі планової «скринінгової» перевірки кандидатів на службу (роботу, навчання), при висуванні працівників на керівні посади відповідно номенклатури практичні підрозділи правоохоронних органів України з метою підвищення ефективності роботи цих органів і підрозділів, психологічної надійності, зміцнення дисципліни й законності, запобігання негативним явищам серед особового складу вітчизняних правоохоронців.

Відповідно до функціональних обов'язків спеціаліст-поліграфолог виявляє в кандидата на обіймання відповідної посади можливі приховані мотиви вступу (переходу) на службу (роботу, навчання) в практичні підрозділи

правоохоронних органів України й формулює обґрунтований висновок щодо такої мотивації. Також здійснює поліграфологічне тестування особи на наявність в неї: алкогольної, токсичної, психотропної, наркотичної чи іншої залежності; надання кандидатом недостовірних анкетних даних (приховання або викривлення окремих біографічних даних); виявлення в особи наявності проявів девіантної поведінки та їх особливості; встановлення можливих фактів у минулому кримінального характеру (зв'язки з кримінальним елементом, вчинення злочину/злочинів тощо); виявлення конфліктних ситуацій та зон ризику для особистості; схильність кандидата до суїциду, азартних ігор та інше.

Проведення спеціалістами-поліграфологами спеціальних опитувань осіб із використанням поліграфа не передбачає отримання незаперечних результатів щодо реагування особи на психологічні стимули (подразники), а висновки такого опитування мають виключно ймовірний та орієнтувальний характер.

Отримані результати проведених поліграфологічних тестувань кандидатів не мають доказової сили, а лише орієнтують ініціатора виконання цих перевірок на здобуття відповідної інформації у порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Проведення спеціалістом-поліграфологом процедури психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа передбачає собою дотримання основоположних принципів: добровільності, правомірності, неупередженості, зрозумілості, комплексності та всебічного забезпечення прав людини.

Принцип добровільності або ж добровільної згоди передбачає собою те, що спеціаліст-поліграфолог починає процедуру тестування кандидата на обіймання ним відповідної посади з використанням поліграфа лише за умови: а) отримання від нього письмової згоди й обов'язково пересвідчившись у тому, що ця згода є справді добровільною, а не наслідком примусу або психологічного тиску з боку сторонніх чи зацікавлених осіб, б) при відсутності в кандидата проблем, пов'язаних зі станом здоров'я, обмеженнями на виконання цієї процедури інших причин, що можуть спричинити отримання недостовірних результатів виконаного дослідження.

Принцип правомірності проведення дослідження передбачає виконання спеціалістом-поліграфологом такої процедури щодо кандидата на обіймання ним відповідної посади лише за наявності відповідного завдання (направлення) від ініціатора (замовника) та стосується визначеного кола питань, які потребують тестової перевірки на поліграфі, попередньо обговорених в перед тестовій та між тестовій бесіді з кандидатом на дослідження.

Принцип неупередженості – спрямовує на неупереджене ставлення спеціаліста-поліграфолога до кандидата на обіймання відповідної посади, відносно якої виникли сумніви в ініціатора (замовника) щодо правдивості та повноти наданих нею інформаційних даних для прийняття рішень в питанні кадрової безпеки при підготовці та прийнятті (поновленні) на роботу чи призначення (переміщення) осіб на посади у практичні підрозділи правоохоронних органів України.

Принцип комплексності вимагає від спеціаліста-поліграфолога системного використання всіх наявних методичних можливостей, застосованих

під час опитування кандидатів на обіймання ними відповідних посад у практичних підрозділах правоохоронних органів України, для забезпечення повної та всебічної обґрунтованості підготовки висновків, виконаної процедури опитування.

Принцип всебічного забезпечення прав людини орієнтує особу на те, що вона має право відмовитися від процедури психофізіологічного опитування з використанням поліграфа на будь-якому етапі його проведення, і це не повинно свідчити про наявність у неї прихованої інформації, а також призводити до порушення її законних прав та свобод. Також цей принцип гарантує особі бути ознайомленою з тематикою тестів та з результатами проведеного тестового інтерв'ю; пояснювати або не пояснювати можливе виникнення в неї тих чи інших реакцій тощо. Принцип забезпечення прав і свобод людини закріплений та врегульований статтями 8-10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод й для спеціаліста-поліграфолога є провідним в реалізації спеціального дослідження з використанням поліграфа.

Принцип зрозумілості передбачає те, що опитування з використанням поліграфа проводиться виключно за умови адекватного розуміння суб'єктом опитування зверненого мовлення, що стосується як рівня володіння особою мови, якою проводиться тестування, так і розуміння змісту бесіди із спеціалістом-поліграфологом.

Ці принципи є обов'язковими для дотримання всіма особами, які проводять опитування з використанням поліграфа будь-яких структур та відомств.

2.1.1 Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до органів Національної поліції України

Відповідно до ч. 1 та 2 ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» така процедура закріплена при кадровому відборі осіб для служби в поліції:

– громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України.

– громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі.

– до осіб, які претендують на службу в поліції, проводиться спеціальна перевірка, порядок проведення якої визначається законом та іншими нормативно-правовими актами.

Застосування поліграфу для потреб Національної поліції України регламентовано Наказом Міністерства внутрішніх справ від 13.11.2017 № 920 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України».

Мета проведення опитування із застосуванням поліграфа визначена як перевірка наданої інформації. При чому розділом 3 визначені такі випадки застосування поліграфа у діяльності Національної поліції України:

- під час вступу кандидатів на службу до поліції;
- у разі проведення атестування поліцейських;
- перевірка з власної ініціативи особи, яка виявила бажання бути опитаною з використанням поліграфа, у тому числі під час проведення службових розслідувань;
- здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Зміст Інструкції не дозволяє однозначно стверджувати щодо можливості проведення періодичних кадрових перевірок у випадках коли вони не стосуються атестації, хоча результати таких перевірок можуть лягати у матеріали справи особи для проходження наступної атестації. Так само згадується можливість застосування поліграфа при проведенні службових розслідувань але визначений лише випадок її ініціювання з власної ініціативи особи.

2.1.2 Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до органів прокуратури України

Комп'ютерний поліграф в діяльності органів прокуратури України може застосовуватись на підставі та в порядку передбаченому Інструкцією про порядок використання поліграфа в діяльності органів прокуратури України (затверджена Наказом Генеральної прокуратури України від 12.06.2017 року № 180 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфа в діяльності органів прокуратури України»).

Метою проведення опитування з використанням поліграфа, відповідно до Інструкції, є отримання уточнюючої інформації для з'ясування ступеня її достовірності та повноти, отримання додаткових відомостей, які можуть використовуватися в службовій діяльності органів прокуратури у порядку та випадках, визначених законодавством.

Основними завданнями опитування з використанням поліграфа, що проводяться в органах прокуратури, визначені:

- забезпечення прозорості, об'єктивності при прийнятті кадрових рішень;
- підвищення ефективності проведення службових розслідувань (перевірок) в органах прокуратури.

Слід відзначити, що не зважаючи на «широку» назву згаданого нормативного акту Інструкція не регулює використання поліграфа в діяльності органів прокуратури України під час виконання завдання кримінального провадження (п.2).

Інструкцією чітко регламентовані суб'єкти, що можуть бути опитані за допомогою комп'ютерного поліграфа, до яких віднесені: прокурор, слідчий органів прокуратури, кандидат на посаду прокурора або слідчого органів прокуратури, які не мають фізичних або медичних протипоказань для проведення такого роду опитувань та надали у встановленому порядку добровільну згоду на проведення опитування з використанням поліграфа.

Документом встановлені певні вимоги до оператора поліграфа, який має відповідати таким критеріям:

- це працівник органів прокуратури;
- має освітній ступінь «магістра» або «спеціаліста»;
- здобув післядипломну освіту за програмами підготовки спеціалістів поліграфа відповідно до вимог законодавства України щодо порядку здобуття післядипломної освіти;
- функціональними обов'язками (посадовими інструкціями) цієї особи передбачене проведення опитування на поліграфі.

Безпосередньою підставою проведення кадрових опитувань з використанням поліграфа в органах прокуратури є завдання, яке повинно містити:

- викладення обставини, з приводу яких передбачається проведення опитування;
- мету проведення опитування (отримання уточнюючої інформації для з'ясування ступеня її достовірності та повноти та/або отримання додаткових відомостей, які можуть використовуватися в службовій діяльності);
- тематику питань, що підлягають аналізу (оцінці) та з'ясуванню.

Таке завдання на проведення опитування осіб із використанням поліграфа можуть давати: керівник органу прокуратури, його перші заступники і заступники, які діють у межах своїх повноважень, особа, уповноважена на проведення службового розслідування (перевірки), начальник Департаменту кадрової роботи та державної служби, начальник відділу роботи з кадрами Головної військової прокуратури, керівники кадрових підрозділів регіональних прокуратур (військових прокуратур регіонів).

Затверджується завдання керівником органу прокуратури, у якому обіймає посаду спеціаліст поліграфа, або його заступниками, якщо організація роботи структурного підрозділу, до штатної чисельності якого входить спеціаліст поліграфа, згідно з розподілом обов'язків належить до їх компетенції.

Підставою винесення завдання на проведення опитування із використанням поліграфа може бути:

1. необхідність прийняття певного кадрового рішення;
2. необхідність проведення службового розслідування;
3. наявність рапорту працівника прокуратури про зняття безпідставних, на його думку, звинувачень або підозр.

Форма завдання передбачена відповідним додатком до Інструкції.

Нормативно визначені певні категорії інформації, яку можна перевірити шляхом проведення опитування з використанням поліграфа залежно від завдань, які потрібно розв'язати.

I. При вирішенні кадрових питань:

- приховування чи викривлення анкетних даних, окремих фактів біографії;
- вчинення суб'єктом опитування злочинних дій;
- зловживання алкоголем, вживання наркотичних та (або) психотропних речовин без призначення лікаря;
- приховані мотиви призначення на посади в органах прокуратури;

- наявність конфлікту інтересів;
- розголошення суб'єктом опитування відомостей, що становлять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію;
- співпрацю з іноземними спеціальними службами та/або не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями;
- приховування інформації про стан здоров'я, якщо законодавством визначені вимоги щодо придатності за станом здоров'я до певного виду професійної діяльності.

II. При проведенні службових розслідувань (перевірок):

- обставини, що становлять предмет службового розслідування (перевірки);
- осіб, причетних до обставин, які є предметом службового розслідування (перевірки), у тому числі суб'єкта опитування;
- правдивість відомостей, наданих суб'єктом опитування.

III. Завдання, яке надається на підставі рапорту працівника прокуратури про зняття безпідставних, на його думку, звинувачень або підозр, повинно мати на меті лише перевірку обставин, зазначених у такому рапорті.

Забороняється надавати завдання на проведення опитування з використанням поліграфа з метою одержання будь якої іншої інформації, або яка містить охоронювану законом таємницю, зокрема лікарську, таємницю вчинення нотаріальних дій, комерційну таємницю, банківську таємницю, державну таємницю тощо.

Керівник органу прокуратури, який не має у своєму підпорядкуванні спеціаліста поліграфа, може порушити клопотання перед прокурором вищого рівня про надання завдання підпорядкованому йому спеціалісту поліграфа на опитування із використанням поліграфа.

Аудіо- та відеозапис під час опитування з використанням поліграфа можуть використовуватись виключно за письмовою згодою суб'єкта опитування і виключно для фіксації дотримання порядку опитування.

Опитування не проводиться у нічний час (з 22 до 6 години) та не може тривати більше ніж дві години без перерви та не більше чотирьох годин протягом одного дня.

Після закінчення опитування спеціаліст поліграфа повинен з'ясувати, чи бажає суб'єкт опитування ознайомитися з довідкою про результати опитування з використанням поліграфа, та у разі згоди узгоджує час, місце та спосіб такого ознайомлення. Спеціаліст поліграфа зобов'язаний сприяти суб'єкту опитування в ознайомленні з довідкою про результати опитування з використанням поліграфа.

За результатами опитування з використанням поліграфа спеціаліст поліграфа протягом трьох робочих днів готує довідку у двох примірниках, яка повинна містити відомості про:

1. спеціаліста поліграфа;
2. місце і час проведення опитування із використанням поліграфа;
3. прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце роботи, посада суб'єкта опитування;

4. поліграф, що використовувався, у т.ч. кількість каналів реєстрації фізіологічних показників, серійний номер поліграфа та реквізити декларації про відповідність і висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи України;

5. підстави для проведення опитування з використанням поліграфа та його мету;

6. отримані значимі реакції високого рівня достовірності по кожному пред'явленому тесту;

7. особливості поведінки суб'єкта опитування;

8. аналіз реагувань, що були зафіксовані під час проведення опитування з використанням поліграфа;

9. характеристику поведінки особи, яка опитувалась;

10. обґрунтування отриманої орієнтовної інформації, а також результати з'ясування питань, що поставлені у завданні;

11. ймовірність та орієнтовний характер отриманих висновків за результатами опитування з використанням поліграфа, тобто висновки повинні розглядатися в сукупності з іншою перевіреною інформацією та матеріалами.

До довідки про результати опитування з використанням поліграфа не вносяться будь-які персональні дані особи, крім анкетних даних (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце роботи, посада), і тих, що стосуються обставин, які перевірялися.

Довідка про результати опитування з використанням поліграфа реєструється в журналі обліку довідок про результати опитувань із використанням поліграфа, який веде спеціаліст поліграфа. Перший примірник довідки надається особі, яка підписала завдання, з відміткою «Особисто». Другий примірник зберігається у відповідній номенклатурній справі структурного підрозділу, до штатної чисельності якого входить спеціаліст поліграфа.

Суб'єкт опитування має право ознайомлюватись з документами, що утворилися у результаті його опитування з використанням поліграфа, упродовж всього строку їх зберігання.

Факт ознайомлення з довідкою про результати опитування з використанням поліграфа, фіксується підписом суб'єкта опитування на ній, із зазначенням дати та прізвища.

Повторне опитування з використанням поліграфа за цим фактом допускається протягом року у наступних випадках:

- у разі виявлення нових обставин;
- з метою перевірки результатів попереднього опитування;
- на вимогу особи, з якою проводилось опитування.

При повторному опитуванні допускається запрошення іншого спеціаліста поліграфа.

2.1.3 Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до Національної гвардії України

На даний час питання організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа регламентується Наказом МВС від 01.09.2017 № 749 «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа».

Метою проведення опитування, відповідно до Інструкції є отримання ймовірної та орієнтувальної інформації, яку іншим шляхом отримати неможливо, для з'ясування ступеня її правдивості та повноти, отримання додаткових відомостей, які можуть використовуватися в службово-бойовій діяльності.

Основним завданням опитування є підвищення ефективності:

- професійно-психологічного відбору;
- службових розслідувань;
- перевірок у НГУ.

Винесенню завдання повинно передувати документальне підтвердження сумнівів щодо правдивості інформації. Обов'язковою умовою є неможливість перевірення цієї інформації іншим шляхом.

Опитуванню з використанням поліграфа згідно інструкції може підлягати:

- особа, яка досягла 18-річного віку;
- особа, яка є військовослужбовцем, службовцем НГУ або кандидатом для прийняття на військову (державну) службу (навчання).

Така особа має бути визначена в завданні щодо проведення опитування.

Виходячи зі змісту Інструкції можна стверджувати, що опитування з використанням поліграфа можливо застосовувати для вирішення завдань у таких напрямках:

1. При проведенні професійно-психологічного відбору, для виявлення:

- ознак приховування чи викривлення анкетних даних, окремих фактів біографії;
- ознак зловживання алкогольними напоями, уживання наркотичних та (або) психотропних речовин без призначення лікаря;
- прихованих мотивів прийняття (вступу) на військову (державну) службу (навчання), призначення (переміщення) на посаду;
- наявності боргів або фінансових зобов'язань, причетності до діянь, що передбачають юридичну відповідальність;
- учинення об'єктом опитування протиправних дій, порушення стосовно нього кримінального провадження;
- контактів із членами злочинних організацій;
- участі в діяльності заборонених громадських об'єднань чи релігійних організацій, членства в політичних партіях, наявності документів, що підтверджують право на тривале проживання на території іншої держави;
- розголошення об'єктом опитування відомостей, що становлять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію.

2. При проведенні службових розслідувань, перевірок у НГУ, для отримання інформації про:

- можливість причетності об'єкта опитування до підготовки або вчинення правопорушення;
- правдивість інформації, наданої об'єктом опитування;
- напрям здобуття доказів про підготовку або вчинення правопорушень;
- механізм і спосіб здійснення правопорушення;
- підготовку до вчинення корупційних та інших протиправних дій з боку посадових осіб;
- наявність боргів або фінансових зобов'язань, причетність до діянь, що передбачають юридичну відповідальність;
- ознаки небезпеки, незаконних посягань, пов'язаних з виконанням об'єктом опитування посадових обов'язків;
- розголошення об'єктом опитування відомостей, що становлять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію.

3. Для перевірки відомостей стосовно особи, яка самостійно виявила бажання бути опитаною з використанням поліграфа.

Умови та порядок проведення опитування з використанням поліграфа є загальними.

Після закінчення опитування спеціаліст поліграфа інформує об'єкт опитування про можливість та порядок ознайомлення з результатами опитування.

Особливістю нормативного акта є те, що Інструкцією передбачена можливість проведення опитування за межами постійного робочого місця спеціаліста поліграфа з відповідною зміною вимог до приміщення, але у будь якому випадку повинні бути забезпечені:

- безпечність місця проведення опитування для здоров'я об'єкта опитування;
- відсутність дискомфорту у об'єкта опитування при проведенні опитування;
- шумо- і перешкодозахищеність;
- можливість належного розміщення поліграфа та спеціалістів поліграфа.

При проведенні опитування поза постійним робочим місцем спеціаліста поліграфа матеріали опитування, інформація, викладена в довідках, а також інформація на носіях аудіо- та відеозапису не може належати до інформації з обмеженим доступом.

Опитування не може тривати більше ніж дві години без перерви, а в цілому - більше чотирьох годин протягом одного дня. Опитування має проводитись в період з 08.00 до 19.00.

У разі виявлення хоча б одного із станів (п. 3 розд. IV Інструкції), при яких опитування з використанням поліграфа не проводиться отримані висновки не можуть бути враховані, а опитування вважається таким, що не відбулося.

На відміну від аналогічних Наказів Міністерства внутрішніх справ України від 13.11.2017 № 920, Генеральної прокуратури України від 12.06.2017 № 180, Державного бюро розслідувань від 11 травня 2017 р. № 449 у Інструкції Національної гвардії України передбачено окремий зразок щодо проведення опитування з використанням поліграфа (під час проведення службового розслідування, перевірки). Аналогічний зразок передбачено також Наказами

Міністерства оборони України від 14.04.2015 № 164 та Міністерства доходів і зборів України від 02.08.2013 № 329.

Особливістю Наказу є також норма (п.4 розд.7), яка зобов'язує не накопичувати, не обробляти а відразу знищувати в установленому порядку будь-які інші матеріали, що використовувалися для проведення опитування (графіки, чернетки спеціаліста поліграфа), у тому числі на фізичних або електронних носіях.

2.1.4 Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до органів Державної фіскальної служби

Державна фіскальна служба України була створена шляхом перетворення Міністерства доходів і зборів з моменту набрання чинності Постанови КМУ від 21 травня 2014 р. № 160.

Правовою підставою використання поліграфа у цьому відомстві є наказ Міністерства доходів і зборів України від 02.08.2013 № 329 «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів та його територіальних органів», яким затверджено відповідну Інструкцію, що визначає основні напрями, принципи та умови використання поліграфів.

Зазначається, що метою проведення опитування з використанням поліграфа є отримання ймовірної та орієнтувальної інформації, яку іншим шляхом отримати неможливо, для її використання в діяльності щодо попередження та виявлення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників, гарантування їх безпеки та захисту від незаконних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, зняття з них безпідставних звинувачень або підозр.

Наказом також наголошується на відсутності правових наслідків результатів такого опитування, на те, що вони не мають будь-якої доказової сили та не можуть бути підставою для прийняття будь-яких адміністративно-управлінських рішень а мають використовуватись виключно як відомості ймовірного або орієнтувального характеру. Згадуються сфери застосування поліграфа, серед яких: висунення оперативно-слідчих версій, визначення найоптимальніших шляхів з їх перевірки, організації подальшої перевірки кандидатів на службу, навчання та роботи з працівниками служби, його територіальних органів, підпорядкованих установ та організацій тощо.

Чітко вказано, що роботу з поліграфом здійснюють лише спеціалісти поліграфа, які перебувають у штаті підрозділів внутрішньої безпеки служби та його територіальних підрозділів.

Підставою для застосування поліграфа визначені документально підтверджені сумніви у правдивості інформації, що надається особою щодо обставин, які є предметом розслідування або перевіряються, коли іншим шляхом отримати будь-які відомості щодо них неможливо.

Особливістю документу є те, що на нормативному рівні закріплені сфери можливого використання поліграфа, серед яких вказані питання сприяння оперативно-розшуковій діяльності в системі служби:

- звужування кола підозрюваних та ймовірно причетних осіб до події, що перевіряється;
- виявлення можливості причетності особи, що опитується, до планування, підготовки або вчинення правопорушення;
- оцінювання правдивості свідчень, наданих особою;
- одержання інформації орієнтувального характеру про підготовку або вчинення правопорушень, щодо напрямів здобуття доказів;
- отримання ймовірної та орієнтувальної інформації про механізм і спосіб здійснення правопорушення;
- визначення оперативно-слідчих версій та проведення першочергових оперативно-розшукових заходів для виявлення, розкриття та припинення правопорушень.

Використання поліграфа у роботі з кандидатами при прийомі особи на роботу (службу) здійснюється за допомогою основних блоків тестів для отримання інформації про:

- анкетні дані, що приховуються або викривлені;
- наявність алкогольної або наркотичної залежності;
- прояви девіантної поведінки та їх особливості;
- конфліктні зони особистості, схильність до суїциду;
- приховані мотиви вступу (переходу, поновлення) на службу (роботу),

навчання;

- кримінальне минуле, зв'язки з криміналітетом.

Допускається використання поліграфа під час проведення службових розслідувань та перевірок, профілактичних заходів, для отримання інформації про:

- правдивість відомостей, що надаються особою при проведенні службових розслідувань та перевірок;
- наміри або підготовку до вчинення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників;
- наявність небезпеки, незаконних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, для визначення необхідних заходів щодо захисту працівника;
- можливе розголошення працівником відомостей, що містять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію.

Використовувати поліграф для отримання інформації з інших сфер не дозволяється.

Умови щодо приміщення та стану особи при проведенні психофізіологічного інтерв'ю із застосуванням поліграфа є загальними.

Серед особливостей нормативного закріплення умов проведення психофізіологічного інтерв'ю із застосуванням поліграфа у Державній фіскальній службі можна виокремити те, що передбачена заборона проведення інтерв'ю у випадку «регулярного вживання сильнодіючих препаратів або психотропних речовин, що впливають на функціонування центральної нервової, серцево-судинної чи дихальної системи» чим не виключається разове вживання подібних препаратів.

Окрім цього діє чітка заборона проведення інтерв'ю із застосуванням поліграфа щодо особи, яка перебуває у стані вагітності, незалежно від строку такого стану та бажання самої особи щодо проходження опитування.

Порядок проведення психофізіологічного інтерв'ю із застосуванням поліграфа загальний. Слід звернути увагу, що опитування не може тривати більше ніж одну годину без перерви, а в цілому - більше семи годин протягом одного дня. Опитування не проводиться в нічний час.

По закінченні опитування спеціаліст поліграфа зобов'язаний ознайомити особу з результатами опитування щодо її реагування на пред'явлені психологічні стимули, та з'ясувати, чи бажає особа ознайомитися з довідкою, проінформувати про можливість та порядок ознайомлення.

Після закінчення роботи спеціаліст поліграфа протягом 10 днів готує довідку за передбаченим зразком про результати проведеного опитування в одному примірнику. Довідка зберігається протягом трьох років, після чого знищується у порядку, встановленому законодавством. Будь-які інші можливі матеріали, що використовувалися для проведення опитування (графіки, чернетки спеціаліста поліграфа), не накопичуються, у тому числі на фізичних або електронних носіях, не обробляються, а відразу знищуються.

Інформація, викладена в довідці, завданні на проведення опитування, заяві про добровільну згоду на участь у проведенні опитування, журналі обліку довідок про результати опитування з використанням комп'ютерної поліграфної техніки, а також що міститься на носіях аудіо- та відеозапису, належить до службової.

Особа, яка опитувалась із використанням поліграфа, має доступ до матеріалів, зазначених у пункті 3 цього розділу, протягом всього строку їх зберігання. Також протягом цього ж терміну особа має право ініціювати повторне проведення опитування.

2.1.5 Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до Міністерства оборони України та Збройних сил України

Порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України регламентується відповідною інструкцією, що затверджена Наказом Міністерства оборони України від 14.04.2015 № 164.

Метою проведення опитування з використанням поліграфа є отримання ймовірної та орієнтувальної інформації, яку іншим шляхом отримати неможливо, для з'ясування ступеня правдивості інформації та її повноти, отримання додаткових відомостей, які можуть бути використані в службовій діяльності.

Основним завданням проведення опитування є забезпечення кадрової безпеки при підготовці та прийнятті кадрових рішень щодо прийняття (поновлення) на військову службу за контрактом, призначення (переміщення) осіб офіцерського складу на посади номенклатури призначення Міністра оборони України, при вступі громадян України на державну службу на посади у

структурні підрозділи МО України та ГШ ЗС України, а також для підвищення ефективності проведення службових розслідувань в МО України та ЗС України.

Передбачено дві підстави для проведення опитування з використанням поліграфа:

1. завдання від ініціатора з документально підтвердженими сумнівами у правдивості інформації, що надається об'єктом опитування, відносно обставин, які перевіряються у встановленому законодавством порядку, коли іншим шляхом отримати будь-які відомості щодо цих обставин неможливо;

2. висловлене особою в письмовій формі бажання за допомогою поліграфа спростувати висунуті їй сумніви щодо правдивості наданої нею інформації.

Роботу з поліграфом у МО та ЗС України можуть здійснювати лише спеціалісти поліграфа з числа військовослужбовців (працівників ЗС України), які проходять військову службу (працюють) на посадах НМЦ КП МО України.

Опитування може проводитися за завданням на проведення опитування з використанням поліграфа при підготовці та прийнятті кадрових рішень або при проведенні службових розслідувань. У обох випадках завдання готує і підписує ініціатор та подає через директора Департаменту кадрової політики МО України на затвердження МО України. Після чого затверджене завдання надається до структурного підрозділу НМЦ КП МО України.

Ініціатором опитування може виступати Міністр оборони України, його заступники, начальник Генерального штабу - Головнокомандувач ЗС України та його заступники, керівники структурних підрозділів МО України та ГШ ЗС України, а також особа, щодо якої висунуті сумніви стосовно правдивості наданої нею інформації.

Після отримання завдання спеціаліст поліграфа розробляє перелік питань для проведення опитування, які має узгодити з ініціатором опитування.

У випадку проведення опитування за ініціативою особи, перелік питань визначає спеціаліст поліграфа самостійно.

Нормативно визначені два основні напрями опитування з використанням поліграфа:

1. при підготовці кадрових рішень, для отримання інформації про:

- виявлення ознак приховування чи викривлення анкетних даних, окремих фактів біографії;

- ознаки алкогольної залежності, вживання наркотичних та (або) психотропних речовин без призначення лікаря;

- приховані мотиви прийняття (вступу) на військову (державну) службу, призначення (переміщення) на посади номенклатури призначення Міністра оборони України;

- наявність боргів або фінансових зобов'язань, причетність до діянь, що передбачають юридичну відповідальність;

- вчинення об'єктом опитування протиправних дій, порушення стосовно нього кримінального провадження;

- виявлення контактів з членами злочинних організацій;

- виявлення участі у діяльності заборонених громадських об'єднань, членства в політичних партіях, наявності виду на проживання (іншого

документа), що підтверджує право на тривале проживання на території іншої держави;

- розголошення об'єктом опитування відомостей, що становлять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію.

2. при проведенні службових розслідувань, для отримання інформації про:

- звукування кола ймовірно причетних осіб до події, що перевіряється;

- виявлення можливості причетності об'єкта опитування до підготовки або вчинення правопорушення;

- правдивість інформації, наданої об'єктом опитування;

- напрямом здобуття доказів про підготовку або вчинення правопорушень;

- механізм і спосіб здійснення правопорушення;

- підготовку до вчинення корупційних та інших протиправних дій з боку посадових осіб;

- наявність боргів або фінансових зобов'язань, причетності до діянь, що передбачають юридичну відповідальність;

- ознаки небезпеки, незаконних посягань, пов'язаних з виконанням об'єктом опитування посадових обов'язків;

- розголошення об'єктом опитування відомостей, що становлять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію.

Принципи, умови та порядок проведення опитування з використанням поліграфа є загальними.

Слід відзначити, що стан вагітності, як фактор що заважає проведенню опитування, має бути підтверджений довідкою лікаря.

При проведенні опитування поза місцем постійного розташування НМЦ КП МО України матеріали опитування, інформація, що викладена в довідках, а також інформація на носіях аудіо- та відеозапису не може належати до інформації з обмеженим доступом.

Опитування не може тривати більше ніж дві години без перерви, а в цілому - більше чотирьох годин протягом одного дня. Опитування не проводиться у нічний час.

Після закінчення опитування спеціаліст поліграфа інформує об'єкт опитування про можливість та порядок ознайомлення з результатами опитування та готує довідку про результати опитування з використанням поліграфа в двох примірниках встановленої наказом форми.

Матеріали опитування, один примірник довідок зберігаються у структурному підрозділі НМЦ КП МО України протягом трьох років, після чого знищуються у порядку, встановленому законодавством. Один примірник направляється ініціатору та долучається до матеріалів щодо підготовки та прийняття кадрових рішень або до матеріалів проведення службових розслідувань.

Будь-які інші можливі матеріали, що використовувалися для проведення опитування (графіки, чернетки спеціаліста поліграфа), не накопичуються, у тому числі на фізичних або електронних носіях, не обробляються, а відразу знищуються у встановленому порядку.

Спеціалісту поліграфа забороняється розповсюджувати будь-яку інформацію щодо результатів використання поліграфа.

2.1.6 Застосування «скринінгу» в профвідборі кадрів до Державного бюро розслідувань

Саме у Законі України «Про Державне бюро розслідувань» застосування поліграфа отримало найбільш повне правове регламентування серед Законів, що регламентують діяльність правоохоронних органів.

З метою запобігання і виявлення правопорушень у діяльності працівників Державного бюро розслідувань в його складі діють підрозділи внутрішнього контролю, що підпорядковуються безпосередньо Директору ДБР. Саме на цей підрозділ покладено обов'язок проведення психофізіологічних інтерв'ю із застосуванням поліграфа з особами під час їх вступу на службу та проходження служби у ДБР (п.4 ч.2 ст.24).

До проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа щодо осіб, які мають допуск до державної таємниці, повинні залучатися сторонні спеціалісти, які мають допуск до державної таємниці (п. 5 Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань).

Мета проведення дослідження із застосуванням поліграфа визначена у ст. 26 Закону як виявлення можливих правопорушень, вчинених у минулому особою, яка претендує на зайняття посади в ДБР або проходить у ньому службу.

Законом чітко встановлена періодичність проходження такого дослідження, що становить не рідше одного разу на рік під час проходження служби в ДБР а також обов'язкове дослідження із застосуванням поліграфа до вступу на службу.

Важливим є те, що результати дослідження, за загальним правилом, вважаються як інформація ймовірного характеру, але відмова кандидата на зайняття посади в ДБР від участі у психофізіологічному дослідженні із застосуванням поліграфа закріплена як підстава для відмови в розгляді його кандидатури (ч.2 ст. 26 Закону).

Основні принципи, напрями, умови, організацію проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у ДБР регламентовано Порядком проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 р. № 449.

Відповідно до цього Порядку підставою для проведення дослідження є:

- завдання на проведення дослідження;
- заява працівника Бюро або особи, яка претендує на призначення на посаду у Бюро. Наказом передбачена заява про надання добровільної згоди на проведення дослідження.

Ініціатором дослідження може виступати Директор ДБР, його заступники, керівники територіальних органів, спеціальних підрозділів, а також працівник

ДБР, щодо якого висунуто документально підтверджені сумніви стосовно правдивості наданої ним інформації.

Дослідження проводиться відповідно до отриманого від ініціатора завдання, крім випадків, коли ініціатором є суб'єкт дослідження. Ініціатор має підготувати та підписати завдання, після чого подати його через керівника підрозділу внутрішнього контролю, у якому буде проводитися дослідження, на затвердження Директору ДБР. У разі коли ініціатором є суб'єкт дослідження, то завдання готує, підписує і подає на затвердження Директору ДБР спеціаліст поліграфа, який буде проводити дослідження.

Якщо перед призначенням особи на посаду в ДБР виникли сумніви щодо правдивості інформації, яку надає ця особа, то до завдання може бути включене також і з'ясування факту правдивості такої інформації, з доданням документів, якими зазначені сумніви підтверджуються.

Слід відзначити, що спеціаліст поліграфа, після отримання завдання, має розробити перелік запитань (психологічних стимулів) для проведення дослідження та узгодити їх з ініціатором. Окрім випадків, коли ініціатором є суб'єкт дослідження.

Для проведення дослідження працівником структурного підрозділу внутрішнього контролю Бюро має використовуватись поліграф, який відповідає вимогам ДСТУ 8692:2016. Використання працівником структурного підрозділу внутрішнього контролю Бюро поліграфа, який не відповідає зазначеним вимогам, заборонено.

Для проведення дослідження стороннім спеціалістом має використовуватись поліграф, який відповідає вимогам щодо нешкідливості для життя і здоров'я людини.

Дослідження з використанням поліграфа у ДБР передбачає дотримання загальнообов'язкових принципів, серед яких: добровільність, правомірність, неупередженість, комплексність та всебічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Нормативно закріплені обставини, причетність до яких має бути перевірена щодо кожної з осіб, які претендують на призначення на посади у ДБР. До таких обставин віднесені:

- вчинення суб'єктом дослідження протиправних дій, відкриття стосовно нього кримінального провадження;
- перебування на агентурному зв'язку в спецслужбі іншої держави;
- участь у діяльності заборонених законом або судом громадських об'єднань, членство в політичних партіях, участь у створенні чи діяльності політичних партій;
- наявність громадянства іншої держави або документа, виданого уповноваженими органами іншої держави, про те, що суб'єкт дослідження набуде її громадянства, якщо вийде з громадянства України;
- розголошення відомостей, які є конфіденційною, таємною або службовою інформацією;
- правдивість інформації, сумніви щодо якої виникли перед призначенням на посаду в Бюро;

- зловживання алкоголем, наркотичними та (або) психотропними речовинами без призначення лікаря;

- приховані мотиви вступу на службу в Бюро.

Означений перелік є вичерпним.

Для працівників ДБР передбачений дещо інший перелік обставин, що мають перевірятись при проведенні психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа. Вже діючі працівники Бюро проходять дослідження для отримання умовної та орієнтувальної інформації лише з питань щодо вчинення суб'єктом дослідження протиправних дій, відкриття стосовно нього кримінального провадження та розголошення відомостей, які є конфіденційною, таємною або службовою інформацією. Окрім цих питань можуть бути також досліджені і питання, спрямовані на перевірку обставин щодо виконання своїх службових обов'язків.

Умови проведення дослідження є загальними, але передбачені певні особливості, які не регламентовані у інших, аналогічних нормативно-правових актах, до них слід віднести:

- обов'язкова відповідність поліграфа вимогам ДСТУ 8692:2016 - для досліджень, що проводяться працівником структурного підрозділу внутрішнього контролю ДБР та відповідності поліграфа вимогам щодо нешкідливості для життя і здоров'я людини - для досліджень, що проводяться стороннім спеціалістом. Аналогічна норма міститься також у Наказі ГПУ: «для проведення опитування використовується поліграф, який відповідає вимогам державного стандарту, має декларацію про відповідність і висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи України»;

- обов'язкова наявність м'якого крісла з підлокітниками для суб'єкта дослідження;

- площа - більше 12 м²;

- наявність санвузла поблизу.

Щодо стану особи, яка підлягає дослідженню з використанням поліграфа важливим є те, що надання медичної довідки є обов'язковою умовою для підтвердження наявності у суб'єкта дослідження станів, наявність яких є підставою для перенесення проведення дослідження.

Медична довідка обов'язкова для підтвердження:

- гострого періоду соматичних захворювань;

- гострого больового синдрому;

- інтоксикації організму;

- захворювання, що супроводжуються явно вираженою серцево-судинною чи дихальною недостатністю;

- вагітність.

Будь який інший стан особи, який не допускає можливості проведення дослідження з використанням поліграфа також передбачає наявність довідки про це.

За ініціативою вагітної особи, дослідження із використанням поліграфа може бути проведено.

Пункт 29 зобов'язує поліграфолога перед початком дослідження з'ясувати у суб'єкта дослідження його фізичний та психічний стан. У разі встановлення, що суб'єкт дослідження перебуває хоча б в одному із вищенаведених станів, - ініціатор (або спеціаліст поліграфа у разі, коли ініціатором є суб'єкт дослідження) переносить проведення дослідження.

Слід звернути увагу, що норма, закріплена у п.19 Наказу дозволяє перенести дослідження лише при наявності медичної довідки. Випадків, які би передбачали перенесення дослідження при наявності відповідного стану особи але за відсутності медичної довідки просто не передбачено.

Час доби, в який має проводитись дослідження із використанням поліграфа не визначений, ала закріплено, що дослідження не може тривати без перерви довше однієї години. Після перерви дослідження поновлюється.

Дослідження може проводитись лише державною мовою.

Після завершення дослідження спеціаліст поліграфа готує довідку про результати дослідження за встановленою формою у двох примірниках.

Складені довідки реєструються в журналі обліку довідок про результати дослідження, який ведеться спеціалістом поліграфа у структурному підрозділі внутрішнього контролю ДБР, після чого передаються безпосередньо ініціатору і додаються до матеріалів щодо підготовки та ухвалення кадрового рішення.

Контроль за роботою спеціалістів поліграфа здійснює начальник або заступник начальника структурного підрозділу внутрішнього контролю Бюро, який навчався за програмою підготовки спеціалістів поліграфа.

2.2. Фактори, що впливають на об'єктивність результатів перевірки із застосуванням комп'ютерного поліграфа

Для забезпечення об'єктивності отриманих результатів опитувань із застосуванням поліграфа кандидатів на відповідні посади у підрозділи правоохоронних органів України повинні бути дотримані **умови** щодо:

- стану приміщення в якому буде проводитись процедура опитування осіб;
- належного фізичного та психологічного стану опитуваної особи.

Для проведення опитування мають бути створені комфортні умови як для роботи поліграфолога так і для опитуваної особи, тобто має використовуватись спеціально обладнане або пристосовуватись наявне службове приміщення. Вимоги до такого приміщення у різних відомств можуть дещо відрізнятись, але узагальнено мають відповідати таким критеріям:

- площа приміщення – від 10 м⁻²;
- висота стелі - не менше 2,5 м;
- зручне крісло для опитуваної особи;
- стіни приміщення пофарбовані в нейтральні пастельні кольори, без деталей, які відвертають увагу;
- захищеність від впливу зовнішніх факторів (яскраве світло, шум, вібрація, будь-які перешкоди та інші фактори), які можуть вплинути на об'єктивність опитування;

– технічна захищеність спеціально обладнаного або наявно пристосованого службового приміщення відповідно до вимог законодавства України щодо норм технічного захисту приміщень, у яких обробляється інформація з обмеженим доступом;

– опитування осіб здійснюється в умовах комфортної температури та вологості повітря для проведення цих спеціальних досліджень;

– місце проведення опитування осіб повинно забезпечувати безпеку її життя та здоров'я;

– наявність санвузла поблизу.

Окрім матеріальних факторів існує певний перелік умов, при наявності яких стан особи, яка має проходити опитування, не дозволяє проводити об'єктивну перевірку із застосуванням поліграфа, до них відносяться:

– гострий період соматичних захворювань;

– гострий больовий синдром;

– інтоксикація організму;

– захворювання, що супроводжуються явно вираженою серцево-судинною чи дихальною недостатністю;

– травми, анатомічні дефекти та обмороження пальців рук, ніг, ампутація верхніх та нижніх кінцівок;

– перебування особи у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння або під впливом психотропних речовин, будь-яких медикаментів, що впливають на функціонування центральної нервової, серцево-судинної чи дихальної системи.

Опитування з використанням поліграфа не слід проводити і у випадках, коли суб'єкт опитування наполягає на проведенні опитування, у разі перебування суб'єкта опитування у зміненому соматичному, психічному станах, що не дозволяють отримувати адекватних, невикривлених фізіологічних реакцій, які можуть бути підтверджені документально та/або зовнішніми ознаками, що суб'єктивно оцінюються спеціалістом поліграфа чи відповідними цифровими показниками тонічної складової шкіряної реакції, які формуються поліграфом.

За загальним правилом опитування не проводиться відносно особи, яка перебуває у стані вагітності (у деяких випадках дозволяється проведення опитування за ініціативи самої вагітної).

Опитування також не проводиться, якщо:

– опитуваний є близькою особою до спеціаліста-поліграфолога;

– існує конфлікт інтересів між опитуваною особою і спеціалістом-поліграфологом;

– якщо спеціаліст-поліграфолог безпосередньо підпорядкований особі, яка опитується, то процедура проводиться іншим поліграфологом.

Терміни «близькі особи» та «конфлікт інтересів» слід вживати у значеннях, наведених у Законі України «Про запобігання корупції».

Особи, які мали доступ до інформації про факт, процедуру та результати опитування, забезпечують її конфіденційність. За порушення конфіденційності цієї інформації винні особи несуть відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Опитування осіб з використанням поліграфа не може тривати більше однієї години (за деякими нормами не більше двох) без перерви і в загальному обсязі – більше 4 годин (для ДФС – не більше 7 годин) протягом одного дня. Не дозволяється проведення опитування у нічний час.

2.3. Методи поліграфологічного опитування осіб, які отримали широке світове визнання і підтвердили свою ефективність

Міжнародна емпірична практика виконання психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа свідчить, що результативність цієї діяльності багато в чому залежить від умілої побудови тесту спеціалістом-поліграфологом. Він конструється у такий спосіб, щоб зміни в динаміці психофізіологічних показників опитуваного відбувалися через стимули (подразники), які є визначальними в процесі виконання дослідження. Однак їх застосуванню має передувати логічно та структурно побудована низка стимулів, що є конкретними й можуть зіставлятися та інтерпретуватися, тому на практиці тестові запитання поділяються за ступенем їх значущості.

Найбільш визнаними тестами, які знайшли своє практичне застосування у методиках психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа є наступні: 1942 р. – «тест на знання винного» Ф. Е. Інбау (за іншими джерелами, був запропонований у 1959 р. Д. Ліккеном); початок 50-х рр. XX ст. – «тест піку напруження» дослідницького типу та «тест загальних запитань» Кілерівського інституту поліграфа; 1955 р. – «тест прихованих запитань» Б. Бюрака; 1967 р. – модифікований «тест загальних запитань» Р. Деккера; 1970 р. – «тест піку напруження» відомого рішення з фальшивим ключем Р. Артера; 1977 р. – «тест підозри на знання винного» Дж. А. Матте; 70-ті рр. XX ст. – іменний «тест відомого рішення» та комбінований «тест стимуляційно-адаптаційний»; 1980 р. – модифікований «тест нейтральних і значимих запитань» П. Майнора; 1981 р. – «контррозвідувальний тест» Управління спеціальних розслідувань Військово-повітряних сил США; 1984 р. – аналітичний пошуковий «тест піку напруження» Б. Кунса; початок 90-х рр. XX ст. – модифікований «тест на знання винного» В. Варламова і І. Ніколаєвої тощо.

Науковець П. Прукс наголошував: «...тести можуть складатися в рамках «прямих» і «непрямих» методів». Американські дослідники запропонували називати їх прямим (безпосереднім) і непрямим методом, що в майбутньому стало загальноприйнятим поняттям. До першого вони відносять «тест винної особи», «тест контрольних запитань», до другого – «тест винних знань», «тест приховуваної інформації».

Прямий (безпосередній) метод охоплює постановку п'яти основних видів запитань, які на практиці застосовуються послідовно: релевантні, контрольні, жертвні, симптоматичні, іррелевантні.

Поєднання різних категорій запитань у відповідній послідовності відображає в цілому формат тестового опитування. Суб'єкту в певній послідовності ставляться ці запитання, оскільки вони по-різному впливають на емоційний стан індивідуума.

Для кращого сприйняття візьмемо за приклад факти з ознаками кримінальних подій:

Релевантні запитання – це ті, які мають безпосереднє відношення до ситуації, що з'ясовується, є однозначно емоційно-забарвленими та розраховані насамперед на стимуляцію вираженої психофізіологічної реакції в особи. Саме постановка релевантних запитань викликає певний страх в опитуваного бути викритим у прихованому факті, який перевіряється (*Додаток Е*).

Виділяють три підтипи релевантних запитань, які зустрічаються в більшості опитувальників:

- а) сильні релевантні запитання;
- б) слабкі релевантні запитання;
- в) релевантні запитання, пов'язані із свідченнями.

Є декілька основних вимог до формулювання сильних релевантних запитань. Так, подібні питання повинні стосуватися основної, первинної події, причетності до якої встановлюється; перевіряти факт безпосередньої участі особи у цій події;

Прикладом сильних релевантних запитань можуть бути:

- «Ви вкрали гроші з сейфа»?
- «Ви займалися корупцією»?

Слабкі релевантні запитання дещо відрізняються від сильних, їх характерними ознаками є:

– віднесення до вторинної події, яка є менш значимою, ніж основна і супроводжує останню, наприклад, будь-яка допомога в реалізації протиправної діяльності, спільне планування протиправної дії тощо;

– спрямованість на встановлення факту непрямої причетності особи до протиправної події, зокрема володіння інформацією про обставини, осіб, які її планували, інші обставини (щось бачив, чув і таке інше);

Прикладами слабких релевантних запитань можуть бути:

- «Ви допомогли вкрати гроші з сейфу?»
- «Ви знаєте точно, хто займався корупцією?»

Релевантні запитання, пов'язані із показаннями, близькі до слабких релевантних і спрямовані на встановлення додаткової інформації про обставини протиправної події, місце знаходження вкраденого майна тощо.

Прикладом даного типу релевантного запитання може бути:

- «Ви знаєте, де зараз знаходяться вкрадені гроші?»

Існує низка загальних вимог до формулювання релевантних запитань. Основними з них є такі:

а) спрямованість на найбільш тяжкий злочин, у випадку, якщо їх вчинило декілька осіб (наприклад, особа підозрюється у крадіжці гаманця у жінки і у її згвалтуванні; більш тяжким злочином є згвалтування, отже метою релевантних запитань при прямому тестуванні повинна бути саме остання подія);

б) фокусованість запитання на релевантній події, яка чітко визначає сутність дій злочинця (наприклад: «Ви вдарили цього чоловіка?», «Ви продали громадянину К. ці наркотики?», «Ви підписували ці чеки?»);

в) точність і стислість – означають, що питання повинні бути сформульовані коротко і зрозуміло для опитуваного, при цьому слід враховувати освітній та інтелектуальний рівень останнього, вживати зрозумілу для нього термінологію, уникати спеціальних юридичних, медичних чи інших термінів. Неправильними і неконкретизованими є запитання на кшталт «Ви завдали тяжких тілесних ушкоджень громадянину К.?»), замість цього слід сформулювати таке запитати «Ви вдарили ножем громадянина К.?».

г) спрямованість лише на одній події, відсутність можливості подвійного тлумачення запитання. Так, неправильним слід вважати запитання на кшталт: «Ви забрали гроші і золоті прикраси в громадянки Н. і побили її?» або «Ви проникли до квартири громадянина К. після того, як зламали замок на дверях?», оскільки кожне з них включає декілька релевантних подій, отже спеціалісту-поліграфологу буде важко розібратись в тому, на яку саме подію була отримана реакція опитуваного з використанням поліграфа.

Контрольні запитання – це ті, які не мають безпосереднього відношення до ситуації, що з'ясовується, водночас містять емоційно забарвлену для опитуваної особи інформацію. Вони стосуються інших подій минулого, які відбувалися паралельно з часом, коли було вчинено розслідуваний злочин. Основним призначенням контрольних запитань є порівняння реакцій емоційного стану опитуваної особи з реакціями на релевантні запитання. У більшості поліграфологічних технік контрольні запитання являють собою групу спеціальних запитань, які передбачають імовірно неправдиве висловлювання з боку опитуваного під час надання їм відповіді (*Додаток Є*).

Авторами розробниками прямих тестів висувається припущення, відповідно до якого правдива (невинувата) особа більшу увагу приділятиме контрольним запитанням, ніж релевантним, а неправдива (винна) особа приділятиме більшу увагу релевантним запитанням, порівняно з контрольними (теорія психологічного комплексу). Для суб'єкта, який не вчиняв конкретного злочину, але в ньому його підозрюють, навіть незначні правопорушення в минулому є джерелом емоційного стресу, оскільки він прагне показати себе у відповідях щиро, але у його емоції захоплюють соціально несхвалювальну поведінку з іншими фактами подій минулого. В той же час, неправдивий суб'єкт набагато більше стурбований вчиненим ним реальним злочином, ніж незначними проступками в минулому, отже його реакції на релевантні запитання будуть значно перевищувати реакції на контрольні питання.

Контрольні запитання, як і релевантні, мають бути простими, короткими, зрозумілими для опитуваного. При їх формулюванні необхідно дотримуватись низки принципів, а саме:

- контрольні запитання не повинні бути безпосередньо пов'язаними обставинами, викладеними в релевантних питаннях, відносно якої проводиться тестування особи з використанням поліграфа;

- контрольне запитання має бути відокремлене від релевантного запитання часовими рамками;

– контрольне запитання повинно містити активне дієслово, подібне до того, яке використано у релевантному запитанні й чітко відбиває сутність події, що встановлюється (вкрав, пограбував, згвалтував, підпалив та ін.);

– контрольні запитання мають бути максимально широкими, тобто охоплювати якомога більше минулого життєвого досвіду опитуваного. Вважається, що чим ширшими будуть часові і просторові рамки, тим сильнішим буде контрольне запитання.

Наприклад, в процесі опитування 28-річного підозрюваного за фактом незаконного володіння пістолетом контрольні запитання можуть бути сформульовані так:

– «До Вашого 28-річчя Ви володіли незаконно вогнепальною зброєю?»

– «До Вашого 28-річчя Ви володіли незаконно будь-якою зброєю?»

Друге запитання ширше ніж перше, а тому воно краще виконуватиме покладену на неї контрольну функцію.

Жертовні запитання – ті, що не беруться до уваги для обрахування результатів виконаного психофізіологічного дослідження особи з використанням поліграфа. Для нього розроблене спеціальне формулювання, яке передбачає стверджувальну відповідь. Ці запитання виконують функцію своєрідного буфера. Як правило, опитувані особи незалежно від наданої ними правдивої/неправдивої відповіді під час поліграфологічного опитування виявляють реакцію саме на нього, бо воно стосується події, факту чи явища, яке підлягатиме з'ясуванню в релевантному запитанні. Саме тому було сконструйоване жертовне запитання, яке передусь першому релевантному запитанню і призначене для зменшення реакції емоційного характеру на нього з боку опитуваної особи.

У більшості поліграфологічних методик жертовне запитання формулюється приблизно так:

– «Відносно угону автомобіля «Тойота» Ви згодні давати правдиві відповіді?»

– «Стосовно нападу на інкасатора Ви будете відповідати правдиво на поставлені запитання?»

Симптоматичні запитання – це ті, які в тестовому опитуванні особи з використанням поліграфа відіграють роль, так званої відволікальної проблеми. Вони призначені для встановлення наявності певної невідомої події (злочину, правопорушення), яка не пов'язана із темою даного психофізіологічного дослідження особи з використанням поліграфа. Разом з тим, має для опитуваної особи велике значення, можливо більше ніж релевантні запитання, відносно перевірки яких і призначене таке дослідження. Як правило, відповідь на симптоматичне запитання негативна.

Є кілька варіантів таких запитань. Зокрема:

– «Чи лякає Вас те, що я поставлю запитання, яке ми з Вами не обговорювали?»

– «Ви впевнені в тому, що я не поставлю запитання, яке ми не обговорювали під час даної перевірки?»

– «Довіряєте Ви мені, коли я кажу, що не ставитиму запитання, які не обговорювалися?»

Симптоматичне запитання дає спеціалісту-поліграфологу можливість дізнатись про причетність суб'єкта до певних подій, які він приховує і які, можливо, матимуть певне відношення до розслідуваного злочину.

Іррелевантні запитання (нейтральні) – це ті, які не мають безпосереднього відношення до ситуації, що з'ясовується, не несуть емоційно забарвленої інформації для опитуваної особи і на які вона, на думку спеціаліста-поліграфолога, дасть наперед відомі правильні відповіді. Їх ще називають нейтральними або «нульовими», оскільки вони не беруться до уваги при загальному обрахунку результатів поліграм. Основне призначення такого рівня запитань – це зниження можливого рівня напруженості опитуваної особи, який виникає в неї під час тестової перевірки з використанням поліграфа, через використання необхідних пауз з метою відновлення нормальних психофізіологічних реакцій людського організму. Іррелевантне запитання формулюється так, щоб опитувана особа дала однозначну відповідь «так».

Наприклад:

- «Ви народились в Україні?»
- «Ваше ім'я Олександр?»
- «Київ – столиця України?»

Наведемо приклад прямого поліграфологічного тесту, який найчастіше використовується поліцією США при розкритті злочинів – так званий тест зони порівняння Бакстера.

Тест передбачає сувору послідовність запитань різних типів і реалізується у трикратній повторності.

Припустимо, що на приватному підприємстві N... були вкрадені гроші, які зберігались у сейфі центрального офісу. Власник підприємства ініціював перед спеціалістом-поліграфологом проведення психофізіологічного опитування з використанням поліграфа кількох своїх співробітників, які, на його думку, ймовірно є причетними до такої крадіжки.

Спеціаліст-поліграфолог використав так званий «Тест зони порівняння».

1. «Ви зараз знаходитесь в Києві?» (*Іррелевантне запитання*).
2. «Щодо вкрадених із сейфу \$10000 Ви згодні давати правдиві відповіді на кожне запитання?» (*Жертовне запитання*).
3. «Ви впевнені у тому, що я не поставлю Вам запитання, яке не обговорювалось у передтестовій бесіді?» (*Симптоматичне запитання*).
4. «До Вашого 20-річчя Ви вкрали що-небудь цінне?» (*Контрольне запитання*).
5. «Ви вкрали \$10 000 з сейфа?» (*Релевантне запитання*).
6. «За час навчання у середній школі Ви крали що-небудь у людей, які Вам довіряли?» (*Контрольне запитання*).
7. «Ви привласнили гроші, які знаходились у сейфі?» (*Релевантне запитання*).
8. «Ви боїтесь що я задам Вам запитання, яке попередньо не обговорювалось?» (*Симптоматичне запитання*).

9. «На попередньому місці роботи Ви крали що-небудь у своїх товаришів?» (*Контрольне запитання*).

10. «Ви допомогли вкрати гроші з сейфа?» (*Релевантне запитання*).

11. «Ви підозрюєте кого-небудь у крадіжці грошей з сейфа?» (*Релевантне*).

12. «Ви знаєте точно, хто вкрав гроші з сейфа?» (*Релевантне*).

13. «Ви вкрали гроші з сейфа?» (*Релевантне*).

Отже, тест «Зони порівняння» включає два контрольних і шість релевантних запитань. Емоційні реакції людини, які зафіксовані при відповіді на ці запитання, порівнюються між собою. У випадку автоматичної обробки результатів проведеного психофізіологічного дослідження особи з використанням поліграфа за допомогою спеціальної програми «Аналіз діаграм» спеціаліст-поліграфолог має можливість продивитись числові значення рівня емоційного стресу, викликаного в особи відповідями на кожне запитання.

Результати автоматичного аналізу діаграм бажано доповнити «ручним» (неавтоматичним) аналізом записаних на діаграмі кривих рівня стресу, отриманих всіма каналами зняття інформації. При неавтоматичному аналізі поліграм спеціаліст-поліграфолог візуально порівнює величини кривих рівня стресу проявлених особою при відповіді на релевантні і контрольні запитання, беручи до уваги такі показники, як амплітуда коливань, частота, тривалість збудження, зміни в базовій лінії і деякі інші.

За методом Бакстера порівняння здійснюється за трьома зонами – перша (запитання №№4, 5, 6), друга (запитання №№ 6 і 7), третя (запитання №№ 9 і 10). Окрім цього, аналізується рівень стресу, викликаного відповідями на запитання №№ 11 (підозра), 12 (знання про злочин), 10 (безпосередня причетність до вчинення злочину).

Заключне порівняння балів свідчитиме про ступінь правдивості відповідей опитуваного з використанням поліграфа.

Принципи прямих поліграфологічних тестів, зокрема, формулювання запитань, їх послідовність, порівняння контрольних і релевантних запитань, методи оцінки правдивості відповідей та інше можуть успішно використовуватись не лише при розслідуванні злочинів, але й з метою професійного кадрового відбору до підрозділів правоохоронних органів України.

Непрямий метод («тест винних знань», «тест приховуваної інформації») використовується, коли є всі підстави вважати, що особа, яку опитують з використанням поліграфа, знає про деталі й подробиці злочину, однак вперто це заперечує. При цьому не піддається безпосередньому контролю достовірність відповідей, а з'ясовується, чи володіє суб'єкт специфічною інформацією, яку може знати лише причетна до злочину особа, оскільки з інших джерел інформації вона не могла бути отримана.

Непрямий метод поліграфологічного опитування особи з використанням поліграфа відрізняється від прямого тим, що він не містить зазначених вище типів запитань (контрольних, релевантних, симптоматичних тощо), які спрямовані на пошук винного, обставин, умов, знарядь вчинення злочину тощо.

Зміст непрямого методу полягає у встановленні приховуваного знання про обставини розслідуваної події злочину, і його застосовують як самостійно, так і

в поєднанні з прямим (безпосереднім) тестом. Методика непрямих і пошукових тестів допомагає з'ясувати, чи ознайомена особа з інформацією, якою може володіти лише людина, причетна до вчинення злочину, і, якщо так, звідки в нього такі дані, коли і за яких обставин він їх отримав, а також чи підтверджується його версія події злочину.

Непрямий метод скеровується на пошуковий характер дії спеціаліста-поліграфолога і отримав широке всесвітнє визнання в кадровій роботі для перевірки надійності, лояльності, чесності працюючого персоналу або осіб, які вперше приймаються на роботу в силові відомства та структури.

Основою побудови запитань даного спрямування є обґрунтоване припущення, що особа, причетна до вчинення злочину, або така, що володіє інформацією про злочин, демонструватиме сильніші фізіологічні реакції на стимули. У непрямих тестах усі питання формулюються в уточнювальній формі. Вони є гомогенними, тобто стосуються лише однієї теми. Непрямі тести передбачають перевірку версії опитуваної особи. Оскільки недостатньо лише встановити ступінь обізнаності людини в обставинах вчинення злочину, обов'язково слід з'ясувати природу цієї обізнаності (опитувана особа може мати інформацію про злочин, правопорушення не лише внаслідок особистої причетності, а й тому, що була свідком його вчинення, спілкувалася з людьми, які його вчинили). Про їх існування та деталізацію слідству стає відомо в результаті проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних й оперативно-розшукових заходів. Якщо особа не володіє інформації про подію злочину і непричетна до його вчинення, реакції емоційного стану людського організму жодним чином не позначаються на результативності постановки запитань незалежно від їх спрямування.

Перевага непрямого тесту полягає в тому, що він найменше травмує психіку підозрюваного і є найточнішим у прогнозі. Однак ця група запитань не позбавлена недоліків, і стосуються вона складностей отримання вербальної інформації про деталі злочину, що відомі особі, яка його вчинила. Проте при грамотному проведенні розслідування цей різновид тестів не має собі рівних. Японські спеціалісти-поліграфологи, надають перевагу саме непрямим методам тестування, зокрема, з метою опитування підозрюваних у кримінальному провадженні. Орієнтуючись на власну потужну поліграфологічну практику вони пропонують іншим країнам враховувати напрацьований ними досвід і використовувати непрямі методи тестування під час проведення власних психофізіологічних досліджень.

Найбільш поширеним є непрямий тест під назвою «Пік напруження», розроблений Д. Рейдом у 1956 році. Цей метод переважно використовується в тих випадках, коли опитуваній особі з використанням поліграфа відома певна інформація, яка цікавить ініціатора дослідження, але вона вміло ці знання маскує. За методом «Піку напруження» опитуваній особі пред'являється комплекс запитань, серед яких одне пов'язане з прихованим знанням про встановлювану подію, а решта не значимі (аналогі іррелевантних запитань прямого тесту). Запитання, яке пов'язане з приховуваною інформацією називається ключовим і

воно розташовується на четвертій за рахунком позиції від початку сформованого тесту спеціалістом-поліграфологом.

До прикладу, варіант використання такого тесту при визначенні знання опитуваного з деяких обставин вчиненого злочину, а саме: знаряддя, яким було відчинено двері в квартирній крадіжці.

Злочинець для проникнення в квартиру скористався сталевим ломиком.

При побудові тестового завдання спеціаліст-поліграфолог має чітко вибудувати структуру, логіку тесту, а також послідовності постановки запитань опитуваному з тим, щоб на ключове питання, пов'язане з використанням ломака для зламування дверей в квартирі з метою крадіжки, в опитуваного виникла значна емоційна реакція на ключове слово. Якщо ж реакція невиникла в опитуваній особі, свідчить про те, що для неї це запитання не є суттєвим, бо вона не володіє знаннями того, як саме проникав злочинець в квартиру для реалізації свого злочинного задуму.

Один із можливих варіантів побудови тесту «Піку напруження»

При проникненні в квартиру Ви використали:

1. Відмичку?
2. Сокиру?
3. Ключі?
4. Ломик? (*Ключове слово*)
5. Ніж?
6. Молоток?

Якщо опитувана особа дає найбільшу емоційну реакцію на ключове слово, можна зробити висновок про те, що він володіє інформацією про деталі злочину.

У випадку, коли компетентні органи (ініціатор дослідження) не до кінця володіють ситуацією події злочину, але є робочі версії щодо окремих фактів чи обставин, залучаючи до процесу розслідування спеціаліста-поліграфолога ставлять перед ним завдання перевірити їх припущення шляхом підтвердження чи спростування. В такому випадку незамінним для спеціаліста-поліграфолога буде пошуковий непрямий тест «Піку напруження». Опитуваній особі з використанням поліграфа, до прикладу, називають місця, в яких може знаходитись розшукуваний предмет, і в тому випадку, коли згадується та область, де особа дійсно заховала викрадене відбувається в неї емоційне збудження, яке й зафіксує поліграф.

Наприклад, при пошуку місця схову вогнепальної зброї, з якої було вбито людину, підозрюваному можуть бути задані такі запитання:

Пошуковий тест «Піку напруження»

Пістолет захований:

1. У сараї?
2. На городі?
3. У хаті?
4. У саду?
5. У криниці?

У випадку отримання позитивної реакції на певне запитання (наприклад, у хаті), коло пошуку звужується, що дає можливість побудувати новий тест:

Пістолет знаходиться:

1. У хаті?
2. На горіщі?
3. У вітальні?
4. На кухні?
5. У спальні?
6. У коморі?
7. У ванній кімнаті?

Поступово спеціаліст-поліграфолог наближається до пошуку місця знаходження зброї. Непрямий тест може повторюватись 2-3 рази, в тих випадках, коли відповіді опитуваної особи з використанням поліграфа не супроводжуються чіткими фізіологічними реакціями.

Прийнято вважати, що якщо відмінність у величині реакції між релевантним і контрольним або ключовим і нейтральним запитаннями за будь-яким критерієм становить 20%, то це дає підстави для розгляду цієї розбіжності як суттєвої.

Пошукові тести можуть використовуватись в професійному кадровому відборі осіб до підрозділів правоохоронних органів України. При цьому в першу чергу досліджуються:

- мотиви вступу на роботу;
- схильність до вживання алкоголю;
- наркотична залежність;
- схильність до деяких інших проявів девіантної поведінки, зокрема автодеструкції;
- зв'язки з кримінальними елементами.

Для отримання достовірних результатів не прямі тести повторюються в різній послідовності 2 – 3 рази. Досить часто достатньо буває двох пред'явлень для отримання чітких результатів виконаного поліграфологічного дослідження. Це має місце у тих випадках, коли на певне запитання два рази підряд спеціаліст-поліграфолог отримує значимі реакції. Ключове запитання при повторних опитуваннях осіб обов'язково ставиться на інше місце за номером в опитувальнику.

При формулюванні непрямого тесту для опитування кандидатів на роботу до підрозділів правоохоронних органів України усі запитання розглядаються як потенційно ключові. Перше запитання не повинно стосуватись теми опитування і реакція на нього не враховується під час аналізу діаграм.

Для непрямих тестів не визначено чітких формулювань запитань, при конструюванні останніх спеціаліст-поліграфолог керується загальними принципами простоти, стислості, однозначності, доступності смислу запитання. Також важливо враховувати, що спочатку опитуваній особі з використанням поліграфа ставляться більш загальні запитання, а надалі, в разі необхідності, йому задаються часткові і уточнюючі запитання (наприклад, про характер ймовірно вчинених в минулому злочинів чи правопорушень, зловживання алкоголем, наркотичними та сильнодіючими речовинами тощо).

На сам кінець зазначимо, що тестові запитання мають бути чіткими і зрозумілими для опитуваної особи. Адже вірне сприйняття тестових запитань до початку реєстрації емоційних реакцій, які виникли на значимі запитання (стимули) зменшить похибку обробки спеціалістом-поліграфологом отриманих поліграм. При тому, запитання (стимули), які формулює спеціаліст-поліграфолог повинні передбачати собою однозначні відповіді і не змушувати опитувану особу наперед думати про те, як на них відповісти. Об'єднувати в одному запитанні подію й інші обставини, які потребують перевірки недопустимо. Виняток становлять контрольні запитання, які використовуються у прямому (безпосередньому) тестовому методі.

2.4. Праксеологічні підходи до проведення психофізіологічного опитування осіб із застосуванням комп'ютерного поліграфа при відборі кадрів до практичних підрозділів правоохоронних органів України

Сучасні вітчизняні психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа та їх результати доволі системно знаходять відображення в таких напрямках діяльності: при відборі кандидатів для заміщення вакантних посад («скрінінгу»), спеціальних (внутрішніх) перевірок та службових розслідувань, а також виконанню окремих завдань в межах досудового та судового провадження. Виходячи з тематики цього методичного посібника найбільший інтерес для нас становить саме «скрінінг», професійний кадровий відбір осіб до підрозділів правоохоронних органів України (*Додаток А*).

Як наголошувалося нами вище, поліграф являє собою спеціальний психофізіологічний прилад, який використовують для дослідження емоційного стану людини у конкретний проміжок часу, що виникає у вигляді реакцій на запропоновані спеціалістом-поліграфологом запитання (стимули).

У більшості країн в яких застосовують поліграф «скрінінг» використовують для професійного відбору кадрів до поліції, органів державної безпеки, розвідки і контррозвідки, організацій, діяльність яких пов'язана з секретною інформацією та можливими її витоками; терористичною та іншою діяльністю, що містить чинники загроз; контролем урядових установ, робота в яких висуває підвищені вимоги до чесності і порядності найманого працівника; перевіркою осіб на зловживання алкогольними напоями; вживання/розповсюдження наркотичних, токсичних, психотропних та інших речовин; вибуховими речовинами, тощо. Зарубіжні науковці та практики особливо наголошують на важливості запровадження системних поліграфологічних перевірок осіб як ефективних методів кадрового «скрінінгового» відбору до правоохоронних органів, зведення до мінімуму можливих помилок в роботі цих структур тощо. Так, переважна частина поліцейських департаментів США використовують поліграфологічні опитування при перевірці кандидатів на роботу, причому близько 25% осіб не витримують спеціальних досліджень з використанням поліграфа, хоча успішно проходять попередні етапи професійного і психологічного відбору. Вважається,

що точність та надійність отриманих результатів таких перевірок становить 93 – 98%.

Скринінг кандидатів із використанням поліграфа проводяться не лише при прийомі на роботу, але й на різних етапах кар'єрного росту поліцейських: при переміщенні по службі, при проведенні службових розслідувань, при перевірці чесності і сумлінності виконання функціональних обов'язків, зв'язків з кримінальними структурами та ін.

Відзначається також профілактична роль такого виду спеціальних досліджень, оскільки регулярні перевірки спонукають осіб до самоконтролю, є стримуючим фактором, який перешкоджає можливим порушенням співробітниками трудової дисципліни, правових, професійних, етичних, моральних, культурних та інших норм співіснування. Поліграф також орієнтує кандидата на роботу на представлення правдивої інформації стосовно реальних причин і мотивів свого професійного вибору; надання достовірних біографічних та інших даних; можливого вчинення в минулому протиправного діяння/діянь, яке було викрите/невикрите, покаране/непокаране; виявлення в кандидатів станів хвороб, в тому числі хронічних і залежностей (алкогольної, медичної, наркотичної, психотропної); можливе приховання різних видів наявної девіантної поведінки тощо.

Для забезпечення професійного кадрового відбору кандидатів до підрозділів правоохоронних органів України повинні використовуватися поліграфологічні методики, які є загальновизнаними та апробованими часом і практикою. Тестовий формат повинен бути розроблений таким чином, щоб включав у себе максимальну кількість релевантних (перевірочних) запитань, які відповідатимуть заявленим вимогам до такого виду спеціальних досліджень (*Додатки Ж та З*). Мета обраного методу має відповідати загальним засадам діяльності правоохоронних органів України, зокрема законності, добропорядності, запобігання негативним проявам серед особового складу, психологічній надійності, зміцнення трудової дисципліни тощо.

Процедура тестування осіб із використанням поліграфа повинна враховувати концепцію «психологічної установки». Вона розрахована на те, що кандидат на обіймання відповідної посади в правоохоронний орган має сфокусувати свою увагу на найбільш значимих для себе питаннях тесту і фізіологічно реагувати на ті, які являтимуть для нього найбільшу загрозу. Методика спеціальних досліджень з використанням поліграфа повинна враховувати виконання необхідних процедур комунікацій (бесід) перед тестовою, між тестовою та після тестовою. Кожна з них являє собою змістовне та функціональне призначення і будь-які порушення в процедурі їх виконання можуть спричинити недостовірність отриманих результатів спеціалістом-поліграфологом.

Найбільш лаконічно та зрозуміло послідовність етапів опитування із застосуванням поліграфа закріплена Інструкцією про порядок використання поліграфів у Національній поліції України (затверджена Наказом МВС від 13.11.2017 № 920), якою передбачено:

1) підготовчий етап:

- ознайомлення з матеріалами, складання та конструювання запитань;
- з'ясування психічного та фізичного стану опитуваної особи;
- установлення з опитуваною особою психологічного контакту;
- отримання від особи письмової добровільної згоди на участь в опитуванні із застосуванням поліграфа;
- перевірка та налагодження датчиків і каналів знімання (фіксації) інформації поліграфа;
- установлення фонових рівнів та типу реагування опитуваної особи;
- 2) етап безпосереднього проведення опитування:
- проведення опитування шляхом запитань, побудованих відповідно до мети завдання;

- поточний контроль психічного та фізичного стану опитуваного;
- виявлення можливої протидії та вжиття заходів щодо її нейтралізації;
- фіксація реагувань особи на запитання;
- попередній аналіз результатів інтерв'ю;
- 3) завершальний етап:
- аналіз результатів опитування;
- проведення післятестової бесіди з опитуваною особою;
- отримання від опитуваної особи письмової заяви про відсутність скарг після проведення опитування з використанням поліграфа;
- підготовка спеціалістом довідки про результати опитування з використанням поліграфа.

Для кращого розуміння запропонуємо наступний алгоритм: у процесі проведення передтестової бесіди з кандидатом на працевлаштування у відповідний структурний підрозділ відбувається:

- візуальне знайомство з особою та з'ясування стану її самопочуття до початку дослідження (самопочуття людини, її загальний стан здоров'я; наявність хвороб, у тому числі хронічних; вживання медикаментів перед проведенням психофізіологічного експертного дослідження з використанням поліграфа);
- уточнення в особи знань щодо мети та завдання цієї процедури;
- знання, пов'язані з обізнаністю про науково-технічний прилад поліграф та дослідження, які відбуваються з його використанням (чи проходила раніше особа будь-які перевірки на поліграфі, де, коли і з яких питань);
- ознайомлення особи з правилами проведення цього спеціального дослідження (чи є розуміння того, що таке тести поліграфологічного опитування і як відбувається їх запис з відображенням на поліграмі);
- проведення попередньої (ознайомлювальної) бесіди з особою та обговоренням порядку проведення пробного тесту (стимулюючий тест);
- викладення особливостей тестових запитань, які будуть поставлені особі в процесі запису тесту їх обговорення у міжтестовій бесіді, що є частиною даного спеціального дослідження;
- володіння мовою, якою відбуватиметься опитування особи з використанням поліграфа, а за умови її незнання залучення до участі перекладача;

– налаштування особи на щирість і відвертість у проведенні цього спеціального дослідження;

– узгодження питань, пов'язаних комфортністю умов перебування особи в приміщенні, якому буде виконуватися опитування з використанням поліграфа тощо.

Передтестова бесіда при скринінгу зазвичай здійснюється в наступній послідовності (*Додаток Г*):

Спочатку спеціаліст-поліграфолог повинен перевірити документ, що посвідчує особу (паспорт, посвідчення водія тощо). Далі самому представитися (відрекомендуватися). Пояснити процедуру виконання опитування та, за необізнаності кандидата на дослідження, розповісти про поліграф та основи діяльності з його використанням.

Перед тестуванням згідно з принципом добровільної згоди спеціаліст-поліграфолог повинен отримати письмову згоду на проведення цього спеціального дослідження особи й обов'язково пересвідчившись у тому, що ця згода є справді добровільною, а не наслідком примусу або психологічного тиску з боку сторонніх чи зацікавлених осіб (*Додаток В*).

У разі проведення аудіо- або відеофіксації тестування потрібно також отримати згоду особи на ці дії до початку проведення самого тестування, або етапу, який необхідно зафіксувати.

Також спеціаліст-поліграфолог з'ясовує питання психічного та фізичного стану особи перед процедурою дослідження. Це необхідно для встановлення оцінки фізіологічної та психологічної готовності особи пройти процедуру опитування з використанням поліграфа, а також, щоб «закласти фундамент» для постановки контрольних запитань.

Пояснення особі принципів роботи поліграфа.

З кандидатом на дослідження проводиться детальне обговорення «Анкети оцінки профпридатності». Під час такого обговорення спеціаліст-поліграфолог має впевнитися у розумінні опитуваною особою значення кожного із пунктів анкетних даних. Метою докладного обговорення анкетних даних є надання кандидатові на дослідження можливості виправити в ній будь-які допущені помилки.

На етапі передтестової бесіди рекомендується обговорювати питання у певній послідовності: жертовно-релевантні, релевантні, контрольні і іррелевантні (нейтральні) питання.

У між тестовій бесіді здійснюється обговорення наступних питань тестового блоку з обговоренням в, тому числі й релевантних питань. При цьому спеціаліст-поліграфолог повинен бути впевнений в тому, що детально пояснив зміст кожного питання.

Під час проведення тестування спеціаліст-поліграфолог спокійним тоном задає опитуваному заздалегідь сформульовані й проговорені з ним питання. Причому формулюються вони таким чином, що на них можливо дати тільки односкладові відповіді «так» або «ні». Між питаннями роблять паузи тривалістю 10-15 секунд. Це необхідно для того, щоб реакція опитуваного на попереднє

запитання зникла, і тим самим у особи було відновлено рівень психофізіологічної активності.

Спеціаліст-поліграфолог ставить питання групами (тестовим блоком), при чому в процесі спеціального психофізіологічного дослідження кожне питання повторюється не менше двох разів.

Характерно, що реакції, які реєструються за допомогою поліграфа не мають специфіки. Тобто вони не містять особливих ознак, які б однозначно вказували на хибність або правдивість відповідей осіб, які опитуються. Тому в процесі виконання спеціальних досліджень із використанням поліграфа недостатньо обмежитися лише перевірочними питаннями. Сучасна методологія обумовлює використання інших типів запитань – контрольних та іррелевантних (нейтральних), про які йшла мова вище. Контрольні запитання стосуються фактів або подій, на які опитуваний буде давати відповіді, свідомо приховуючи яку-небудь інформацію поза темою, що перевіряється. Реакції на ці питання використовуються для порівняння з реакціями на перевірочні питання.

Нейтральні питання підбираються таким чином, щоб вони не викликали (або викликали дуже слабкі) реакції та були своєрідним індикатором нормального фонового рівня психофізіологічної активності особи, що перевіряється з використанням поліграфа. Досліджуючи розбіжності між реакціями на контрольні та перевірочні запитання, спеціаліст-поліграфолог робить висновок про хибність або правдивість відповідей особи, яка проходить тестування.

Якщо після детального опитування особи спеціалістом-поліграфологом були отримані знання, які дають підстави для виключення кандидата з проходження наступних етапів відбору, ініціатором подальші етапи кадрового «скрінінгу» припиняються.

Якщо опитувана особа під час проведення психофізіологічного опитування з використанням поліграфа робить зізнання у вчиненні незначних поступків, які не є обов'язково підставою для виключення з подальшого процесу кадрової «скрінгової» перевірки, проводиться уточнююче дослідження у вигляді тесту деталізації. У процесі виконання такого звертається увага на особливість виникнення реакцій, пов'язаних з ново виявленими даними, що уточнюються.

Тест деталізації будується з питань з кожної нововиявленої складової.

Опитування при прийомі на роботу в правоохоронні органи України відрізняється від інших форматів «скрінінгу» тим, що релевантні питання ніколи не переформулюється, починаючи зі слів «Крім ...» або «Ви повністю розповіли ...». У більшості випадків, питання переформулюється, починаючи зі слів «Ви зараз приховуєте від мене будь-яку інформацію про ...». Переформульоване таким чином питання буде одним з релевантних питань, включених в деталізуючий тест. Слід уникати включення більше однієї релевантної теми в тест деталізації (наприклад, поєднання контррозвідувальної теми і теми про наркотики).

Зазначена вище концепція психологічної установка повинна враховувати й концепцію демпігуючої розрядки, яка впливає з принципу психологічної установки як потенційного брехуна так і людини, що говорить правду. Під час

опитування кандидатів з використанням поліграфа на обіймання відповідних посад у підрозділі Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України, нещирі особи можуть направити свою увагу саме на релевантні запитання тесту, поставлені спеціалістом-поліграфологом, які викликають в них занепокоєння і хвилювання. Натомість, щирі кандидати на опитування з використанням поліграфа можуть направити свою увагу саме на контрольні питання, які викликатимуть у них найбільше занепокоєння під час виконання процедури тестування. Для такої категорії осіб може бути неефективним сприйняття «слабких» контрольних запитань, поставлених спеціалістом-поліграфологом. Концепція демпівуючої розрядки також пояснює той факт, що опитувана особа з використанням поліграфа може вибірково сильно реагувати на окремі релевантні або контрольні питання, але не на всі. Це виникає тоді, коли з'являється в особи зовнішня проблема, яка викликає в неї набагато більше занепокоєння, ніж будь-яке релевантне або контрольне питання тесту. Наявність зовнішньої проблеми зазвичай призводить до появи в опитуваної особи з використанням поліграфа неадекватних випадкових реакцій або до відсутності таких на релевантні чи контрольні запитання. Наприклад, особа хвилюється постановки запитань, пов'язаних з вживанням наркотичних речовин, і, з цієї причини в неї виникає відповідний страх бути викритим. Щоб таке питання не викликало в неї розгубленість, шок або ступор під час запису тесту, дане питання має бути завчасно проговорене спеціалістом-поліграфологом в процесі передтестової чи міжтестової бесіди.

Здійснюючи точковий аналіз, спеціаліст-поліграфолог контролює реакції, які виникли в опитуваної особи під час поліграфологічного дослідження. Реакція або відсутність реакції на релевантні чи контрольні запитання порівнюються одна з одною в межах однієї точки. Чотирма точками тесту дослідження є постановка чотирьох релевантних запитань. Вони порівнюються з контрольними питаннями, які знаходяться поруч з релевантними. Чотири точки наступного тесту представляються трьома релевантними запитаннями. Вони порівнюються з контрольними питаннями, також розташованими поруч з релевантними питаннями тесту.

Жертовно-релевантні питання формулюються так, щоб опитувана особа з використанням поліграфа давала ствердну відповідь «Так», або «Ні». Призначення таких питань орієнтовані на поглинання первісної реакції питань релевантного змісту. Це питання не підлягає чисельній оцінці. Наприклад:

– «Відносно теми національної безпеки, Ви маєте намір відповідати на кожне питання правду?» – «Так».

Контрольні питання призначені для виявлення правдивих даних у кандидата на дослідження. Реакції на контрольні запитання порівнюються з релевантними питаннями. Наприклад:

– «До цього року Ви коли-небудь зраджували друга або кохану людину?» – «Ні».

– «До 2018 року (поточний рік) Ви коли-небудь говорили неправду представникам влади?» – «Ні» *(Додаток Д)*.

Нейтральне питання завжди формулюється таким чином, щоб особа відповідала «Так». Крім того, формат тесту завжди вимагає постановки нейтрального запитання практично в центрі кожного пред'явлення тесту. Додаткові нейтральні запитання проговорюються і використовуються за необхідності. Вони позначаються як № 1А, № 1Б, № 1В, або № 21А, № 21Б, № 21В. Насправді нейтральне запитання не має відношення до релевантної теми. Як перше питання, воно призначене для поглинання найпершої реакції. Наступні нейтральні питання задають для подолання артефактних реакцій.

№ 1 «В цій кімнаті є світло?» – «Так».

№ 10 «Ви зараз перебуваєте в ...?» – «Так».

При професійному відборі кадрів у підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції можуть бути застосованими пошукові тести. До прикладу:

Загальний орієнтовний тест для кандидата на обіймання відповідної посади

1. Ваше ім'я Микола?
2. Ви зараз перебуваєте в Києві?
3. Ви вживаєте наркотики?
4. Ви зберігаєте незаконно зброю?
5. Ви вчиняли злочини, за які не понесли кримінальної відповідальності?
6. Ви лікувались від психоневрологічних захворювань?
7. Ви схильні до алкоголізму?
8. Ви підтримуєте зв'язки з кримінальними угрупованнями?
9. Вас переслідують думки про самогубство?
10. Ви займались вимаганням (рекетою)?

У даному тесті використано перші два запитання іррелевантні і реакції на них не враховуються при аналізі обрахунку результатів.

Загальний орієнтовний тест відносно мотивів вступу кандидатів до Національної поліції

1. Ваше прізвище Коваль?
2. Ви поступаєте на службу в Національну поліцію випадково?
3. Ви прагнете боротись із злочинністю?
4. Ви хочете уникнути виплати боргу?
5. Ви хочете володіти зброєю?
6. Ви хочете використовувати поліцейську форму у корисливих цілях?
7. Ви хочете допомагати кримінальним структурам?
8. Ви прагнете мати перевагу над людьми?
9. Ви бажаєте допомагати незаконному бізнесу?

Перше питання є іррелевантним (нейтральне) і не враховується при обрахунку отриманих результатів поліграм. Представлений комплекс запитань дозволяє виявити як позитивні, так і негативні мотиви професійного відбору.

Наведені два основних пошукових тести для кандидатів на роботу у правоохоронні органи дозволяють зробити перший етап відбору, відсіяти осіб, яких через певні обставини ризиковано брати на роботу у силові структури.

Слід врахувати таку особливість, що опитування кандидатів із використанням поліграфа може бути малоефективним, якщо з опитуваним відбулася тривала, занадто деталізована передтестова чи міжтестова бесіда. Це обґрунтовується тим, що окрема категорія людей може прорахувати, які саме для спеціаліста-поліграфолога питання є найбільш значущими (релевантними). У порядку рекомендації слід спеціалісту-поліграфологу перенести процедуру опитування особи з використанням поліграфа на інший день, з тим щоб в особі не відбулося адаптація до процедури дослідження і реакції мали затухаючий характер.

У випадку, якщо тест дав невизначений результат, спеціаліст-поліграфолог проводить тест деталізації з питань, що дали невизначеність. Дослідження деталізації складається з тесту з двома, трьома або чотирма релевантними питаннями. Якщо опитуваний показав невизначений результат за всіма релевантними питаннями, всі тестові питання повторюється знову з переформулюванням релевантних і контрольних питань.

По завершенню дослідження відбувається після тестова бесіда спеціаліста-поліграфолога з опитуваним на предмет присутності/відсутності зауважень до процедури виконання дослідження. Однак, результати дослідження, навіть попередні опитуваному чи ініціатору не надаються, оскільки має бути проведено спеціалістом-поліграфологом обрахування реакцій зафіксованих на поліграмах.

Для процедури обрахування поліграм використовується набір числових значень аналізу фізіологічних реакцій, зареєстрованих на поліграмі. Існує два найбільш поширені підходи до обрахунку поліграм: з семибальною шкалою (-3, -2, -1, 0, +1, +2, +3) і з трибальною шкалою (-1, 0, +1) .

Оцінка даних здійснюється тільки в рамках вертикального обрахунку, система горизонтального обрахунку не застосовується. Для того, щоб зробити висновок «Відсутність значної реакції» (NSR), кожне релевантне питання тесту повинно бути оцінене на плюс три бали (+3) або вище. Для висновку «Виявлена значна реакція» (SR), щонайменше, одне релевантне питання має бути оцінене на мінус три бали (-3) або менше (-4, -5). Якщо тест не відповідає критеріям прийняття рішення «SR» або «NSR», то висновок по тесту вважається «невизначений» (NO).

РОЗДІЛ 3. ПРОТИДІЯ ОБ'ЄКТИВНОМУ ПРОВЕДЕННЮ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОЇ ПЕРЕВІРКИ З БОКУ ОПИТУВАНИХ ОСІБ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

3.1. Загально-теоретичні питання протидії об'єктивній поліграфологічній перевірці збоку опитуваних осіб

Під протидією слід розуміти умисні дії особи, що проходить перевірку із застосуванням комп'ютерного поліграфа направлену на спотворення результатів такої перевірки.

Як показує напрацьований досвід, кожен із практикуючих поліграфологів хоча би раз зустрічався із різного роду протидією ПФДЗКП.

Всі способи протидії об'єктивному ПФДЗКП можуть бути згруповані в шість класів:

1. Фізичні (механічні) способи;
2. Фізіологічні способи;
3. Психічні способи;
4. Фармакологічні способи;
5. Хімічні способи;
6. Поведінкові способи.

Такі способи протидії можуть носити як явний (виявлення яких не потребує проведення додаткових перевірок) так і скритий (можуть бути виявлені тільки з використанням додаткових перевірок) характер.

Виявлення поліграфологом будь якого зі способів протидії ПФДЗКП вказує на спробу особи що тестується скрити від нього повністю або частково певну інформацію, не дозволити отримати об'єктивний висновок по результатам дослідження.

Фізичні (механічні) способи протидії ПФДЗКП

Найбільш простими як у виконанні так і у виявленні вважаються фізичні (механічні) способи протидії і саме до них найбільш часто вдаються особи, що тестуються.

Фізичними (механічними) способами протидії можна вважати протидію, що має зовнішні фізичні прояви. Найчастіше це скорочення будь-яких груп м'язів, що у свою чергу призводить до появи реакцій, схожих з природними психофізіологічними реакціями, які виникають при пред'явленні питань.

Як правило, обстежувані з метою протидії віддають перевагу м'язам, скорочення яких складно виявити візуально, наприклад притискання стоп до підлоги або стегон до сидіння стільця, згинання пальців ніг в черевиках, стискання зубів, покусування язика або притискання його до неба, довільна зміна характеру дихальних рухів, зміна тиску між пальцями руки з датчиками та поверхнею на якій вони знаходяться тощо.

Всі фізичні прийоми протидії насправді надзвичайно «вразливі» - ефективність їх застосування залежить від особистих даних обстежуваного,

тривалості ПФДВП, використання поліграфологом спеціальних датчиків для реєстрації рухів, а також пильності, спостережливості і кваліфікації фахівця.

Слід відзначити, що дихальні рухи є єдиними з фізіологічних показників що реєструються за допомогою поліграфа і які піддаються безпосередньому вольовому контролю без спеціального тренування. Тому недобросовісні обстежувані найчастіше вибирають саме спотворення дихання в якості прийому протидії, використовуючи різні способи зміни характеру дихання: *Регулярне дихання*. Внаслідок дії механізмів гомеостатичного регулювання цей прийом досить бисто призводить до гіпер - або гіповентиляції і появи затримок дихання (апноє) або глибоких вдихів. Одночасно починають відзначатися відносно стійкі синхронні зміни частоти пульсу і тиску крові. *Окремі глибокі вдихи як після перевіірочних і контрольних питань, так і в інших місцях по ходу пред'явлення тесту, тривалі затримки дихання або нестабільне, «рване» дихання*. Також це може бути *штучна модифікація параметрів дихання на вдиху і видиху*, зменшення або збільшення його частоти (наприклад часте поверхнєве дихання). *Можлива навмисна зміна й інших параметрів дихання, наприклад співвідношення часу вдиху і видиху, паузи на вдиху до паузи на видиху*. Протидія такого типу вимагає достатньо високого рівня самоконтролю і не завжди впливає на сумарний результат ПФДЗКП. Інтенсифікація дихання без відповідного емоціонального настрою змінює інші вегетативні показники з великою затримкою, що пов'язано лише зі зміною рівня газового обміну в організмі. В природних умовах емоційні реакції зміни дихання, як правило, чітко пов'язані з іншими психофізіологічними показниками.

До фізичних способів протидії відноситься і поява у обстежуваного реакцій, викликаних болем, штучно спровокованої яким-небудь чином: натисканням пальцем ноги на вістря канцелярської кнопки, що знаходиться всередині або проткнута крізь підшву черевика, умисне роздратування наявного порізу шкіри, нариву, садна або удару, також частіше всього в області стоп тощо.

Протидія за допомогою пальців рук може проходити в різний спосіб, наприклад за рахунок натискання пальцями на поверхність столу, підлокітнік крісла або коліна.

Цей вид протидії можливий лише при грубому порушенні вимог, щодо проведення ПФДЗКП.

Одним з найбільш складних у діагностиці фізичних (механічних) способів протидії ПФДВП є маніпуляції язиком. Наприклад після відповіді на питання язик може бути непомітно прикушений, загорнутий «у трубочку», у бік гортані, прижатий до неба з силою, що викликає больові відчуття.

При невеликих навичках можливо створення больових відчуттів за допомогою язика практично без порушення ритму та глибоки дихання, але із збільшенням рівня кожної-гальвничної реакції.

Такий самий ефект має також часто застосовуваний спосіб фізичної протидії ПФДВП – скорочення м'язів сфінктера.

Фізіологічні способи протидії ПФДЗКП

Фізіологічні способи протидії передбачають зміну особою, що тестується свого психофізіологічного стану на тривалий час різними (але не фармакологічними) способами, до числа яких можна віднести: надмірне фізичне навантаження безпосередньо перед проведенням ПФДЗКП, тривале голодування, безсоння ніч, вживання перед ПФДЗКП великої кількості рідини з метою викликати сильні позиви до сечовипускання під час ПФДЗКП тощо.

Психічні способи протидії ПФДЗКП

Зміна функціонального стану, коли відповідні реакції організму на стимул мають спотворений характер може досягатися за допомогою різних психічних способів.

Можна сказати, що психічні способи протидії ПФДЗКП – це дії особи що проходить поліграфологічну перевірку, засновані на використанні різних психологічних прийомів направлені на штучне пригнічення або посилення реакції на стимул під час проведення ПФДЗКП.

Ці способи можна вважати одними з найбільш складних для виявлення та подолання із способів протидії ПФДЗКП. Про характер таких дій поліграфолог може судити лише опосередковано.

В основі психічних способів лежать тісні взаємини психіки і фізіології. Організм людини має здатність виборчого відображення як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Це означає, що з безлічі одночасно впливаючих зовнішніх і внутрішніх подразників організм може активно реагувати лише на ті, які він актуалізує і навпаки, залишати без відповіді решту впливів. Зазначена особливість психічного відображення дає людині можливість цілеспрямовано й активно впливати на фізичний і психічний стан, вибірково орієнтуючи відбивну функцію психіки на певні зовнішні або внутрішні фактори. Дану властивість людина може активно використовувати й під час проходження різних видів ПФДЗКП.

Як результат відображення в психіці потреб організму, викликаних зовнішніми або внутрішніми об'єктивними явищами слід розглядати і мотив поведінки людини. Саме по собі опитування за допомогою поліграфа є стресом для людини, у тому ж випадку, коли у опитуваної особи мета приймає складну форму (словами і поведінкою приховати певну інформацію і одночасно не «видати» фізіологічну реакцію) її поведінка визначається полімотивованістю. Причому мотиви в більшій або меншій мірі можуть протистояти один одному, тобто спостерігається «боротьба мотивів». Таке явище може на певний час виводити людину з рівноваги, викликати більш виражений стресовий стан, ніж при звичайному опитуванні. «Внутрішній розлад» може бути усунутий пошуком додаткового мотиву, який би допоміг людині прийняти остаточне рішення про форми поведінки. У подібних конфліктних ситуаціях найбільша складність полягає у формулюванні додаткового мотиву, що нерідко призводить до відмови від оволодіння ситуацією, до пасивного підпорядкування ходу подій. Уникнути такої ситуації можна спробувати за допомогою психічного самовпливу,

спрямованого на управління емоційними і вегетативними реакціями, що і може бути використане опитуваним.

Серед психічних способів протидії ПФДЗКП виділяють такі види:

1. уявлення – процес і результат мисленевого відтворення образів предметів і явищ, які в даний момент не впливають на органи чуття людини;

2. гіпноз – викликаний самонавіюванням або впливом гіпнотизера тимчасовий стан свідомості, що характеризується різким фокусуванням уваги і високою схильністю до навіювання. Стан гіпнозу не схожий на сон, не може бути викликаний проти волі, сприяє збільшенню ймовірності появи помилкових спогадів; успішність введення в гіпноз залежить не тільки від навичок гіпнотизера, але і від гипнабельності самої випробуваної особи; загіпнотизовані люди зберігають пам'ять, здатні брехати, чинити опір навіюванням;

3. біологічний зворотний зв'язок – спроби особи що тестується впливати на свої фізіологічні показники за допомогою спостереження за графіками поліграми у реальному часі. Останнім часом отримали поширення послуги «нечистих на руку» поліграфологів щодо «консультування», проведення «попередньої» перевірки та «налаштування» особи для «проходження» ПФДЗКП;

4. плацебо – явище зміни стану людини завдяки його вірі в ефективність деякого впливу, насправді певної нейтральної речі. Найбільш ефективним вважається використання плацебо в психіатрії, адже мозок людини за допомогою самонавіювання легше коригує свою власну роботу ніж роботу інших органів;

5. раціоналізація – механізм психологічного захисту, при якому в мисленні використовується тільки та частина сприйнятої інформації і робляться тільки ті висновки, завдяки яким власна поведінка постає як добре контрольована і не суперечить об'єктивним обставинам. Інакше кажучи, підбір (пошук) раціонального пояснення для поведінки або рішень, що мають інші, неусвідомлені причини. Захисна функція раціоналізації полягає у спробі *post factum* створити гармонію між бажаним і реальним становищем. Це спроба пояснити поведінку, не з'ясовну за допомогою об'єктивного аналізу ситуації, або спроба виправдати невдачу або помилку;

6. дисоціація – захисний механізм психіки, «відділення» себе від неприємних переживань;

7. розумова напруга;

8. особливості особистості.

Теоретично найбільш ефективним способом подавлення психофізіологічних реакцій є так зване «уявне відключення», під час якого особа намагається повністю ігнорувати зміст питань та відповідати на них автоматично, перемикаючи свою увагу на який небудь реальний або вигаданий предмет.

Фармакологічні способи протидії ПФДЗКП

У фіксації та вилученні інформації беруть участь тисячі нервових клітин. Цей процес може бути порушений шляхом прийняття деяких фармакологічних

засобів. У процесі втоми пам'ять страждає за рахунок погіршення діяльності нервових клітин, що забезпечують зберігання та вилучення інформації. Цим і пояснюються вимоги до умов проведення поліграфної перевірки: перша половина дня, нормальний нічний відпочинок опитуваного напередодні тестування і т.д.

У сучасної людини є вільний доступ практично до всіх видів фармакологічних препаратів, які можуть суттєво впливати на її стан та здоров'я. Досить часто особи, яким предстоїть пройти перевірку на поліграфі, та яким є що скривати прибігають до вживання таких препаратів з метою викривлення результатів ПФДВП.

Можна виокремити такі найбільш вживані з метою протидії ПФДЗКП види фармакологічних препаратів:

1. Антидепресанти (лат. antidepressantia; грец. anti – проти + лат. depressus – пригнічений) (іміпрамін, флуоксетин, циталопрам, тразадон тощо) різні за хімічним складом і механізмом дії психотропні речовини, що поліпшують настрій, знімають почуття пригніченості, нервову напругу і тривогу, підвищують психічну активність. Антидепресанти підвищують рівень серотоніну у мозку і через те використовуються для лікування психічних розладів, зокрема, депресій та неврозів. Багато препаратів синтетичних антидепресантів мають серйозні побічні ефекти і повинні застосовуватись обережно.

При їх передозуванні можлива гіперреакція на стимул, аж до появи незатухаючих кривих. При цьому можливі два стани: перше, коли за зовнішніми ознаками крива ШГР знаходиться в межах норми, але один із стимулів активує стан безперервності реакції. Другий стан, коли при значному дозуванні стимулюючих препаратів можливо спостерігати явище «маятника» навіть при реєстрації «фону». Наявність даного явища не може однозначно слугувати причиною твердження поліграфолога про протидію особи процесу тестування, адже такий самий стан кривих поліграми можна спостерігати і у людини з ослабленою нервовою системою, її виснаженні, викликане тривалим стресом (наприклад очікування майбутнього тестування на поліграфі) або в результаті перенесеної раніше хвороби. Стимулюючі препарати впливають практично на всі графіки поліграми. Це може виражатися у збільшенні частоти пульсу, підвищується систолічний і діастолічний тиск, що приводить до швидкого стомлення організму. Можливі появи серцевої аритмії, запаморочення, підвищеної тремтіння в тілі, головних болів, порушуються рухові реакції. Зовні особа, що тестується сильно збуджена, у неї виявляється зайва тривожність, при контакті спостерігається або її збентеження, або навпаки, можливі маячні висловлювання. Передозування, залежно від індивідуальних особливостей, може відобразитись у зниженні амплітуди ШГР.

2. Барбітурати (лат. barbiturate) (барбаміл, веронал, папаверин, люмінал тощо) – гіпноседативні препарати, які часто називають снодійними. Барбітурати пригнічують ЦНС і тому застосовуються в медицині як заспокійливі та снодійні (барбітал, етамінал-натрій), протисудомні лікувальні препарати (бензонал), а деякі (пентабарбітал, бутабарбітал) – в основному як допоміжні

лікувальні препарати при загальній анестезії. Препарати цієї групи можуть бути ультракороткої, середньої та довгої дії. Особа, що тестується, прийняв препарати цієї групи, емоційно пасивна, за зовнішніми ознаками сонлива. Реакції на поліграммі можуть бути спотворені.

3. Нейролептики (др.-греч. νευρον – нерв, нервова система; др.-греч. ληψη – утримання) (аміназин, тизерцин, лепонекс, меллерил тощо) - мають заспокійливу дію, що супроводжується зменшенням реакцій на внутрішні та зовнішні стимули, послабленням афективної напруги, подавленням почуття роздратування та страху.

4. Анальгетики (від ін-грец. αν – без, проти + ἄλγησις – біль) (анальгін, ібупрофен, пентазоцин тощо), або знеболювальне – лікарський засіб природного, напівсинтетичного або синтетичного походження, призначений для зняття больових відчуттів – аналгезії. Принцип дії заснований на блокуванні нервової системи. Прийняття обстежуваним у великих дозах таких препаратів може представляти складність при тестуванні для поліграфолога. У обстежуваної особи вони можуть викликати запаморочення, слабкість, головні болі, ейфорію і навіть галюцинації.

5. Транквілізатори (від лат. tranquillo – заспокоювати) (еленіум, седуксен, нозепам, феназепам тощо) – психотропні лікарські засоби, здатні усувати або пом'якшувати невротичні прояви, страх, тривогу, емоційну напругу, розлади сну. Транквілізатори, на відміну від нейролептиків і антидепресантів, не дають виражених побічних ефектів і добре переносяться. При прийомі препарати цієї групи впливають на підкіркові відділи центральної нервової системи. Вони впливають на всі реакції поліграм. Транквілізатори можуть знизити частоту і амплітуду дихальної кривої, частоту пульсу, амплітуду шкірної реакції. Вони не порушують співвідношення реагування на різні значущі і нейтральні питання. Це дозволяє диференціювати реакції з будь-яких форматів тестів. Певні дослідження, про вплив цих препаратів на точність ПФДЗКП показали, що у осіб, які вживали транквілізатори в терапевтичних дозах спостерігаються чіткі реакції, і вживані препарати практично не ускладнюють розшифровку поліграми. За механізмом дії вони спрямовані в першу чергу на зниження «активності» центрів ретикулярної формації, лімбічних відділів мозку і в кінцевому підсумку, кори головного мозку. У терапевтичних дозах транквілізатори ведуть до заспокоєння людини, зниження тривожності але у великих дозах можуть викликати стан ейфорії або сонливості.

6. Наркотики опійної групи. До цієї групи належать природні і синтетичні речовини, що містять морфіноподібні з'єднання. Всі природні наркотичні речовини опійної групи виробляються з маку. Необроблені наркотики опійної групи з рослинної сировини мають легкий в'язучий ефект при попаданні на язик. Містять алкалоїди опіатного ряду – морфін, кодеїн та інші. В обробленому вигляді виглядають як розчини.

Опіатні наркотики мають «седативну» загальмовувальну дію.

Хімічні способи протидії ПФДЗКП

На відміну від фармакологічних способів речовини що вживаються при хімічних способах протидії безпосередньо не є лікарськими засобами.

Різні хімічні речовини можуть бути застосовані зовнішньо або внутрішньо. Ознаки внутрішнього застосування хімічних речовин так або інакше перекликаються із ознаками вживання фармакологічних препаратів.

До групи хімічних засобів, зовнішнього застосування, що можуть впливати на об'єктивність результатів ПФДЗКП слід виокремити жирні кислоти, що входять до складу різноманітних косметичних кремів та мазей. У разі їх застосування може порушитись природний електричний опір шкіри особи, що тестується. Значні зміни ШГР можуть викликати нанесення на кінчики пальців безбарвного лаку для нігтів або обробка шкіри долонь різноманітними дублячими речовинами, наприклад, формальдегідом, клеєм або нанесення на долоні та пальці речовин, що знижують потовиділення, наприклад дезодорантів.

Важливим є питання вживання алкоголю напередодні проходження перевірок осіб із застосуванням поліграфа.

Від прийому алкоголю найбільше страждає мозок людини. Саме там концентрація алкоголю максимальна, майже вдвічі більша ніж у крові. Хімічні речовини та медичні препарати, прийняті разом зі спиртним, викликають в організмі людини непередбачувану реакцію і знижують здатність до запам'ятовування. В результаті цього збереження інформації здійснюється неякісно, або повністю відсутнє.

Відомо, що гостра алкогольна інтоксикація (алкогольне сп'яніння середнього і важкого ступеня) завжди супроводжується порушенням поведінки, що може виражатись у зниженні самоконтролю, зміні мовлення, порушенні координації рухів і т.д., фізіологічного стану: зниження або підвищення потовиділення і слиновиділення, тахікардія, розширення мікросудин шкіри тощо так і емоційного стану: емоційна холодність, байдужість до всього навколишнього тощо.

Поведінкові (комунікабельні) способи протидії ПФДЗКП

Поведінкова протидія ПФДЗКП проявляється у спробі особи, що тестується вплинути на оцінку отриманих даних шляхом впливу на поліграфолога або процес обстеження. Це може проявлятися у:

1. спробі прикритого комунікаційного впливу на поліграфолога (наприклад взяття ініціативи проведення співбесіди в свої руки, надання фахівцю великого обсягу непотрібної інформації тощо);

2. прихованому/відкритому саботуванні правил проведення ПФДЗКП;

3. неприродних вчинках/поведінці, які не відповідають ситуації (наприклад особа починає плакати під час розповіді фахівця про принципи дії поліграфу);

4. постійному підданні результатів тесту сумніву та наполяганні на повторному їх проведенні (після отримання для себе негативного результату тесту особа наголошує на наявності негативних емоцій/спогадів (не пов'язаних з

темою перевірки) під час його проведення та постійно наполягає на Perezаписі тестів).

Також вважаємо що до цього способу протидії ПФДЗКП можна віднести і спроби особи спрямовані на неприбуття до поліграфолога для проведення ПФДВП та відмову від проходження ПФДЗКП під будь якими надуманими причинами.

Часто поліграфологи зустрічаються з комбінованими способами протидії об'єктивному ПФДЗКП. Адже особи що тестуються починають застосовувати одразу декілька способів, наприклад фармакологічний та фізичний або хімічний, фізіологічний та психічний тощо.

Окремо слід згадати про спроби осіб, що опитуються із застосуванням поліграфа приховати погане самопочуття (головний біль, зубний біль, біль від свіжих ран тощо) або серйозні особисті емоційні переживання, не пов'язані із темою ПФДЗКП. Такі випадки ускладнюють процес проведення тестування із застосуванням поліграфа. Але чи можуть вони вважатись протидією?

На наш погляд такі дії можна вважати протидією у випадку обговорення цих станів у передтестовій бесіді та прямого наголошення особі, що тестується на неприпустимість їх утаювання від поліграфолога. Тобто випадок при якому особа розуміє що утаювання болісного або складного емоційного стану може вплинути на об'єктивність ПФДЗКП і не попереджає про їх наявність поліграфолога слід вважати протидією. Але слід звернути увагу, що на відміну від інших видів протидії мета таких дій не обов'язково може бути пов'язана із бажанням особи вплинути на результати ПФДЗКП. Особа що тестується може не розповідати про свій стан із різних міркувань: сором; небажання ділитись особистими справами; відповідальність перед близькою людиною щодо нерозголошення таких відомостей; побоювання, що знання причини такого стану сторонньою особою може викрити його у інших протиправних або аморальних діях тощо.

У випадку, коли особі не було про це своєчасно наголошено і особа не розуміє про необхідність інформування щодо свого болісного стану поліграфолога – вважати такі дії протидією не можна.

Ефективність тих або інших спроб протидії залежить від багатьох факторів, у тому числі від: методик, що застосовуються під час перевірок, умов, у яких проходить ПФДЗКП, часу ПФДЗКП, особистісних якостей особи, що досліджується, кваліфікації поліграфолога тощо.

Найбільшу складність для виявлення протидії складають ті випадки, коли особа що опитується використовує методи цілеспрямованої зміни функціонального стану та активно керує фізіологічними та поведінковими реакціями.

Ще одним способом протидії отриманню об'єктивних результатів ПФДЗКП обов'язково слід виділити явний (погрози, шантаж, підкуп у будь-яких формах) або прихований (гіпноз, НЛП тощо) тиск на самого поліграфолога.

3.2. Ознаки протидії об'єктивній перевірці опитуваних осіб із застосуванням комп'ютерного поліграфа та шляхи її подолання

Будь які дії не проходять безслідно. Всі дії так або інакше впливають на інші дії, процеси, явища тощо. Дії особи що проходить ПФДЗКП і намагається впливати на об'єктивність результатів цього дослідження не є виключенням, вони також залишають свій «слід». Саме завдяки виявленню такого «сліду» поліграфолог може дійти висновку про наявність протидії з боку особи що тестується.

Такі «сліди» у кожному випадку можуть проявлятися по-різному. В деяких випадках ознаками протидії може виступати зміна поведінкових реакцій, наприклад: прикусування губ, нервовий рух пальців, заїкання, відсутність відповідей на задані запитання тощо.

Діагностика особливостей поведінкових реакцій особи що опитується є важливим елементом у попередженні і документуванні протидії ПФДЗКП.

Отже процес «протидії протидії» починається ще з *етапу підготовки до проведення ПФДЗКП*, коли поліграфолог отримує теоретичне підґрунтя про це явище (відповідні наукові статті, методична література, обмін досвідом, аналіз результатів попередніх ПФДЗКП тощо).

Подальше отримання інформації про особу відбувається з моменту входу людини в кабінет поліграфолога. Нагляд за поведінковими реакціями опитуємої особи до початку ПФДЗКП та під час його проведення може сприяти успішному виявленню протидії та визначити заходи, необхідні для її ефективної нейтралізації.

Під час *передтестової бесіди фахівець обов'язково з'ясовує в особи її фізичний та психічний стан*. Перебування підозрюваного у слідчому ізоляторі, в переповнених камерах також не сприяє оптимізації його стану. Виснаження функціональних систем як фахівця, так і підозрюваного може призвести до швидкого прояву симптомів психічного (розумового) стомлення.

Слід пам'ятати, що сильно перевтомлена людина не може і не хоче вирішувати будь-які інші проблеми, крім однієї - відпочивати. Все інше - потім. При цьому рівень мотивації в рішенні навіть значущих соціальних завдань буде сильно ослаблений або взагалі може дорівнювати нулю.

Тому **не рекомендується проводити поліграфологічні дослідження особи, яка перебуває у стані крайньої перевтоми**. Перевірку у такому випадку доцільно перенести на інший час, враховуючи необхідний час для відпочинку.

У разі якщо мова йде про спеціаліста і перенести перевірку немає можливості – високий рівень мотивації в успішному завершенні дослідження на якийсь час може послабити негативні наслідки стомлення. Хоча, як правило, розвиток стану стомлення призводить не тільки до зниження рівня мотивації, але і значно знижує продуктивність психічних процесів. Але, що найголовніше, – з'являється некритичність до результатів, отриманих при тестуванні. У зв'язку з високою відповідальністю спеціаліста поліграфа за подані висновки та відсутністю права на помилку ставлення до свого фізичного і розумового стану є складовою професіоналізму. Якщо немає умов для припинення діяльності,

організації або нормального відпочинку, то для підвищення працездатності на якийсь, не надто тривалий час можна використовувати два високоефективних засоби.

1. Короткочасне перемикання діяльності. Процес короткочасного перемикання повинен бути не пасивним, а активним. Пасивно відпочиваючи людина неодмінно думками буде повертатися до процедури тестування, якщо поліграфолог не фахівець з саморегуляції і не володіє прийомами релаксації. Найбільш ефективно впливає на відновлення розумових процесів фізичне навантаження. Тут спостерігається два позитивних моменти: а) виконуючи ті чи інші фізичні вправи, ви, як правило, змушені контролювати їх, а не думати про тестування; б) фізичне навантаження призведе до різкого збільшення кровотоку в організмі, а отже, швидше будуть доставлені необхідні поживні речовини в мозок і виведені продукти його діяльності, зокрема вуглекислий газ. Це буде сприяти відновленню функціональних можливостей організму.

2. Штучна стимуляція. У тих випадках, коли виконання фізичного навантаження неможливо, застосовують тонізуючі напої або препарати, що стимулюють трофічну (поживну) функцію нервової системи. До них можна віднести каву, чай, колу, шоколад, какао, вироби з горіхів, а також цілий ряд фармакологічних засобів: дибазол, фенамін, невратин, аскорбінову кислоту, китайський лимонник, женьшень і елеутерокок колючий. Частина цих стимуляторів не завжди знайдеться під рукою, але такі як кава, чай, шоколад можна знайти завжди. Використовуючи стимулятори для підвищення ефективності розумової діяльності необхідно пам'ятати, що вони мобілізують резерви організму, але, як правило, не відновлюють їх. Через якийсь проміжок часу повторне застосування стимуляторів вже не зможе дати позитивного результату і викличе зворотний ефект. Реально стимулювати посилення відновлювальних процесів можуть препарати, що містять глюкозу та вітаміни групи В. В крайніх випадках відносно опитуваного можна використовувати і ряд інших нестандартних прийомів. Наприклад, ефект підсумовування значущості запропонованої інформації. Це може дозволити вам отримати позитивну реакцію в умовах, коли обстежуваний знаходиться в стані сильного стомлення, а потрібне негайне продовження проведення тестування. Відомо, що, якщо одночасно надходять кілька подразників, то відповідна реакція буде виражена значно сильніше. В даному випадку спостерігається просторова сумація сигналів, що надходять по різних сенсорних каналах. Це явище можна використовувати як своєрідний стимул при проведенні тестування: подавати інформацію через зоровий канал (показуючи викрадені предмети), одночасно супроводжуючи їх демонстрацію мовним сигналом. Ефективно використовувати це явище можливо в тих випадках, якщо словесна або зорова інформація окремо не дають помітних змін у реєстрованих показниках. Але треба пам'ятати, що в даних умовах проведення сенсорної стимуляції може призвести до перенапруження, а отже, і сильного спотворення результатів обстеження.

Окрім цього бажано дійти спільної думки, що взаєморозуміння з поліграфологом краще, ніж протидія. Щоб послабити зайву емоційну напругу можна обговорити стан цієї особи, спробувати знайти шляхи покращення його

становища (дієве каяття, перекваліфікація статті на більш м'яку тощо), зменшення суспільно-небезпечних наслідків певного діяння.

Також наведемо декілька організаційно-тактичних порад щодо роботи із опитуваною особою.

Інструктування опитуваної особи щодо порядку проведення дослідження на поліграфі і закріплення датчиків є обов'язковим етапом проведення ПФДЗКП. Під час цього етапу слід наголосити на обов'язковості дотримання всіх правил поведінки під час ПФДЗКП. У такому випадку видаляється фактор маніпулювання особи з серії «а я не знав, що так не можна робити».

Під час передтестової бесіди надмірні роз'яснення щодо функціональних процесів в організмі та їх знімання під час ПФДЗКП вважаються не бажаними. Оскільки людина з гнучкою нервовою системою, при хорошому рівні розумових процесів може швидко прийняти рішення про спосіб протидії тестуванню, що може завдати поліграфологу зайвих складнощів у проведенні поліграфологічного дослідження.

Обговорення питань, які будуть задаватись особі під час ПФДЗКП є також важливим етапом в проведенні ПФДЗКП, протягом якого особливо слід пам'ятати про необхідність актуалізації мотиваційних структур по відношенню до результатів обстеження. Якщо людині абсолютно байдуже обстеження, якщо душею вона знаходиться десь там, за межею кола досліджуваних проблем, фахівець може отримати зменшені або навіть спотворені результати дослідження. Цей фактор поліграфологу слід тримати на контролі весь період проходження ПФДЗКП аж до остаточної обробки та аналізу результатів.

Деяка частина осіб що тестується вважає, що експерт-поліграфолог не зовсім розумний, уважний, навіть самовпевнений, і його легко обдурити. Враження у такої особи про кваліфікацію поліграфолога складається саме при першому знайомстві з ним та під час виконання передтестової бесіди. Саме тоді особою що тестується й приймається рішення про застосування протидії і робляться прогнози на її успішність.

Поліграфологічне тестування. Ступінь фізіологічних реакцій організму особи залежить від характеру його емоцій. Якщо емоції негативні і несуть активний оборонний заряд а особа не визнає своєї участі у вчиненні певної негативної дії, то на пред'явлення значущого питання буде спостерігатися посилення відповідних фізіологічних реакцій порівняно з даними, отриманими на нейтральні питання. Якщо особа психологічно пригнічена і упевнена, що їй не уникнути відповідальності за скоєний злочин, то можливе зниження рівня реєстрованих показників на важливе питання, наприклад зменшення частоти пульсу.

Тому, проводячи ПФДЗКП, треба прагнути до того, щоб емоційне напруження особи перебувало під час тестування в оптимальній зоні. Це потрібно для збереження реального психофізіологічного рівня відповіді на важливі питання тесту. У той же час потрібно стежити, щоб обстежуваний не перебував і в напівсонному стані, для чого необхідно встановлення тісного контакту з обстежуваним.

При появі у обстежуваного ознак дратівливості або гніву (наприклад, при появі різких або гучних відповідей) слід припинити тестування і пояснити особі ще раз мету і сенс всієї процедури, нагадавши, що подібні відповіді призводять до спотворення реакцій «не на її користь».

У особи яка тестується існує первинна потреба – уникнути покарання, яка породжує вторинну – обдурити поліграф і т.д. Чим більше соціальна значимість потреби і менше ймовірність позитивного результату, тим сильніше емоційне напруження самої особи. Цим і пояснюється той факт, що отримати достовірні результати на поліграфі при розслідуванні вбивства простіше, ніж при крадіжці яблук із сусіднього саду.

Коли поліграфолог бачить на поліграмі явні ознаки протидії, то вже недоцільно з цим боротись, все це потрібно було робити під час проведення передтестової бесіди. Якщо поліграфолог виявляє на поліграмі протидію, то не рекомендується про це відразу говорити опитуваній особі, краще нагадати їй ще раз про необхідність дотримання загальних правил тестування.

Слід пам'ятати, що дуже сильне емоційне напруження, так і його відсутність може значно вплинути на якість поліграфологічних досліджень. Під час *попередньої оцінки отриманих даних ПФДЗКП* є можливість взваженого аналізу емоційного напруження особи та причин такого стану. Для подолання сильного емоційного напруження або відсутності такого були розроблені так звані тести стимуляції, які призначаються для виведення обстежуваної особи із стану спокою або байдужості, вони знімають зайве емоційне напруження і діють заспокійливо на особу що тестується.

Під час заключної співбесіди потрібно з'ясувати у особи, чи не вважає вона що її права були чим небути порушені під час проведення ПФДЗКП та отримати про це згоду у письмовому вигляді. Якщо особа вважає інакше – слід дізнатись у чому саме ці порушення були виражені, нагадати правила проведення дослідження та відповідно відобразити у довідці

- *заклучна співбесіда;*
- *остаточна обробка та аналіз результатів;*
- *підготовка висновку.*

У висновку за результатами ПФДЗКП має знайти своє відображення той факт, що під час дослідження були проговоренні та роз'яснені умови проходження ПФДЗКП та в чому вони заключались. Від особи було неоднократно отримано підтвердження, що їй ці умови зрозумілі і вона їх дотримуватиметься під час дослідження.

З метою нейтралізації протидії під час ПФДЗКП поліграфологами можуть застосовуватись як організаційні (перенос ПФДЗКП на інший день) так і тактичні (зміна формулювання питань, жорстка або м'яка бесіда із опитуємою особою) заходи.

Стосовно всіх способів протидії об'єктивній перевірці на поліграфі можна рекомендувати *базові заходи* з їх подолання.

Фізичні (механічні) способи протидії ПФДЗКП.

Можна сказати, що як до фізичних (механічні) так і до поведінкових способів протидії ПФДЗКП заходи реагування схожі.

Для профілактики використання рухових (фізичних) прийомів протидії слід попередити особу що тестується про те, що до його крісла підключений дуже чутливий датчик рухів, безпосередньо перед тестом перевірити ступінь розслаблення рук і ніг, а також попросити його, якщо потрібно, зробити які-небудь природні рухи (наприклад, змінити положення стоп).

При аналізі дихальних кривих необхідно пам'ятати, що обстежувані часто вдаються до штучної зміни параметрів дихання. Штучне зниження глибини або частоти дихання обов'язково призведе в подальшому до форсованого дихання, яке легко диференціюється на кривих пневмограмми. Фахівцю необхідно знати, що співвідношення між вдихом і видихом – величина порівняно постійна. Видих на 10-20% довше вдиху. Відбувається це тому, що в процесі вдиху беруть активну участь міжреберні м'язи, а видих пасивний і йде за рахунок розслаблення м'язової групи по мірі виходу повітря з легень. Ця ознака використовується поліграфологами для виявлення протидії з використанням примусової зміни дихального циклу. Форма дихальної кривої в нормі, якщо немає елементів протидії, несе інформацію про емоційний стан обстежуваної особи.

Візуально крива дихання у разі протидії змінюється: співвідношення вдиху та видиху урівнюється, стають більш округлими піки синусоїди, на відміну від «гострості» при нормальному диханні. Про протидію може свідчити апное або верхнє блокування / припинення дихання, що за своєю суттю відбувається лише навмисно. Іноді зустрічаються випадки навмисної дизорганізації дихання.

Затримка дихання може спостерігатися при проведенні поліграфічних перевірок у разі протидії або при дуже високому емоційному напруженні, яке викликано несподівано пред'явленою інформацією.

Регулярне дихання. Внаслідок дії механізмів гомеостатичного регулювання цей прийом досить швидко призводить до гіпер - або гіповентиляції і появи затримок дихання (апное) або глибоких вдихів. Одночасно починають відзначатися відносно стійкі синхронні зміни частоти пульсу і тиску крові. Даний спосіб протидії досить легко виявляється шляхом порівняння з «нормою» дихання, зареєстрованої у період налаштування поліграфа або в проміжках між тестами.

Окремі глибокі вдихи як після перевірочних і контрольних питань, так і в інший час по ходу пред'явлення тесту, тривалі затримки дихання або нестабільне, «рване» дихання. Цей спосіб протидії виявляється також, як і попередній. Збереження описаних ознак у звичайному для обстежуваного стані може служити вказівкою на наявність патології дихальної системи обстежуваного.

Треба підкреслити, що виявленню протидії, пов'язаної із спотворенням дихання, сприяє одночасне застосування двох датчиків дихання, оскільки довільні спотворення дихання, як правило, проявляються тільки по одному каналу (частіше з датчика, розташованого в області грудей), слабо змінюючи сигнал по другому каналу. При відсутності протидії обидва сигнали виявляються практично ідентичними.

Застосування цього прийому протидії може бути виявлено по незвичайному симптомокомплексу фізіологічних реакцій порівняно з реакціями на інші подразники, в тому числі питання тесту.

Штучна затримка дихання обов'язково призведе до накопичення CO_2 в крові і зниження рівня кисню, нестачу якого можна компенсувати тільки збільшенням обсягу атмосферного повітря, що контактує з кров'ю. Отже, якщо відбулась штучна затримка дихання, то за нею повинен слідувати форсований вдих або збільшення частоти дихання.

Протидія за допомогою пальців рук може проходити в різний спосіб, наприклад за рахунок натискання пальцями на поверхність столу, підлокітників крісла або коліна.

Профілактика цього типу протидії заключається у правильному положенні тіла особи, що тестується. Особа що тестується повинна сидіти у зручному кріслі, кисті рук мають частково звисати з підлокітника. Таке положення позбавляє особу, що тестується упору під пальцями рук, що у свою чергу робить таку протидію практично неможливою. Правильне розташування рук повністю не гарантує поліграфологу відсутність артефактів, пов'язаних з мікрорухами кистей рук, так як при цих рухах змінюється сила придавлення датчиків до шкіри пальців, а відповідно і величина показників що реєструються. Але у будь-якому випадку подібна протидія має своїм наслідком відповідний характерний відбиток на графіку поліграми.

Протидія за допомогою прикушення язика легко діагностується, якщо методика тестування така, що дає можливість чітко фіксувати час відповіді обстежуваного на стимул. Для виявлення протидії за допомогою скорочення м'язів сфінктера необхідно використовувати датчики знімання інформації – подушка тремору.

Тестування доцільно перервати, якщо обстежувана особа з самого початку безперервно рухається, кашляє і т.д.. Таку особу слід ще раз попередити про необхідність суворого дотримання інструкцій поліграфолога. Всі коментарі слід робити лише після завершення пред'явлення тесту, оскільки подальша поява артефактів може свідчити про протидію обстежуваної особи ПФДЗКП.

У протистоянні деяким видам протидії доцільним є метод «фонового нагляду» за особою що тестується, суть якого полягає у спостереженні в реальному часі поліграфологом за фізіологічними показниками особи не в період запису тесту. Наприклад обговорення з особою тематики тестів, з одночасним спостереженням при цьому за величиною реакцій, які з'являються. Це дозволяє виявити найбільш «хвилюючі» теми для особи, що тестується а також отримати відносно «вільний відбиток» фізіологічних показників. Зрозуміло, що для цього потрібно буде завчасно одягти датчики.

Отримання «вільних відбитків» фізіологічних показників особи що тестується дає поліграфологу матеріал для їх порівняння з показниками зафіксованими безпосередньо під час опитування. Завдяки такому порівнянню можна наприклад побачити зміну характеру дихання.

Фізіологічні способи протидії ПФДЗКП.

Хоча фізіологічні способи протидії ПФДЗКП і можуть змінити характер психофізіологічного реагування особи під час тестування на поліграфі, їх негативний вплив на ефективність дослідження в цілому малоімовірний, адже методологія ПФДЗКП побудована з урахуванням можливого впливу таких факторів і у гіршому випадку, можна очікувати підвищення ймовірності невизначеного результату. Виявленню подібного роду заходів протидії може сприяти, якщо дозволяють умови, попереднє спостереження за особою, її поведінкою та відпочинком, а також спостереження за особою безпосередньо під час ПФДЗКП. Під час проведення ПФДЗКП поліграфологу слід звернути увагу на особливості поведінки особи що тестується, які в свою чергу і можуть вказувати на наявність певних фізіологічних обставин, що можуть впливати на результати тетування.

У передтестовій бесіді поліграфологу слід з'ясувати: як часто обстежуваний приймає ті чи інші ліки, періодичність вживання та їх негативні наслідки. Якщо для людини прийом ліків є необхідним, слід з'ясувати можливість перенесення їх вживання на кілька годин.

Психічні способи протидії ПФДЗКП.

В основі більшості видів психічної протидії лежить спроба особи так або інакше повністю або частково ігнорувати зміст питань, знизити рівень значимості обговорюваної теми для себе (чим досягається зниження психофізіологічної реактивності) та відповідати на питання автоматично. Дуже часто це робиться шляхом перемикання своєї уваги на який небудь реальний або вигаданий предмет. Саме тому існує важлива вимога до приміщення, в якому проводиться ПФДЗКП – відсутність сторонніх предметів у полі зору особи що тестується.

Ознаками цього способу протидії ПФДЗКП може бути:

- різке падіння частоти серцевих скорочень або артеріального тиску безпосередньо перед початком пред'явлення питань та збереження їх на низькому рівні протягом усього тесту;
- відсутності реакцій на полиграммі протягом всього тесту тощо.

Психічна протидія особливо небезпечна у випадках застосування тестів МВПІ, що передбачають однакові відповіді на всі питання. З метою нейтралізації такого способу протидії доцільно передбачити чергування запитань, на які обстежуваний дає то позитивні, то негативні відповіді. Щоб не помилитися при відповіді, він буде змушений приділяти увагу питанням, що задаються, особливо при використанні методик з чергуванням перевірочних і нейтральних запитань. Можна ускладнити ці тести шляхом підготовки і пред'явлення варіантів закінчень до питань не в усній, а в письмовій формі або у вигляді зображень (малюнків, фотографій). При цьому можна дати інструкцію особі замість відповіді «ні» на кожне питання вголос повторювати пред'явлений варіант закінчення (наприклад, називати предмет, зображений на фотографії).

«Перенесення смислу» питання можна вважати одним із способів зниження психофізіологічної реактивності людини. Особа що тестується може

намагатись переконати себе в тому, що перевірочне питання в конкретному формулюванні до нього не відноситься. Наприклад, питання: «Ви крали гроші з сейфа?», особа може трактувати наступним чином: «Звичайно, ні! Я не крав грошей, я лише взяв те що мені належить, так як мені завжди не доплачували». При такому розумінні питання відповідь особи «ні» буде суб'єктивно виглядати щирою. Очевидно, що успішність застосування даного прийому протидії обстежуваним залежить від його здатності до самонавіяння.

З метою профілактики та подолання розглянутого способу протидії поліграфолог повинен:

6. приділити ретельну увагу підготовці питань, відбираючи з можливих варіантів оптимальні формулювання, що відповідають критерію однозначності сприйняття та не допускають «перенесення смислу»;

7. ретельно обговорювати з особою всі питання по ходу тестування на поліграфі до тих пір, поки не переконається, що особа правильно розуміє їх зміст.

Не слід плутати навмисне «перенесення смислу» питання як способу протидії ПФДЗКП з проявом такого природного механізму психологічного захисту як «раціоналізація»¹, який не повинен розглядатися в якості прийому протидії, але повинен бути врахований поліграфологом у своїй діяльності. Вважається, що «раціоналізація» на практиці є однією з можливих причин хибно-негативних висновків.

Серед психічних прийомів протидії можна виділити також штучну актуалізацію короткочасних емоційно яскраво забарвлених образів чи думок яку спрямовують на посилення психофізіологічних реакцій, при відповідях на певні питання тестів, складених по МКЗ або МВПП.

Очевидно, що цей спосіб протидії складно застосовувати однаково стабільно і ефективно протягом усього тестування на поліграфі, особливо якщо воно триває досить довго. Слід розуміти, що у такому випадку у особи що тестується виникає потреба використовувати різні методики і методичні прийоми, оскільки набір «збуджуючих» думок і образів може виснажитись, а їх емоціональна сила знизитись внаслідок численних повторень.

Рекомендується при наявності підозри щодо застосування цього виду психічної протидії ПФДВП перейти до використання тестів, складених по МПНЗ. Випадок збереження у особи при цьому стабільно сильних реакцій на нейтральні питання буде підтвердженням первинних підозр.

Вважається, що спільне ефективне застосування описаних вище психічних видів протидії (на зниження рівня значимості і на посилення психофізіологічних реакцій) мало ймовірно, оскільки:

¹ Раціоналізація – найпоширеніший механізм психологічного захисту. Проявляється у спробах довести, що будь які вчинки суб'єкта є єдино правильними, а тому – критиці не підлягають. Як правило, раціоналізацію використовують, щоб пояснити свої дії, що вже відбулися і які були негативно сприйняті оточенням. Людина не визнає свою провину не дивлячись на те, що наслідки цих дій не відповідають гарним словам які вона виголошує. Несвідомий механізм раціоналізації не слід змішувати з навмисними брехнею, обманом чи облудою. Раціоналізація допомагає зберегти самоповагу, уникнути відповідальності і провини. У будь-якій раціоналізації є хоча б мінімальна кількість правди, однак у ній більше самообману, тому вона і небезпечна.

8. необхідність диференційованого реагування на певні питання вимагає від особи що тестується їх уважного прослуховування, аналізу, що у свою чергу не дозволяє використовувати «уявне відключення»;

9. необхідність швидкого і своєчасного перемикання між двома по суті протилежними психічними процесами / станами вимагає від особи надмірного напруження, яке неможливо довго витримати і приховати.

Фармакологічні способи протидії ПФДЗКП.

Значне перевищення величини реакцій (особливо ШГР) на фізичні стимули по відношенню до реакцій на психічні може свідчити про прийом фармакологічних препаратів.

Зовнішніми ознаками прийому різних фармакологічних речовин можуть служити:

при вживанні седативно-снودійних речовин:

8. невиразна мова;

9. швидкий горизонтальний рух очних яблук;

10. пожовтіння шкіри (при тривалому вживанні); шкірні висипання (при тривалому вживанні бромідів); точкові сліди крововиливів на шкірі;

11. пригнічення дихання;

12. депресивна, загальмована, а в деяких випадках (при передозуванні) агресивна поведінка;

13. атаксія.

при прийомі стимуляторів:

11. підвищений, безпричинне занепокоєння (метушливість рухів);

12. зміни шкірних покривів (сухість, жовтизна, почервоніння обличчя, точкові сліди);

13. тахікардія;

14. розширені зіниці;

15. атаксія.

при прийомі транквілізаторів:

10. пригнічене дихання;

11. атаксія.

при вживанні різних розчинників (хімічні речовини):

1. виражене хвилювання (паніка);

2. слезовиділення + нежить;

3. пожовтіння шкірних покривів;

4. пригнічення дихання;

5. невиразна мова;

6. атаксія.

При наявності підозри, що обстежуваний навмисно використовував фармакологічні препарати з метою протидії ПФДЗКП, у нього по завершенні тестування на поліграфі уповноваженою на те особою можуть бути взяті зразки слини або сечі для подальшого хімікотоксикологічного аналізу.

Можливі зміни поліграм при використанні фармакологічних засобів:

1. При вживанні речовин, що володіють стимулюючим ефектом:

- на кривій дихання буде спостерігатися висока частота і глибина дихання; можливий зазубрений характер сигналу, постійне коливання відношення об'єму вдику до об'єму видиху;

- на кривій ШГР з-за підвищеного потовиділення, а також вираженого збудження ЦНС всі реакції (на «н. п.», «к. п.», «з.п.») будуть різко вираженими; може спостерігатись многохвильовість та «двугорбистість» ШГР, а також різке наростання підйому ШГР та її швидкий спад.

2. При вживанні речовин, що володіють депресивним впливом на організм:

- зменшення частоти дихання, поверхнєве (не глибоке) дихання; стабільне співвідношення об'єму (часу) вдику та видиху;

- з-за зниження потовиділення, а також превалювання гальмівних реакцій в організмі спостерігається незначне коливання ШГР на всі стимули (плоска, рівна ШГР); похилі підйоми ШГР; наявність невеликої від'ємної фази, но при цьому довге відновлення до ізолінії ШГР;

- зменшення артеріального тиску та частоти серцевих скорочень;

- плавне наростання та зниження сигналів.

3. При прийомі психомиметиків (психодислептиків або галюциногенів):

- на кривих дихання відмічається збільшення амплітуди та частоти;

- нерегулярність дихання;

- зниження амплітуди ШГР;

- збільшення частоти та об'єму пульсу, різкі перепади кров'яного тиску.

4. Протисудомні препарати. Ці препарати використовуються людиною при епілепсії, для запобігання випадків. Вони впливають на кору головного мозку, зокрема на її «моторні відділи». Але ці ж препарати пригнічують активність нервової системи в цілому. Зазвичай прийом протисудомного препарату веде до ослаблення реакції на поліграми, але не настільки, щоб виключити можливість її об'єктивної оцінки.

При виявленні – фармакологічного способу протидії ПФДЗКП із використанням транквілізаторів найбільш радикальний спосіб отримання корисної інформації – багаторазове підвищення коефіцієнта підсилення на каналі ШГР до моменту, коли пряма базова лінія перетворюється в «ламану» лінію. У практиці поліграфних перевірок таку криву ШГР нерідко називають «крива що дихає». Хоча вона не є прямою лінією, але її зміни по амплітуді настільки незначні, що дають можливість на їх тлі бачити основну відповідь.

Для досягнення мінімального ефекту протидії ПФДЗКП більшість фармакологічних препаратів повинні бути прийняті у великих дозах, але навіть в цьому випадку їх вплив на характер кривих поліграм закінчується досить швидко, а побічні дії (наприклад, підвищена частота сечовипускання, атаксія, різка тахікардія тощо) тягнуть для опитуваних негативні наслідки.

Більшість ознак такої протидії можуть бути виявлені на етапі передтестової і внутрітестової бесіди. Проводити тестування людини, що знаходиться в такому стані, небажано.

Наркотики опійної групи

Поліграфологу необхідно також володіти ознаками наркотичного сп'яніння та наслідками вживання наркотиків для людини.

До загальних властивостей опіатних наркотиків слід віднести: викликаний стан ейфорії, спокою, умиротворення (реакція при першому прийомі може бути різною – від гострого бажання повторити прийом, до отруєння і вкрай негативних відчуттів). Призводить до швидкого (іноді після одного – двох прийомів) виникнення сильної психічної та фізичної залежності.

Ознаками сп'яніння наркотиками опійної групи можуть виступати: незвичайна сонливість, такий стан притаманний людині незалежно від обставин, в яких перебуває людина. Якщо залишити сп'янілого в спокої, він починає засинати в будь-якій позі і «кловати носом», періодично прокидаючись.

Якщо його покликати, він відразу включається в розмову, наче й не спав. При цьому у нього уповільнена мова, слова він розтягує, включається в розмову про тему, яку вже давно обговорили і забули, кілька разів може розповісти одне і те ж. Але у спілкуванні може бути жвавим, дотепним, легким. Дуже добродушний, покладливий, згідливий і послужливий. Справляє враження вкрай розсіяного і задумливого. Може забути про сигарету, що тліє у нього в руці, і впустити її або обпалити руку. Прагне усамітнитися, краще в окремій кімнаті. При цьому включити там телевізор і заснути. Іноді, навпаки, прагне бути в суспільстві, навіть якщо його і не просять; нав'язливий і настирний. Зіниця в час наркотичного сп'яніння незвичайно вузька і зовсім не розширюється при зменшенні рівня освітлення, тому при сутінковому освітленні гострота зору такої особи помітно знижується. Шкіра бліда, суха і тепла. Больова чутливість знижена, така людина може обпектися, не відчувши болю.

Особі після вживанні наркотичних речовин притаманні наступні ознаки:

- суженість зіниць;
- пригнічення дихання;
- шкірний висип, блідість (сірість) шкірних покривів;
- знижена чутливість до болю;
- атаксія.

В середньому дія наркотику триває 6 – 12 годин. Якщо вживання опіатів вже увійшло в систему (стало поступовим з певним інтервалом між прийомами наркотиків), то після припинення дії наркотику починає розвиватися абстинентний синдром – обов'язковий компонент опійної наркоманії – прояв фізичної залежності. Абстинентний синдром («ломка») пояснюється участю наркотику в процесах обміну речовин організму. За наявності абстинентного синдрому можна розпізнати вживання наркотиків.

Абстинентний синдром виражається у:

- занепокоєнні, напруженості, дратівливості;
- у легкій формі при наявності слабкої фізичної залежності нагадує ГРЗ, раптово починається і також раптово минає;
- різке і сильне розширення зіниць, почервоніння очей, слюзотеча, нежить і чхання;

- безсоння, шлункові розлади, ломота і сильні болі у всьому тілі.

До ознак систематичного вживання можна віднести:

- різкі і часті зміни настрою і активності незалежно від ситуації;
- порушення режиму сну і неспання;

- неприродно вузькі зіниці;
- незрозумілі часті нездужання;
- циклічна зміна станів, що характеризують сп'яніння і абстиненцію.

За для розуміння можливих впливів наркотичної залежності на результати ПФДВП поліграфологи слід також володіти хочаби загальним уявленням наслідків вживання опіатних наркотиків, до яких можна віднести:

- ураження серцево-судинної системи;
- ураження значної кількості клітин головного мозку;
- величезний ризик зараження СНІДом, сифілісом і гепатитом через використання шприців декількома особами;
- ураження печінки з-за низької якості наркотиків;
- сильне зниження імунітету, як наслідок – схильність до інфекційних захворювань;
- захворювання вен;
- руйнування зубів за порушення кальцієвого обміну;
- імпотенція;
- зниження рівня інтелекту;
- головна причина смертності та інвалідності серед наркоманів.

Хімічні способи протидії ПФДЗКП.

В основі хімічних способів протидії лежить підвищення опору шкіри за рахунок нанесення на неї певної речовини. Співвідношення сигналів на значний та контрольний (нейтральний) питання залишається незмінним при будь-яких станах шкіри.

Змінюючи опір шкіри під електродами, особа впливає на амплітуду сигналу, але при цьому співвідношення шкірної реакції на нейтральні і значущі питання залишається постійним. Адже, зміна опору шкіри пальців ніколи не впливатиме на оціночну функцію мозку.

Фахівці відмічають, що жодна з хімічних речовин повністю не блокувала шкірну реакцію, хоча могла значно знизити її амплітуду. У зв'язку з чим можна дійти висновків, що труднощі дешифрування сигналу ШГР, у випадку нанесення хімічних речовин на контактні ділянки шкіри полягають лише у зоровому сприйнятті малих амплітуд сигналу ШГР. Але така проблема вирішується посиленням сигналу ШГР у комп'ютерній програмі роботи з поліграфом.

Нейтралізувати такий вид протидії можливо трьома способами: а) протерти місце кріплення датчиків спиртом; б) у разі використання клею на нитроацетатній основі (прозорий лак для нігтів і т.д.), протерти пальці рідиною для зняття лаку з нігтів; в) змінити місце накладання електродів. Наприклад, з подушечок пальців на внутрішню сторону пальця. Необхідно пам'ятати, що клей або лак, нанесений на поверхню пальців, легко визначається як по зовнішньому вигляду шкіри, так і на дотик.

Фахівцю треба знати: 1. Ніякі хімічні способи протидії ніколи не змінять співвідношення реакцій ШГР на нейтральні, контрольні і значимі питання.

Що стосується алкогольного сп'яніння, то воно завжди супроводжується порушеннями поведінки, такими як зміна мови, зниження самоконтролю і координації руху, неадекватність оцінки різних ситуацій.

У особи можливі прояви повної або часткової байдужості до своєї долі, зниження рівня мотивації, спрямованої на уникнення покарання.

Середня (вміст у крові алкоголю до 3%) і тяжка (алкоголю більше 3%) ступінь сп'яніння досить легко зовні визначаються навіть не фахівцем - наркологом. При наявності підстав вважати, що особа вживала алкоголь напередодні тестування – бажано проводити ПФДЗКП не раніше ніж через 24 годин (при середньої тяжкості сп'яніння). Але вважається, що більш інформативні показники можуть бути отримані лише на третю добу.

Невелика кількість алкоголю, випитого напередодні тестування (легка ступінь сп'яніння, коли вміст алкоголю в крові не досягає 2%) може не бути виявлена «на погляд», але і не призводить до значних спотворень психофізіологічних параметрів, у зв'язку з чим опитування рекомендується проводити через 8-10 годин після вживання алкоголю.

Слід враховувати, що найбільша концентрація алкоголю в крові досягає максимуму на другу-третю годину після його вживання. Тому прийом навіть невеликої кількості, при певних умовах, може впливати на результати ПФДЗКП, проведеного в даний відрізок часу.

Також необхідно брати до відома можливість знаходження особи в момент вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння. Іноді трапляються ситуації, коли особа, що вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння, не пам'ятає обставин, при яких вона це зробила. У зв'язку з чим тести, що складені за методикою знань винного можуть бути неінформативними, так як особа не запам'ятала приватні ознаки, які будуть покладені в основу тесту і як результат не буде на них реагувати належним чином.

Поведінкові способи протидії ПФДЗКП.

Поведінкові ознаки включають в себе цілий ряд різних напрямків. Всі вони в першу чергу розраховані на «слабкі нерви» поліграфолога. Для їх діагностики не треба спеціальних пристосувань — датчиків. При виникненні такої ситуації перше золоте правило — не дати сісти собі на голову. Будьте завжди провідним при проведенні поліграфічних процедур. Не давайте керувати собою. Якщо після другого або третього пояснення обстежуваний продовжує порушувати правила тестування, дайте йому зрозуміти, хто встановлює правила тестування. Іноді це необхідно робити досить в жорсткій формі. Необхідно також поставити особу до відома, що протидія процедурі поліграфічних перевірок — це перша і основна ознака того, що досліджуваний пов'язаний з розслідуваним злочином (подією) і намагається обдурити поліграфолога і висновок про його причетність можна винести навіть на цій підставі. При поведінкових способах протидії Дональд Д. Крапоул (1996) рекомендує дотримуватися двох принципів обстеження: 1. Поліграфолог не повинен погоджуватися проводити обстеження, якщо він не контролює умови його протидії. Це передбачає зміст тесту, тимчасові обмеження, конкретизацію питання, техніку, обладнання і будь-які інші важливі елементи

якісного обстеження. 2. Кожен раз поліграми повинні бути об'єктивно проаналізовані за допомогою визнаної системи аналізу. Заходи поведінки не впливають на достовірність системи та алгоритми оцифровки, і вони повинні бути першочерговою підставою для формулювання висновків поліграфного обстеження [«Систематика поліграфного протипротиводія», журнал Поліграф, 1996, т. 25 № 1 стор 52]).

В якості профілактики протидії на етапі передтестового діалогу, можливо, використовувати спеціально спрямовану інформаційну бесіду з особою що проходить тестування. Для зниження частоти застосування методів протидії передтестової бесіди необхідно повідомити опитуваному, що при поліграфних перевірках Ви використовуєте надійну систему реєстрації різних методів спотворення інформації. Поліграфолог Мотта США стверджує, що «якщо обстежуваний поінформований про заходи, спрямовані на виявлення протидії, ймовірність його застосування значно знижується. Цей ефект посилюється, якщо в бесіді з опитуваним фахівцем висловлена думка, що спроба протидіяти проведенню поліграфній процедурі — це перша ознака причетності опитуваного до розслідуваного злочину». Фахівцю слід пам'ятати, що досліджуваному легше викликати штучно підвищену реакцію, ніж придушити справжню. В основному дефіцит інформації і часу не дозволяє обстежуваній особі грамотно застосувати активацію відповідних реакцій. При аналізі кривих поліграм опитуваний часто посилює відповідну реакцію на запитання, які не повинні бути емоційними, і це повинно насторожувати фахівця. В ефективності диференціювання справжніх реакцій від штучних, навмисних велике значення має як методологія, так і можливості технічних засобів (поліграфів), що використовуються при тестуванні.

З метою виявлення протидії об'єктивній перевірці особи на поліграфі поліграфологи можуть також застосовувати певні тести. Такі тести носять пошуковий формат і дають поліграфологу попередню, орієнтуючу інформацію з цього питання. Подібні тести можна використовувати, наприклад, при повторному тестуванні, коли за результатами першого тестування поліграфолог не зміг прийняти рішення через підозру у можливій протидії особи.

У випадку, коли в процесі тестування у обстежуваного наростає або зберігається стійкий стан емоційної напруги і він інтенсивно реагує практично на всі питання, доцільно змінити порядок дослідження і пред'явити довгий перелік виключно нейтральних запитань. Якщо після цього стан гіперреактивності у обстежуваного зберігається, тестування на поліграфі слід припинити, ретельно розібратися в причинах занепокоєння обстежуваного і, по можливості, провести тестування повторно.

Коли поліграфолог відзначає зниження фізіологічної реактивності обстежуваного, він повинен використовувати різні прийоми стимуляції: проведення короткочасного тестування пам'яті і уваги обстежуваного в перервах між пред'явленням тестів; проведення спеціального тесту зі звуковим біологічно зворотнім зв'язком; додаткове акцентування уваги обстежуваного на значимості для нього проведеного дослідження і його результатів; вживання, в залежності від стану здоров'я і побажань обстежуваного, міцного чаю або кави в перерві між пред'явленнями тестів (треба враховувати, що стимулюючий ефект кави

розвивається через 15 хвилин після його вживання). Не слід використовувати прийоми стимуляції щодо емоційно нестабільних обстежуваних.

В якості діагностичного прийому перевірки реактивності обстежуваного можна використовувати послідовне пред'явлення кількох фізичних (наприклад, хлопок в долоні, легке торкання шиї рукою) і психічних (ряд простих питань - «чи зручно сидіти?», «не заважають датчики?» і т.п.) стимулів.

Для того, щоб уточнити, чи дійсно має місце протидія ПФДЗКП, поліграфолог може поставити запитання типу: «Ви знайомі зі способами протидії поліграфу?» або «При проведенні опитування Ви застосовували якісь способи протидії?» і т.д.

Незалежно від виду протидії, можна впевнено заявити, що на даний час не існує абсолютно дієвих способів протидії, як по суті не існує і абсолютно дієвих способів її виявлення. Ефективність виявлення протидії перевірці із застосуванням поліграфа в першу чергу залежить від рівня професійної кваліфікації поліграфолога та його практичного досвіду в сфері поліграфології.

ВИСНОВКИ

Питання щодо застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі «скринінзі» в підрозділах правоохоронних органів України є особливим з урахуванням специфіки діяльності цих державних інституцій спеціального призначення. Враховуючи поступальні процеси реформування, що відбуваються в зазначеній вище правоохоронній царині, постає актуальне питання на кшталт системного запровадження поліграфа та діяльності щодо його використання, направлене на кадрове укріплення персоналу із числа нових та переатестованих кадрів для роботи в практичні підрозділи правоохоронних органів України. Як показує вітчизняна практика застосування цього науково-технічного приладу у багатьох питаннях дає можливість прийняти своєчасні, об'єктивні, справедливі, у тому числі й кардинальні кадрові рішення, у напрямі захисту національної безпеки, забезпечення державної таємниці, охорони потенційно небезпечних та стратегічних об'єктів тощо.

Викладена у цьому методичному посібнику науковообгрунтована інформація надасть керівникам відповідного рівня та спеціалістам-поліграфологам можливість фахово розібратися у питаннях механізмів та підходів застосування поліграфа й отриманих за допомогою його результатів у професійному кадровому «скринінговому» відборі кандидатів на обіймання відповідних посад у структурні підрозділи правоохоронних органів України.

Результатом проведеного нами дослідження стали теоретичні й практичні рекомендації та запропоновані висновки, які лягли в основу цієї наукової праці. Найбільш значими серед них є наступні:

1. Брехня, лукавство, що супроводжувало людей від раннього періоду їх життя й перебування у групах, общинах до переходу в більш цивілізовані форми людського існування, спонукала здійснення пошуку від примітивних способів виявлення неправди до більш досконалих форм боротьби з цим ганебним явищем. Здебільшого основу негативних дій людини з використанням брехні становила надмірна любов до матеріальних цінностей та земних благ, жага влади, наживи, страх перед викриттям у протиправних діях та покарання за вчинені злочини тощо. Перехід суспільстві від однієї формації до іншої, більш прогресивної, розвиток цивілізаційних процесів дали можливість створення технічних засобів, таких як: «гідросфігмографів», «плетизмографів», «пневмографів», «контролографів» та ін., за допомогою яких люди стали виявляти брехню інших людей. Подальший розвиток науково-технічного прогресу створив сприятливі умови для розроблення комплексних приладів нового покоління спеціального призначення, іменуємих поліграфами (*polygraph*, від [грец.](#) *полύ* – багато і *γράφω* – писати, синонім: детектор брехні).

Узагальнюючи аналіз історичних передумов виникнення, становлення та розвитку психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа їх можна поділити на умовні етапи та періоди:

– перший – визначально-перевірочний, який датується античним періодом I ст. до н.е. – до середини XVIII ст.;

- другий – дополіграфний, що розпочався з другої половини XVIII ст. і тривав до кінця XIX ст.;
- третій – інструментально-поліграфний, який бере початок з кінця XIX ст. – до 30-их років XX ст.;
- четвертий – розвинутий інструментально-поліграфний – розпочинається з 30-их років XX ст. і тривав до початку XXI ст.;
- п'ятий – сучасний (практично-дослідницький) визначається межами від початку XXI ст. до наших днів.

2. Міжнародний та національний досвід використання комп'ютерного поліграфа засвідчує, що даний прилад та діяльність, пов'язана з ним, має достатньо потужну практику застосування. Понад сто країн світу у різних напрямках діяльності використовують результати поліграфологічних досліджень. Кожна з країн світу відповідно до етнічного, політичного, правового, економічного, соціального, культурного розвитку сама визначала потребу у застосуванні поліграфа у тій чи іншій сфері діяльності. Приємно констатувати факт того, що поступово кількість держав-користувачів поліграфа зростає, і результати виконаних поліграфологічних досліджень завоюють всесвітнє визнання. Разом з тим, це не повинно перетворюватися в догму. Цей процес має бути переосмисленим кожною країною індивідуально з урахуванням наступних складових: потреби в поліграфі, напрямів та сфер його застосування, законодавчого врегулювання цієї діяльності тощо.

Виходячи з компаративістського аналізу потенційних користувачів поліграфа можна зробити умовний поділ країн світу, з урахуванням законодавчого врегулювання цього процесу на чотири групи. А саме:

- країни, в яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом (Литва та Молдова);
- країни, де застосування поліграфа врегульовано окремими правовими нормами закону, якими регулюється ширше коло суспільних відносин (колишня Югославська Республіка Македонія, Індія, Польща, Сербія, Словенія, США, Туреччина, Чорногорія);
- країни, де застосування поліграфа врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами (Англія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Держава Ізраїль, Іспанія, Італія, Канада, Німеччина, Казахстан, Південна Корея, Росія, Франція, Угорщина, Україна, країни колишньої Югославії, Чеська Республіка, Швейцарія);
- країни, в яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано (Китай, Північна Корея, Латвія, Естонія, Сінгапур, Фінляндія, Японія).

3. Основу проведених спеціальних досліджень із використанням поліграфа становлять психофізіологічні складові. Оскільки брехня в контексті зіткнення інтересів – це тотальний психосоціальний феномен, пов'язаний із безпосереднім та опосередкованим обміном інформацією й міжособистісним спілкуванням, вона полягає в умисному і найчастіше корисному перекручуванні реальної дійсності речей. Використання поліграфа передбачає собою перевірку ідеальних слідів відображення щодо конкретних обставин, подій, явищ та виявлення таким чином брехні людини. У наслідок постановки людині значимих для неї запитань

(стимулів) виникають реакції емоційного характеру. Це своєрідні психологічні реакції всього організму, які формуються із фізіологічного збудження (серцебиття), експресивної поведінки людини (пришвидшена хода) і свідомого досвіду (інтерпретація намірів людини й відчуття страху), що контролюються автономною нервовою системою, а також реакції на впливи внутрішніх і зовнішніх подразників, які мають чітко виражений суб'єктивний прояв, що поєднують у собі всі види чутливостей та хвилювань.

Емоції відповідно до реакцій людського організму поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні – це діяльність органів людини під їх впливом, де ключове місце посідає біологічний зворотний зв'язок. На ефективність функціонування такої дії впливають індивідуально-психологічні характеристики людини, емоційна лабільність, схильність до самоконтролю, що виражається насамперед у змінах каналів з низьким порогом чутливості, таких як показник шкіргальванічної реакції. Зовнішні – це реакції людського організму на прояв емоційних змін унаслідок впливу на них відповідних подразників (стимулів). Спеціаліст-поліграфолог може помітити їх у момент, коли опитувана особа має намір дати неправдиву відповідь. До зовнішніх реакцій відносять також елементи міміки та жестикуляції.

Емоції є найпростішою формою емоційних проявів психіки і являють собою форму психічного відображення навколишнього світу у вигляді короткотривалих переживань людини, які виражають її ставлення до того, що відбувається.

Характерні фізіологічні реакції, які викликаються емоціями, поділяють на різні категорії, зокрема:

- вегетативні – характеристики дихальної системи, шкіргальванічний рефлекс, зміна провідності шкірних покривів, артеріальний тиск, температура шкіри, серцевий ритм тощо;

- біохімічні (як частина вегетативної системи) – зміна складу крові, сечі та ін.;

- моторно-поведінкові – поява тремору, зростання мускульного напруження, зміни у виразі обличчя, позі, міміці, жестах;

- мовні характеристики (як частина моторно-поведінкової системи) – голосу, інтонації, зміни в характері організації мови;

- біоелектрична активність мозку – біоструми головного мозку.

Будь-які емоції людини супроводжуються зміною її фізіологічних реакцій.

4. Поліграф, у своїй основі, є технічним, багатоканальним реєстратором психофізіологічних реакцій людини, гласного використання, який дозволяє виявляти та фіксувати психофізіологічні реакції індивідуума на певні стимули (подразники) за рахунок перетворення її психофізіологічних показників активності з аналогових сигналів у цифрові, що відображаються у вигляді кривих на поліграмах. Як науково-технічний прилад він вийшов за межі медичного приладу й набув широкого застосування в різних галузях наукових знань багатьох країн світу.

Сучасні покоління поліграфів, на відміну від аналогових (піряних, чорнопишучих, традиційних), є комп'ютерними (цифровими), в яких аналоговий

сигнал реєструється спеціальними датчиками, що входять до комплексу приладу. З технічної складової переважна більшість моделей мають переносний персональний комп'ютер із сенсорним блоком і датчиками знімання інформації. Поліграфи реєструють сигнали, що надходять із датчиків, які спеціаліст прикріплює до різних ділянок тіла опитуваного. Це такі датчики як:

- верхнього (грудного) і нижнього (черевного) дихання;
- серцево-судинної активності: пульсу, кровонаповнення судин і/або артеріального тиску;
- електрошкірна провідність (опору шкіри, шкіргальванічного рефлексу).

При цьому зміни показників взаємозв'язані з коливаннями рівня збудження людини.

Сучасні комп'ютерні (цифрові) поліграфи можуть фіксувати до 50-ти фізіологічних параметрів: почервоніння обличчя або його окремих частин, тремтіння губ, розширення або звуження зіниць, прискорене кліпання очима, зміну температури навколо очей; розширення капілярів, тембральність людської мови за рахунок зміни стану голосових зв'язок й інші фізіологічні зміни в організмі людини. Апробуються нові технології «детекції брехні», що використовують методи психосемантики (аналіз семантичних полів тестованого) і психозондування (аналіз підсвідомих реакцій на неусвідомлювані подання тестових стимулів) тощо.

5. Не менш важливою складовою психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа є комунікативна діяльність (спілкування) між її учасниками. Спілкування являє собою складний багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, який включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини. Воно є обов'язковою складовою процедури виконання дослідження з використанням поліграфа й поділяється на вербальне, що здійснюється за допомогою мовних засобів, які сприймаються на слух, й невербальне – як взаємодія між людьми без використання такої комунікації, через обмін невербальними посланнями та їх інтерпретацією в окремо взятій ситуації.

Тактико-комунікативна діяльність спеціаліста-поліграфолога з особою на виконання поліграфологічного дослідження реалізується в три етапи: на етапі перед виконанням процедури дослідження (передтестова бесіда), в процесі виконання дослідження (міжтестова бесіда), а також по закінченню дослідження (обговорення процедури дослідження з можливим оголошенням її результатів).

У тактико-комунікативній діяльності чільне місце посідає соціально-психологічна установка як фактора адаптації особи до процедури дослідження. З позиції психологічного змісту вона являє собою нерозривну єдність діяльності, тобто спільної організованої цілеспрямованої активності людей і спілкування як багатопланового процесу встановлення й розвитку контактів між людьми, що передбачає обмін інформацією, певну тактику і стратегію взаємодії, сприймання та розуміння суб'єктами спілкування один одного.

Соціально-психологічна установка особистості з позиції соціальної психології розглядається як дослідження психофізіологічних механізмів

приспосовування організму до передбачуваної ситуації, вибіркової та спрямованості психічних процесів, механізмів неусвідомлюваної регуляції діяльності індивідуума.

6. З урахуванням того, що поліграф та діяльність з його використанням в Україні не врегульована на рівні окремого Закону, правовими основами у виконанні «скринінгових» перевірок для професійного кадрового відбору в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України слугують інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України. Такими є: Конституція України; Кримінальний кодекс України; Кримінальний процесуальний кодекс України; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України та ін.

Закони України «Про Національну поліцію»; «Про оперативно-розшукову діяльність»; «Про судову експертизу»; «Про державну службу»; «Про державну таємницю»; «Про запобігання корупції»; «Про інформацію»; «Про мову»; «Про захист персональних даних»; «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – інші нормативно-правові акти.

Накази Міністерства внутрішніх справ України: «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» № 743 від 28.08.2001 р.; «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України», зареєстрованого у Мін'юсті України 27.10.2004 р. № 365/9964, № 842 від 28.07.2004 р.

Відомчі інструкції: «Інструкції про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини)», затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 27.10.2004 р. за № 1373/9972; «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 та ін.

7. Серед ключових засад діяльності, пов'язаної з використанням комп'ютерного поліграфа у виконанні «скринінгових» перевірок для професійного кадрового відбору в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції є дотримання спеціалістом-поліграфологом основоположних принципів під час виконання психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа. Такими принципами є: добровільність, правомірність, неупередженість, комплексність та всебічне забезпечення прав людини.

Також для забезпечення об'єктивності отриманих результатів опитувань осіб із використанням поліграфа на відповідні посади у вітчизняні силові структури спеціалістом-поліграфологом мають бути дотримані умови щодо: стану приміщення в якому буде проводитись процедура опитування осіб із використанням поліграфа; належного фізичного й психологічного стану кандидата поліграфологічне опитування та часу на його виконання.

У разі, коли особа має відповідні обмеження чи протипоказання на проведення таких спеціальних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа – така процедура не виконується.

8. Результативність психофізіологічних опитувань осіб із використанням комп'ютерного поліграфа багато в чому залежить від умілої побудови тесту спеціалістом-поліграфологом. Він конструється у такий спосіб, щоб зміни в динаміці психофізіологічних показників опитуваного відбувалися через стимули (подразники), які є визначальними в процесі виконання дослідження.

Найбільш визнаними тестами, які знайшли своє практичне застосування у методиках психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа є наступні: 1942 р. – «тест на знання винного» Ф. Е. Інбау (за іншими джерелами, був запропонований у 1959 р. Д. Ліккеном); початок 50-х рр. XX ст. – «тест піку напруження» дослідницького типу та «тест загальних запитань» Кілерівського інституту поліграфа; 1955 р. – «тест прихованих запитань» Б. Бюрака; 1967 р. – модифікований «тест загальних запитань» Р. Деккера; 1970 р. – «тест піку напруження» відомого рішення з фальшивим ключем Р. Артера; 1977 р. – «тест підозри на знання винного» Дж. А. Матте; 70-ті рр. XX ст. – іменний «тест відомого рішення» та комбінований «тест стимуляційно-адаптаційний»; 1980 р. – модифікований «тест нейтральних і значимих запитань» П. Майнора; 1981 р. – «контрольовувальний тест» Управління спеціальних розслідувань Військово-повітряних сил США; 1984 р. – аналітичний пошуковий «тест піку напруження» Б. Кунса; початок 90-х рр. XX ст. – модифікований «тест на знання винного» В. Варламова і І. Ніколаєвої тощо.

9. При проведенні психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа можуть виникати фактори, що впливають на об'єктивність його результатів. Ці фактори можуть бути як об'єктивними, так і навмисно спровокованими особою, яка проходить ПФДЗП. Навмисно спровоковані - називають протидією. Серед способів протидії виокремлено такі види: фізичну (механічну), фізіологічну, психічну, фармакологічну, хімічну, поведінкову (комунікабельну). Наведені способи протидії можуть носити як явний (легко розпізнаються без застосування додаткових заходів) так і скритний характер (виявляються лише за допомогою додаткових перевірок). Ефективність виявлення протидії цілком залежить від досвіду та професійних якостей поліграфолога. Виявлення поліграфологом будь якого зі способів протидії ПФДЗП вказує на спробу особи вплинути на результати перевірки.

10. Практичні підходи проведення психофізіологічного опитування осіб із використанням комп'ютерного поліграфа при відборі в практичні підрозділи правоохоронних органів України полягають у виробленні відповідних рекомендацій важливих для цього процесу діяльності. На наш погляд такими є:

- запровадження системних поліграфологічних перевірок осіб як ефективних методів кадрового «скринінгового» відбору до правоохоронних органів, що зведе до мінімуму можливості допущення помилок в роботі вітчизняних силових структур;

- системне проведення кадрового «скринінг» кандидатів на обіймання відповідних посад у силові структури із використанням поліграфа і не лише при прийомі на роботу, але й на різних етапах кар'єрного росту слідчих, прокурорів

тощо: при переміщенні по службі, при проведенні службових розслідувань, при перевірці чесності і сумлінності виконання функціональних обов'язків та ін.;

– залучення поліграфа при виконанні профілактичної роботи серед особового складу службовців, оскільки такого роду регулярні перевірки спонукають осіб до самоконтролю, є стримуючим фактором, який перешкоджає можливим порушенням співробітників трудової дисципліни, правових, професійних, етичних, моральних, культурних та інших норм співіснування тощо.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Ініціатор (замовник) – юридична або фізична особа, з чия ініціативи проводиться опитування (дослідження) осіб із використанням комп'ютерного поліграфа.

Опитувана (досліджувана) особа – фізична осудна особа, яка добровільно, без примусу, приймає рішення та підтвердила письмово свою участь у проходженні процедури виконання опитування (дослідження) із використанням комп'ютерного поліграфа.

Спеціаліст поліграфа (спеціаліст-поліграфолог) – фахівець (професіонал) освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» або «магістр», який пройшов спеціальне навчання за програмами підготовки спеціалістів поліграфа, що підтверджується відповідним документом про освіту, має необхідні навички та досвід роботи з поліграфом, володіє методиками проведення опитування (дослідження) осіб із використанням комп'ютерного поліграфа.

Поліграф – технічний, багатоканальний реєстратор психофізіологічних реакцій людини, гласного використання, який дозволяє виявляти та фіксувати психофізіологічні реакції індивідуума на певні стимули (подразники) за рахунок перетворення її психофізіологічних показників активності з аналогових сигналів у цифрові, що відображаються у вигляді кривих на поліграмах.

Психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа (ПФДВП) – процедура застосування спеціальних знань, пов'язана з використанням технічних засобів, які не завдають шкоди життю та здоров'ю людей, які не завдають шкоди навколишньому середовищу, що забезпечує здійснення аналізу (оцінки) динаміки психофізіологічних реакцій опитуваної (досліджуваної) особи у відповідь на її запропоновані стимули (подразники), з метою перевірки достовірності отриманої інформації.

Скринінг (з англ. – *screening* – відбір, сортування...) Слово має кілька значень відповідно до сфери застосування. У діяльності з використанням поліграфа для кадрової перевірки осіб на обіймання відповідних посад розуміється як відсіювання чи перевірка осіб на благонадійність.

Кадровий «скринінг» – професійний відбір осіб на обіймання ними відповідних посад у державні чи приватні установи (підприємства, організації, колективи, компанії тощо).

Опитування із використанням поліграфа (опитування) – спеціально організований і науково-обґрунтований комплекс методів та прийомів їх застосування для отримання, порівняння й інтерпретації психофізіологічних реакцій особи у відповідь на пред'явлені їй стимули (подразники).

Матеріали опитування – завдання на проведення опитування осіб із використанням поліграфа, надані ініціатором документи, перелік тестів та запитань, поліграми, заява про надання добровільної згоди на проведення опитування, аудіо- та (або) відеозапису.

Стимул (запитання) – зовнішнє цілеспрямований вплив на організм, що викликало його відповідну реакцію. Стимули поділяються на фізичні (світло,

звук, температура тощо), хімічні (речовини, ліки, їжа і т. д.), психічні та ін. У практичних поліграфічних дослідженнях використовуються в основному психічні або семантичні стимули. До них належать: запитання, фотографії, малюнки, предмети і т. д. До кожного виду використовуваних стимулів пред'являються певні вимоги.

Тест (опитувальник) – складена з урахуванням певної методики сукупність запитань (стимулів), від 4-х і більше, у вигляді окремого тестового блоку.

Тестування з використанням поліграфа – основний етап психофізіологічного опитування (дослідження) з використанням комп'ютерного поліграфа, який передбачає пред'явлення опитуваній (досліджуваній) особі постановку спеціалістом-поліграфологом запитань (стимулів), об'єднаних в тести в особливому, методично і обумовленому порядку.

Фон – тимчасовий стан фізіологічних процесів організму людини, яка перебуває в спокої без застосування до неї стимулів (запитань) в процесі виконання спеціалістом-поліграфологом психофізіологічного опитування (дослідження) з використанням комп'ютерного поліграфа.

Реакція – зміни фонові активності фізіологічного показника людини, викликані впливом зовнішнього цілеспрямованого стимулу (наприклад, запитання, зображення, предмета тощо).

Протидія – це будь-який фізичний, психічний, фармакологічний (хімічний) чи поведінковий спосіб, використовуваний опитуваною (досліджуваною) особою з наміром перешкодити спеціалісту-поліграфологу отримати об'єктивний результат проведення психофізіологічного опитування (дослідження) з використанням комп'ютерного поліграфа.

Артефакт – явно відмінні від фону зміни, які відбуваються в динаміці фізіологічного процесу людини, безпосередньо незв'язані з стимулами (запитаннями), а обумовлені впливом екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) дестабілізуючих факторів (наприклад, покашлювання, погекування, рухи ногами, руками, тулубом, також зовнішні шумові впливи тощо.)

Поліграма – результат запису змін у фізіологічному стані людини під час виконання психофізіологічного опитування (дослідження) з використанням комп'ютерного поліграфа з метою перевірки в неї тематичних ідеальних слідів відображення.

Фізіологічний показник – зареєстрована поліграфом у вигляді електричних сигналів вегетативна діяльність органу людини (наприклад, дихання (грудне і черевне), шкірно-гальванічна реакція або, ще називають, електричний опір шкіри, показники серцево-судинної системи: артеріальний тиск та/або фотоплетизмограма).

Висновок спеціаліста-поліграфолога – судження (фахівця, професіонала) з питань, поставлених ініціатором (замовником) перед спеціалістом-поліграфологом на виконання психофізіологічного опитування (дослідження) особи з використанням комп'ютерного поліграфа, яке надається ініціатору у вигляді науково обґрунтованих інформаційних даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс] : станом на 4 лют. 2011 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – 1996. – № 30. – Ст. 1. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України станом на 1 черв. 2012 р. // Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Алерта, 2012. – 304 с. – (Відповідає офіц. текстові).
3. Кримінальний кодекс України : станом на 25 верес. 2006 р. – К. : Велес, 2006. – 152 с.
4. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 липня 2015 року № VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19><http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. (зі змінами від 9 трав. 2011 р.) // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>.
6. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
Про затвердження інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 12 груд. 2011 р. № 3505/5 (Зареєстрований в Мінюсті України 12 груд. 2011 за № 1431/20169) // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=293917>
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/>.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/>.
9. Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору Постанова Кабінету Міністрів України № 170 від 19 березня 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/170-94-п>.
10. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 26 груд. 2012 р. № 1950/5 (Зареєстрованого в Мінюсті України 2 січня 2013 р. за № 1/22533) // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=342712>

11. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України : наказ МВС від 28 серп. 2001 р. № 743.

12. Про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини) [Електронний ресурс] : інструкція МВС від 27 жовтня 2004 р. № 1373/9972 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1373-04>.

13. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС від 28 лип. 2004 р. № 842 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04>.

14. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : затв. наказом МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>.

15. Інструкція з порядку обліку і звітності служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1374-04>.

16. Алесковский С. Ю. Использование графологического метода при проведении предтестовой беседы [Электронный ресурс] / С. Ю. Алесковский. – Режим доступа :

<http://www.anteq-group.ru/jurnal16.html>.

17. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) [Текст]: Монографія. - К. : Ніка-Центр, 2002. - 296 с.

18. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : [моногр.] / В. І. Барко ; МВС України ; НАВСУ. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 446 с.

19. Барко В. І. Управління персоналом органів внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект) : навч. посіб. / [Барко В. І., Ірхін Ю. Б., Никифорчук Д. Й., Підюков П. П.]. – К. : Київ. юрид. ін-т, 2005. – 244 с.

20. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. / Бедь В. В. – [2-ге вид., стереотип.]. – Львів : Новий світ, 2004. – 380 с.

21. Белошина О. В. Экспертиза. Полиграф как средство защиты [Электронный ресурс] / О. В. Белошина, А. Г. Ладченко. – Режим доступа :

<http://www.gra.litsa.ru/magazine.php?m=27&a=12>.

22. Біленчук П.Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини: історія, теорія, практика : [моногр.] / Біленчук П. Д., Мотлях, О. І., Рибальченко О. М., Усіков І. П. – К. : Атіка, 2013. – 419 с.

23. Варламов В. А. Детектор лжи : учеб. пособие / В. А. Варламов. – М. : ПЕР СЭ-Пресс, 2004. – 352 с.
24. Варламов В. А. Тесты полиграфных проверок / Варламов В. А., Коровин В. В., Варламов Г. В. ; под ред. А. Г. Сапрунова. – Краснодар : Просвещение-ЮГ, 2002. – 160 с.
25. Видовая экспертная методика производства психофизиологического исследования с использованием полиграфа [Электронный ресурс] // Центр независимой комплексной экспертизы и сертификации систем и технологий. – Режим доступа : www.polygraph.su/docs/answer_1_4.doc.
26. Використання поліграфа: історія, методика та перспективи застосування на досудовому слідстві : метод. рек. [В.В. Юсупов, Н.В. Галушка, М.М. Цимбал] ; МВС України, КНУВС. – К., 2010. – 57 с.
27. Галаган В. І. Питання застосування поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ / В. І. Галаган // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту. – 1999. – № 3. – С. 241–247.
28. Делікатний С. К. Використання поліграфа в діяльності ОВС : навч.-метод. посіб. / С. К. Делікатний, Ж. Ю. Половнікова. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2001. – 109 с.
29. Данилова Н. Н. Психофизиология : учеб. для вузов / Данилова Н. Н. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 178 с.
30. «Детектор лжи – полиграф» или что такое практическая психофизиология [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [/printarticle.php?p2_articleid=6](http://printarticle.php?p2_articleid=6).
31. Экман П. Психология лжи / Экман П. ; пер. с англ. Забожко Д. Н. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
32. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии [Электронный ресурс] / М. И. Еникеев. – Режим доступа : <http://www.polygraph.com.ua/crimpol/article2.htm>.
33. Жури́н С. Использование полиграфа для проверки сотрудников [Электронный ресурс] / С. Жури́н. – Режим доступа : <http://daily.sec.ru/dailypblshow.cfm?rid=18&pid=7904&pos=1&stp=50>.
34. Жури́н С. Опрос с использованием полиграфа: от чего зависит качество проверки? [Электронный ресурс] / С. Жури́н. – Режим доступа : <http://daily.sec.ru/dailypblshow.cfm?rid=17&pid=9625>.
35. Зубрилова И. С. Возможности использования полиграфных устройств для обеспечения информационной безопасности в бизнесе [Электронный ресурс] / И. С. Зубрилова. – Режим доступа : <http://www.antey-group.ru/jurnal16.html> .
36. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
37. Инструментальная «детекция лжи» : акаде. курс / С. И. Оглоблин, А. Ю. Молчанов. – Ярославль : Ньюанс, 2004. – 464 с.
38. Історія поліграфа (детектора брехні) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://polygraph-west.com.ua/history_ua.php.

39. Кокун О. М. Психофізіологія : навч. посіб. / О. М. Кокун. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 184 с.
40. Комиссарова Я. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений / Я. В. Комиссарова, В. В. Семенов – М. : Юрлитинформ, 2004. – 224 с.
41. Коровин В. В. Психофизиологическая основа метода СПФИ [Электронный ресурс] / В. В. Коровин. – Режим доступа : <http://www.poligraf.sp.ru/korovin.htm>.
42. Князев В. М. Полиграф и его практическое применение : учеб. пособие / В. М. Князев, Г. В. Варламов. – М. : Принт-Центр, 2012. – 859 с.
43. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : [моногр.] / В. Г. Лукашевич. – К. : Изд-во Укр. акад. внутр. дел, 1993. – 194 с.
44. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2002. – 748 с.
45. Малхазов О. Профвідбір та впровадження новітніх технічних засобів у роботі з персоналом / О. Малхазов, О. Кокун // Соціальна психологія. – 2005. – № 4 (12). – С. 84–90.
46. Методические рекомендации по проведению психофизиологического исследования с использованием полиграфа в АНО «ЦНКЭС» / [Электронный ресурс] // Центр независимой комплексной экспертизы и сертификации систем и технологий : офиц. сайт. – Режим доступа : http://www.polygraph.su/docs/answer_1_4.doc.
47. Микелсонс У. Правовые аспекты использования полиграфа в Латвии как средства получения доказательств / У. Микелсонс // Теория и практика применения полиграфа в правоохранительной деятельности : V междунар. науч.-практ. конф. ГУВД Краснодарского края : материалы конф. / под ред. С. А. Кучерука, С. Л. Николаева. – Сочи : ГУВД Краснодар. края, 2002. – С. 145–147.
48. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів / Д. А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 256–262.
49. Морозова Т. Р. Фізіологічні основи когнітивного спілкування при поліграфних перевірках [Електронний ресурс] / Т. Р. Морозова ; Ін-т соціал. та політ. психології Нац. акад. пед. наук України : офіц. сайт. – Режим доступу : http://www.ispp.org.ua/podiy_14_s_21.htm.
50. Морозова Т. Р. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. / Морозова Т. Р., Моцонелідзе І. О., Моцонелідзе Д. З. ; за ред. І. П. Красюка. – К. : Атіка, 2006. – 120 с.
51. Морозова Т. Р. Створення тестових опитувальників, призначених для поліграфних обстежень з метою перевірки свідчень / Т. Р. Морозова // Актуальні проблеми психології. – 2008. – Т. 7, вип. 20, ч. 2. – С. 32–36.

52. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : [моногр.] / О. І. Мотлях. – К. : Освіта України, 2012. – 394 с.

53. Мотлях О.І. Передтестова бесіда експерта-поліграфолога з під експертним як основа для фахового проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа / О.І. Мотлях, А.О. Тодосієнко. – //Юридичний вісник Національного авіаційного університету: Серія «Повітряне і космічне право». – 2015. – № 1 (34). – С. 153-158

54. Мотлях О.І. Теоретичні і праксеологічні засади психодіагностики особистості з позиції компаративістського аналізу наукових «теорій поліграфа» / О.І. Мотлях. – // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. – № 2 (II). – С. 137-149

55. Мотлях О. І. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посібник / О. І. Мотлях, І. П. Усіков. – К.: Освіта України, 2015. – 210 с.

56. Мотлях О. І. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів [Текст] : метод. рек. /Мотлях, О. І., Костюк В. Л., Куценко Д. В. – К.: Освіта України, 2016. – 73 с.

57. Мягких С. Г. Некоторые аспекты из области психологии лжи [Электронный ресурс] / С. Г. Мягких, А. М. Петров. – Режим доступа : http://www.portalus.ru/modules/psychology/readme.php?Subaction=showfull&id=1107023035&archive=&start_from=&ucat=26&category=26.

58. Никифорчук Д. Й. Теорія та практика поліграфічних опитувань у діяльності поліції / Д. Й. Никифорчук, В. І. Барко, Т. Ю. Ваврик // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України / за ред. В. Л. Регульського. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ при НАВСУ, 2000. – С. 194–202.

59. Оглоблин С. И. Инструментальная «детекция лжи» / С. И. Оглоблин, А. Ю. Молчанов. – М. : Ньюанс, 2004. – 464 с.

60. Основы юридической психологии : учеб. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2005. – 352 с.

61. Основы психологии : підруч. / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – [5-те вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2002. – 632 с.

62. Полиграфы («детекторы лжи») и безопасность. Справочная информация и рекомендации. – М. : Мир безопасности, 1999. – 107 с. – (Серия «Библиотека полиграфа»).

63. Поліграф [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклоп. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

64. Половникова Ж. Ю. Применение полиграфа в системе МВД Украины [Электронный ресурс] / Ж. Ю. Половникова. – Режим доступа : <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm>.

65. Практика использования полиграфов в США // Проблемы преступности в капиталистических странах (по материалам иностранной печати). – 1980. – Вып. 9. – С. 33–34.

66. Практика проведения судебных психофизиологических экспертиз с применением полиграфа в Украине [Электронный ресурс] // Украинское Бюро психофизиологических исследований и Безопасности. – Режим доступа :

17-15-07.html» <http://yurist.licasoft.com.ua/component/myblog/2011-02-04-17-15-07.html>.

67. Психологія : підруч. / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. / за ред. Ю. Л. Трофімова. – [3-тє вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.

68. Рибальченко О.М. Збірник універсальних тестів поліграфної перевірки при працевлаштуванні в кадровій безпеці : метод. посіб./ О. М. Рибальченко, В. В. Василенко, І. М. Козуб – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – 77 с.

69. Сабуров А. С. Юридична психологія : навч. посіб. [для студ. юрид. вузів і факультетів] / Сабуров А. С. – К. : ТП Пресс, 2003. – 208 с.

70. Салтевський М. В. Проблеми інструментальної детекції вербальної інформації в судовій експертизі / М. В. Салтевський // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – 2009. – Т. 22, вып. 61, № 2. – С. 307–312. – (Серія : Юридичні науки).

71. Семенов В. В. Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве : учеб. пособие / В. В. Семенов, Л. Н. Иванов. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 184 с.

72. Трегубенко З. Поліграф – для команди / З. Трегубенко // Моменти. – 2007. – № 1 (5). – С. 16–17.

73. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : [моногр.] / Л. Д. Удалова. – К. : А. В. Паливода, 2005. – 324 с

74. Усіков І. П. Криміналістичні особливості формування висновків психофізіологічного дослідження на поліграфі як одного із процесуальних джерел доказів [Електронний ресурс] / І. П. Усіков // Особливості розкриття та розслідування підрозділами МВС України злочинів проти життя та здоров'я особи : Наук.-практ. семінар, 18 листоп. 2011 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Режим доступу :

http://www.temenos.com.ua/article_kryminalistychni_osoblyvosti_formuvannya_vysnovkiv_psykhofiziologichnoho_doslidzhennya.html.

75. Усіков І. П. Эффективные приемы предтестовой беседы / И. П. Усіков // Актуальные проблемы психофизиологических исследований с применением полиграфа : сб. науч. стат. по материалам III науч.– практ. конф. – М., 2012 – С. 57–59

76. Усіков І.П., Черненко Р.В. Компоненты формирования вопросов сравнения: сборник специальных вопросов / Усіков І.П., Черненко Р.В. – Киев : Освита України, 2019. – 108 с.

77. Фельдман Г. Пособие по детекции лжи [Электронный ресурс] / Г. Фельдман / Сайт РусЛиб. – Режим доступа : http://ruslib.ru/book/32/Yrid_psihologij/GaroldFeldman/Garold_Fellman.html.

78. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / Фрай О. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 288 с.

79. Холодный Ю. И. Краткая история становления психофизиологического аппаратного метода детекции лжи [Электронный ресурс] / Ю. И. Холодный. – Режим доступа :

<http://www.liedetector.ru/pub/pub05.php>.

80. Холодный Ю. И. Правовые аспекты применения полиграфа при работе с кадрами [Электронный ресурс] / Ю. И. Холодный. – Режим доступа :

<http://www.liedetector.ru/pub/pub08.php>

81. Холодный Ю. И. Точность вывода по результатам психофизиологического исследования с применением полиграфа на примере работы в реальных условиях [Электронный ресурс] / Ю. И. Холодный // Российский полиграф. – 2004. – № 2. – Режим доступа :

<http://www.liedetector.ru/pub/pub17.php>.

82. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты): [моногр.] / Ю. И. Холодный. – М. : Мир безопасности, 2000. – 160 с.

83. Холодный Ю. И. Криминалистическая полиграфология и ее применение в правоохранительной практике [Электронный ресурс] / Ю. И. Холодный. – Режим доступа :

<http://www.liedetector.ru/pub/pub03.php>.

84. Черней В.В. Актуальні проблеми впровадження поліграфічних технологій у правоохоронну діяльність / В.В. Черней // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи [Текст] : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 3-6

85. Черней В.В., Мотлях О.І. Поліграфологічна діяльність як один із перспективних напрямів розвитку Національної академії внутрішніх справ / Черней В.В., О.І. Мотлях. – // Науковий вісник НАВС. – Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2018. – № 4 (109). – С. 13–24

86. Чернявський С.С. Проблеми використання поліграфа під час досудового розслідування / С.С. Чернявський // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи [Текст] : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 7-11

87. Шаповалов В.О. Методика визначення психологічних ознак достовірності/недостовірності показань у юридичній практиці : метод. посіб. / В.О. Шаповалов. – К., : Кафедра, 2012. – 92 с.

88. Шаповалов В. А. Методика определения психологических признаков достоверности/недостоверности в показаниях по видеоматериалам следственных действий / В. А. Шаповалов // Актуальные проблемы

психофизиологических исследований с применением полиграфа : сб. науч. стат. по материалам III науч.– практ. конф. – М., 2012 – С. 60–63

89. Шаповалов В. О., Алексеева-Процюк Д.О. Особливості проведення передтестової бесіди в дослідженнях із застосуванням поліграфа [Текст] : метод. рек./ [Шаповалов В. О., Алексеева-Процюк Д.О.] – К.: Нац. акд. внутр. справ, 2019. – 76 с.

90. Шаповалов В. О., Алексеева-Процюк Д.О. Технологія застосування тестових форматів Utah CQT в поліграфологічних дослідженнях [Текст] : метод. рек./ [Шаповалов В. О., Алексеева-Процюк Д.О.] – К.: Нац. акд. внутр. справ, 2019. – 88 с.

91. Юридична психологія : підруч. [для студ. юрид. вищ. навч. закл. і факультетів] / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Ін Юре, 1999. – 352 с.

92. Юридична психологія : підруч. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Х. : Право, 2008. – 240 с.

93. Ansley N. Zone Comparison Test. – Polygraph, 1998, 19 (2), p.110-116.

94. Canter D. V. Psychology and Law: Bridging the Gap, Ashgate Publishing / D. V. Canter, R. Zukauskienė. – Ltd, 2008. – 262 p.

95. Cesare Lombroso: A Brief Biography [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.cerebromente.org.br/n01/frenolog/lombroso.htm>

96. Matte J. A. Ph. D. Examination and Cross-Examination of Experts in Forensic Psychophysiology Using the Polygraph [Electronic resource] / James Allan Matte. – Mode of access :

<http://books.google.com/books?id=Lr-pjtihGmYC&printsec=frontcover&lr=&hl=ru#PPP1,M2>.

97. Segrave K. Lie detectors. A social history [Electronic resource] / Kerry Segrave. – Mode of access :

<http://www.books.google.com/books?id=Kr3xmUi6lgoC%printsec=frontcover%hl=ru>.

98. Leonard Keeler and his Instruments [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.lie2me.net/thepolygraphmuseum/id12.html>.

99. Brain Scans as Lie Detectors: Ready for Court Use? [Electronic resource] // Associated Press. – 2006. – January, 29. – Mode of access :

http://www.livescience.com/041129_lie_detection.html.

101. Matte J. A. Forensic psychophysiology using the polygraph: Scientific truth verification – lie detection [Electronic resource] / James Allan Matte. – Mode of access : ehind-the-Lie-Detector» <http://www.scribd.com/doc/4202/The-Lie-Behind-the-Lie-Detector>.

102. Хэссет Дж. Введение в психофизиологию (A Primer of Psychophysiology. James Hasset) / Хэссет Дж. ; пер. с англ. И. И. Полетаевой ; под ред. Е. И. Соколова. – М. : Мир, 1981. – 248 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Послідовність проведення психофізіологічного опитування осіб із застосуванням комп'ютерного поліграфа

1. Початок роботи.

1.1. Створіть окремий обліковий запис для роботи з новим клієнтом. Назвіть файл або ж за прізвищем кандидата на опитування, або за умовним кодовим словом з бажаним позначенням дати проведення дослідження.

1.2. Увімкніть відеокамеру, яка є частиною технічного оснащення поліграфологічної перевірки. Озвучте на відеокамеру напрям виконання опитування (сфера застосування), а також ПІБ опитуваної особи, дату, місце, час, умови проведення дослідження тощо.

1.3. Чемно познайомтесь з опитуваною особою, яка прибула до Вас на спеціальне дослідження. Представтеся, повідомте про свою освіту, у тому числі спеціальну – поліграфолога (за бажанням про свій досвід роботи). Покажіть особі місце (приміщення, кімнату), в якому відбудеться процедура дослідження і віжливо запросіть її присісти на спеціально облаштоване місце для тестуючих із використанням поліграфа.

1.4. Поставте особі запитання на предмет володіння знаннями про поліграф та процедуру дослідження з його використанням (чи цікавилася особа з інших джерел про це дослідження і з якою метою). З'ясуйте чи проходила особа раніше такого роду перевірку, коли, де, з яких питань та які результати її проходження.

1.5. Поясніть, що результати проведеного поліграфологічного опитування не є основоположним для ініціатора й прийняття ним остаточного рішення в конкретному: кадровому, службовому, розслідуваному чи іншому ключовому питанні. Однак наголосіть на важливості результатів цих досліджень, оскільки ініціатор часто бере до уваги саме їх, бо цілком покладається на високу достовірність добутих інформаційних даних, вірогідність яких становить 95-98%.

1.6. У загальному розкажіть про процес опитування з використанням поліграфа (необхідно розповісти про документальне оформлення всього процесу; викласти загальну інформацію про поліграф; тестові запитання; правила, яких має дотримуватися особа під час виконання тестування тощо).

2. Документальне оформлення.

2.1. Пояснити особі, що процедура психофізіологічного опитування з використанням поліграфа забезпечує непорушність гарантованих їй конституційних прав. Жодним чином не створює загрози здоров'ю, не впливає на його стан, і не погіршує самопочуття людини. Не є обманом з боку поліграфолога і процедури виконання дослідження, і не використовує елементи гіпнозу чи будь-чого іншого, що може ввести людину в гіпнотичний стан.

2.2. Повідомити, що процедура психофізіологічного опитування з використанням поліграфа передбачає собою добровільну письмову згоду особи, яка оформляється шляхом власноручного підписання заяви. Такий документ гарантує поліграфологу, що участь особи у спеціальному дослідженні є добровільною, а не елементом примусу з боку третіх осіб.

3. Біографічні та інші інформаційні дані.

3.1. Такого гатунку інформація передбачає отримання додаткових відомостей від особи для з'ясування спеціалісту-поліграфологу наскільки вона готова до проведення психофізіологічного опитування з використанням поліграфа.

3.2. Запропонуйте особі участь у системі зон порівняння (надайте опитуваному можливість оцінити себе за шкалою від 1 до 10).

3.3. Розпитайте в особи про її попередні місця роботи (переваги і недоліки); здобуту освіту/освіти; власні уподобання/хоббі – пам'ятайте про контрольні запитання.

3.4. Надайте особі спеціальну медико-технічну інформацію (поясніть, що поліграф є пасивним реєстратором психофізіологічних реакцій людини, які виникають в наслідок поставлених спеціалістом поліграфа запитань (стимулів) – необхідно з'ясувати цілковиту готовність опитуваної особи до процедури виконання дослідження:

3.4.1. З'ясуйте, чи відпочив (виспався) опитуваний на передодні проходження цього спеціального дослідження і скільки годин, а також чи не використовував для міцного сну снодійних чи інших медикаментів.

3.4.2. Чи вживав опитуваний перед тестуванням: алкогольні напої (якщо так, то коли, які і в якій кількості); тютюнові вироби, кальян (якщо так, то коли, які і в яких кількостях); медичні, фармакологічні, психотропні, седативні, наркотичні чи інші препарати (якщо так, то коли, які і в якій кількості).

4. Детальне пояснення процедури виконання дослідження.

4.1. Поясніть принцип емоційного реагування «боротьби або втечі» (з використанням наукового-технічного прикладу поліграфу).

4.2. Розкажіть про датчики реєстрації психофізіологічних реакцій людини, як складових поліграфа.

4.3. Поясніть, що брехня – це навмисна дія, яка може мати для особи негативні (непередбачувані) наслідки (реакція на небезпеку).

4.4. Підкресліть, що реакції емоційного характеру людини проявляються автоматично без її волі й бажання і їх неможливо знищити, знизити чи уконтролювати. Реакції будуть проявлятися кожен раз при виникненні небезпеки для особи. Опитуваній особі потрібно на 100% бути правдивим із поліграфологом аби прилад зафіксував вірну реакцію і спеціаліст не помилився в обрахунку поліграм і прийняв справедливе рішення, яке ляже в основу підготовленого ним висновку.

4.5. Поясніть етапи виконання дослідження (предтестова, між тестова та після тестова бесіда).

5. Обговорення анкети.

5.1. Запишіть всю інформацію, не зафіксовану раніше.

5.2. Якщо опитувана особа зробила власне зізнання у невідомих для ініціатора діях – зафіксуйте та повідомте про них ініціатора дослідження.

6. Обговорення питань тесту.

6.1. Існує три різних типи питань, всі вони однаково важливі: чесність і повнота відповідей на кожне з них не повинна викликати жодних сумнівів.

6.2. Порядок проведення обговорення питань: жертвовно-релевантні, релевантні, контрольні та нейтральні. Під час обговорення питань необхідно переконатися в тому, що контрольні запитання для опитуваної особи з використанням поліграфа є важливі.

6.3. Обговорюється лише одна серія питань за один раз.

6.4. Релевантні запитання – ті, які становлять основу ініційованого дослідження (до прикладу: питання про профпридатність особи або питання щодо національної безпеки).

6.5. Контрольні запитання – стосуються допоміжних інформаційних даних (наприклад: питання про чесність і порядність індивідуума).

7. Тестування із застосуванням між тестової бесіди.

7.1. Проведіть з особою стимулюючий тест «стим тест» (наприклад: на ім'я, прізвище тощо) і продемонструйте його результати.

7.2. Проведіть особі три пред'явлення тесту. Додайте четверте пред'явлення, якщо присутній артефакт.

8. Післятестова бесіда.

8.1. Попереднє ознайомлення з результатами проведеного тестування особи. Застереження: не слід робити заяв, що тестування було невдалим, а опитуваний має негативні результати тестування.

8.2. Обговорення результатів опитування необхідно вести толерантно. Ніколи не натякаючи опитуваній особі про те, що їй щось загрожує (відмова у працевлаштуванні, обвинувачення у вчиненому тощо).

8.3. Дайте можливість опитуваній особі виговоритися, це її заспокоїть. Підтримайте діалог у ключі того, чи немає в особи претензій до спеціаліста-поліграфолога та процедури виконання ним дослідження.

9. Висновок.

9.1. Запишіть на відеокамеру будь-які заяви, що поступили з боку опитуваної особи (недовіра поліграфологу; елементи погроз тощо).

9.2. Якщо опитувана особа зробила дискваліфікуючи зізнання, які були офіційно зафіксовані, вони мають бути розглянуті комісійно.

Додаток Б.
Гриф таємності

Затверджую

(П.І.Б. посада, звання, підпис)

**ЗАВДАННЯ
НА ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ
(ДОСЛІДЖЕННЯ) ОСОБИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОМП'ЮТЕРНОГО
ПОЛІГРАФА**

Начальнику _____
(посада, звання, П.І.Б. начальника підрозділу, що
здійснюватиме захід)

Прошу провести опитування у вигляді психофізіологічного дослідження з
використанням поліграфа відносно _____
(П.І.Б. опитуваної особи)

Підстава для проведення опитування: _____

Мета опитування: _____
(наприклад, оформлення допуску до відомостей,
що складають державну таємницю)

Питання для з'ясування при проведенні опитування:

1. _____
2. _____

Довідку про результати проведення опитування (дослідження) направити

(найменування підрозділу-Ініціатора)

Виконавець _____

(посада, звання особи, що _____ (підпис)
(П.І.Б.)

заповнила бланк завдання)

«__» _____ 20__ р.

Додатки: (особиста справа, матеріали службового розслідування тощо).
-----лінія відриву-----

Розписка

Завдання на проведення ПФДВКП N ____ відносно _____
(П.І.Б.)

Отримав _____
(посада, звання, П.І.Б., підпис)

«__» _____ 20__ р.

ЗАЯВА ПРО ДОБРОВІЛЬНУ ЗГОДУ ОСОБИ

на проходження психофізіологічного опитування (дослідження) із застосуванням комп'ютерного поліграфа

Я, _____

(Прізвище, ім'я, по-батькові, дата народження, місце проживання)

внаслідок зробленої мені пропозиції з боку спеціаліста-поліграфолога _____ даю добровільну згоду на проходження співбесіди (перевірки) з використанням комп'ютерного поліграфа щодо обставин, пов'язаних із _____

У зв'язку з проведенням (експертизи, розслідування, кадрової перевірки) відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних» № 2297-VI від 01.06.2010 р., даю свою згоду на обробку моїх персональних даних, а так само на передачу їх третім особам, органам досудового та судового слідства, адвокату.

Перед оформленням даної Заяви я ознайомлений(а) з метою та основними правилами проведення співбесіди, готовий(а) їх дотримуватися, так як зацікавлений(а) у забезпеченні правильності проведення даної процедури. Мені роз'яснено, що:

7. Перевірка з використанням комп'ютерного поліграфа буде проведена тільки після моєї письмової згоди.

8. Не заперечую, щоб з метою забезпечення моїх прав та безпеки, під час проведення перевірки вівся відео- та аудіозапис.

9. Перед початком перевірки я буду ознайомлений (а) із загальним змістом питань, які мені будуть ставити, а перед проведенням кожного тесту — з конкретними питаннями цього тесту. Мені роз'яснено, що я маю можливість брати участь у редагуванні питань до повного розуміння їхнього змісту.

10. Мені роз'яснено, що я маю право відмовитися відповідати на будь-яке з поставлених мені запитань або взагалі відмовитися від подальшої участі в даній процедурі в будь-який момент часу проходження перевірки.

11. Мені роз'яснено, що перевірка з використанням комп'ютерного поліграфа проводиться з метою отримання відповідей на чітко визначені тематичні запитання з одночасною реєстрацією змін мого фізіологічного стану для подальшої комплексної експертної оцінки спеціалістом-поліграфологом.

12. Мені роз'яснено, що перевірка з використанням комп'ютерного поліграфа не завдає і не може завдати шкоди здоров'ю, прилад сертифікований, за точністю і безпекою належить до класу медичних приладів, не надає і не може робити ніякого фізичного впливу на людину, тому що призначений тільки для реєстрації її фізіологічного стану в момент запису тестів.

13. У разі умисного пошкодження мною, під час перевірки, поліграфних датчиків або інших приладів, в силу неадекватної (агресивної) поведінки як до процедури тестування, так і по відношенню до фахівця-поліграфолога, відшкодування шкоди покладається на мене.

14. До початку перевірки з використанням комп'ютерного поліграфа я інформую, що не маю жодних причин, які могли б перешкоджати проходженню мною даного дослідження. Мені роз'яснено, що перевірка з використанням комп'ютерного поліграфа не буде проводитися в наступних випадках:

- при наявності у поліграфолога інформації про деякі психічні захворювання або розлади обстежуваного, а також у випадку загострення захворювань, пов'язаних з порушенням серцево-судинної або дихальної діяльності;
- при фізичному або психічному виснаженні обстежуваного, а також якщо він знаходиться в стані сонливості чи неконтрольованого перезбудження, не може координувати свої рухи і т. п.;
- в разі наявності у поліграфолога інформації про вживання особою сильнодіючих психоактивних речовин або лікарських препаратів, або при виявленні поліграфологом ознак вживання названого;
- в разі знаходження обстежуваного в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, а так само похмілля;
- в разі наявності даних про вагітність обстежуваної (друга половина періоду вагітності).

Своє рішення про проходження перевірки з використанням поліграфа приймаю добровільно, без примусу і без тиску від будь-кого, суть і сенс вищевикладених положень мені зрозумілий.

(Нижче власноруч відзначити згоду на проходження перевірки або причини відмови, вказати стан здоров'я, та прийом медикаментів)

(Підпис опитуваного)

____ / ____ / ____
(дата)

Підпис спеціаліста-поліграфолога _____ (_____)

Один із можливих варіантів передтестової бесіди спеціаліста-поліграфолога з особою на проведення психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа

Доброго Вам дня. Моє П. І. Б.....

Я спеціаліст-поліграфолог.....

Ви знаєте відносно яких питань призначено Вам психофізіологічне опитування з використанням комп'ютерного поліграфа? (*Знає/Не знає*).

Поясню. Ви...(*уточнити дію*). З цією метою.....За результатом проведення цього спеціального дослідження, я підготую експертний висновок. Ви повинні розуміти, що він може матиме як категоричний так імовірнісний характер викладу, як допомогти, так і зашкодити Вам у вирішенні питання, відповідно до мети ініційованого дослідження. Для того, щоб Вам допомогти мені потрібно щоб Ви дали письмову згоду на проведення процедури психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Якщо Ви згодні, то ось Вам бланк на добровільну участь у цьому дослідженні читайте, обмірковуюте, якщо згодні підписуйте. Виникнуть запитання будь-якого характеру задавайте де соромтесь.

А поки що, для більш детальної обізнаності з комп'ютерним поліграфом я ознайомлю Вас з цим приладом та процесом виконання даного дослідження. Це допоможе Вам отримати нову інформацію про поліграф або ж розширити знання, які Ви до цього про нього мали.

Скажіть, чи проходили Ви раніше такого виду спеціальне дослідження ? (*Якщо так, то уточнити коли, де, ким, відносно перевірки якої інформації та які результати дослідження*).

Зараз я познайомлю Вас з особливостями проведення психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа, зокрема про те, які психофізіологічні реакції організму людини даний прилад реєструє і за допомогою чого. Як відбувається фіксація проявлених реакцій людини на стимул (задане питання) і у вигляді чого. Яким чином виявляється правдивість чи неправдивість інформаційних даних, отриманих від Вас за результатом проведеного цього спеціального дослідження. Також, ознайомлю Вас у процесі передтестової бесіди з тими питаннями, які є важливими для з'ясування мені, спеціалісту-поліграфологу, в межах поставленого ініціатором завдання. Ці запитання матимуть вигляд тестів на які Вам необхідно буде дати ствердну відповідь «Так» або ж «Ні».

У загальних рисах я пояснив Вам, що собою являє процедура психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа, а більш детальну інформацію я зможу Вам надати після Вашої письмової згоди на її проведення.

Ви заповнили бланк такої заяви? Підписали його? Тоді приступаємо.

Прикріплюючи на Вас датчики поверх одягу, я поясню Вам їх принцип роботи, деякі особливості, які дозволять мені, спеціалісту-поліграфологу, точно визначити за їх допомогою наскільки Ви чесні зі мною і Ваші наміри щирі.

Ви повинні розуміти, що люди дуже вміло можуть маскуватися під жертву. Можливо і Ви цим зараз користуєтеся? *(Як правило, відповідь – Ні)*.

Згоден, у мене немає підстав Вам не довіряти, але й довіряти до кінця я також Вам не можу. Однак зазначу, що своєю добровільною участю у проведенні психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа, Ви намагаєтеся допомогти собі через мене спростувати певні сумніви, які виникають відносно Вас у ініціатора.....

У свою чергу додаю, що поліграф це надзвичайно точний і віднесений до класу надчутливих медико-технічних приладів, який гарантує цілковиту безпеку життю і здоров'ю людини. Він виявляє будь-які, навіть самі незначні зміни Вашого організму, проявлені у вигляді емоцій на стимули (запитання), шляхом реєстрування сигналів, що надходить від датчиків закріплених поверх Вашого одягу на тілі. Тобто, не розказуючи мені нічого, Ваш організм сам розповість мені необхідну інформацію і це зафіксує поліграф. Якщо Ви будете мене обманювати, то через прилад я відразу це побачу. У Вас зміниться пульс, частота дихання, збільшиться потовиділення, мимовільно станете йорзатися на стільці або подавати інший мимовільний знак тілом. Додаю, що той, хто обманює, може видати себе тремтячим голосом. У людини-брехуна, під час вимови неправдивих слів та речень завжди рефлекторно розширюється зіниці очей, відбувається почервоніння обличчя, масове потовиділення тощо.

Я перерахував Вам лише деякі психофізіологічні реакції, які надточно реєструє поліграф.

Вам зрозуміло як працює цей науково-технічний прилад?

Щоб перевірити, чи володієте Ви інформацією відносно....., я підготував Вам спеціальні тести, які складаються приблизно з 6-10 різних варіантів. Якщо взяти окремий тест, то в ньому буде одне перевірочне запитання, а решта питань, які я додавав до нього, але виглядають вони дуже правдоподібно.

Щоб пройти успішно психофізіологічне опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа, Ви повинні чітко дотримуватися відповідних правил, з якими я Вас зараз ознайомлю. Одне з основних полягає в тому, що людина повинна бути зі мною, спеціалістом-поліграфологом, широкою.

Ви розумієте, що це означає? *(Надати можливість щоб особа проговорила, що саме вона розуміє під термінологією щирість)*.

Якщо ж я зрозумію, що Ви від мене щось намагаєтеся приховати, навіть будь-яку деталь, то я зроблю для себе висновок, що на питання, які винесені на дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа, Ви напевне будете говорити мені неправду.

Вам це зрозуміло?

Умова бути щирим у даному спеціальному дослідженні є обов'язковою, тому, що поліграф це не «рентген думок» і він чітко зафіксує проявлені Вами психофізіологічні реакції, а мені доведеться потім обробляти зареєстровані сигнали, які надійшли з Вашого організму і я можу невірно їх сприйняти.

Ви хочете, щоб я помилився? *(Однозначна ствердна відповідь Ні).*

Тому будь-яка ваша недовомовленість, тобто інші спогади, навіть поза темою психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа, може спровокувати емоційне хвилювання і прилад відразу ж їх зафіксує. При цьому Ви можете навіть не відчувати цих змін.

Мені ж причина такого хвилювання Вашого організму буде незрозуміла, тому, що я не знатиму, з чим вона пов'язана та як вплинули на Вас ці переживання і спонукали появу таких психофізіологічних реакцій. У такій ситуації я можу помилково звинуватити Вас у брехні з основного питання, винесеного на дослідження. Я ж відверто хочу Вам допомогти і моя допомога полягатиме в правильності постановки запитань та об'єктивності оцінювання наданих Вами відповідей на них.

Ви ж хочете, щоб мої висновки, як спеціаліста-поліграфолога, були максимально об'єктивними? *(Однозначна ствердна відповідь Так).*

Тому, основою наших спільних намірів є дотримання правила уникнення недовомовленості. Зрозумійте, що недовомовленість це не завжди брехня, але для поліграфа вона виглядає саме так. Коли людина говорить неправду – вона це робить навмисне, значить, що їй є що приховати. Коли людина недовогорює – вона це робить тому, що вважає інформацію, яку згадала не важливою для ініційованого зацікавленою стороною дослідження. Для кращого осмислення цього правила згадайте, якщо у Вас буває кепсько на душі і Вас щось бентежить, обтяжує, Ви це носите в собі, а коли тільки розповіли – відразу стає легше. На цьому підході побудовані всі психотехніки і психотерапія. Навіть до церкви люди йдуть на сповідь, щоб залишити там свої хвилювання, за умови, коли проговорюють священникові проблемні питання у слух. Таким чином, якщо Ви згадаєте що-небудь про себе, поза інший період часу і в іншій ситуації або про свого колегу, сусіда, друга, знайомого під час проведення з Вами психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа – то ваші хвилюючі спогади, переживання можуть зіграти з Вами підступний жарт, і поліграф визначить це як свідомо прихована інформація на брехню.

Ви хочете щоб я помилився і звинуватив Вас у тому, що у Вашому минулому не було? *(Однозначна ствердна відповідь Ні).*

Тому єдиний спосіб пройти успішно психофізіологічне опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа, – це дотримуватися правил означених вище мною і звільнити свою пам'ять від інших асоціативних спогадів, концентруючи свою увагу лише темі питань цього спеціального дослідження.

Ви згодні зі мною? *(Однозначна ствердна відповідь Так).* Тоді приступимо до проведення психофізіологічного опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Варіанти постановки релевантних питань з обґрунтуваннями для обговорення теми, пов'язаної з національною безпекою

1. Питання № 4. «Ви знаєте кого-небудь, хто займається шпигунством або диверсійною діяльністю проти України?»

1.1. Шпигунство розглядається як навмисне несанкціоноване розкриття інформації/матеріалу іноземній державі, представникам влади, групи або організації, яка є підставою вважати, що така інформація/матеріал може бути використана зашкодити Україні або на користь іноземної держави, групи або організації. Диверсія розглядається як навмисне перешкоджання, уповільнення, пошкодження або знищення державного майна, проектів або людей (включаючи власність держави або проекти навіть, що виконуються підрядниками) з наміром нанести шкоду проектам або національній безпеці України. Це питання охоплює особисту безпосередню участь, надання допомоги іншим і знання про невідомі випадки шпигунства або диверсій. Шпигунство або диверсії можуть бути вчинені за власною ініціативою або на прохання інших. Ключовими елементами шпигунства і диверсійної діяльності, за визначенням, вважаються:

1.1.1. Опрацювання, пошук можливостей для заняття шпигунством або диверсіями.

1.1.2. Отримання пропозиції взяти участь в шпигунстві або диверсії.

1.1.3. Здійснення вербування для шпигунства або диверсійної діяльності.

1.1.4. Навчання агентів для шпигунства або диверсійної діяльності.

1.1.5. Постановка завдань для здійснення шпигунства або диверсій.

1.1.6. Підтримка контактів з метою здійснення шпигунства або диверсій.

1.1.7. Планування шпигунства або диверсійної діяльності.

1.1.8. Діяльність з метою шпигунства або диверсій, включаючи неправильне копіювання, видалення, передача секретних матеріалів/інформації та ін., знищення державного майна України.

1.1.9. Отримання за шпигунство або диверсії грошей, звань, нагороди, особистої/сімейної вигоди та ін.

1.1.10. Здійснення контролю, оцінки результатів шпигунської чи диверсійної діяльності.

1.1.11. Наміри участі в шпигунстві або диверсійної діяльності.

1.1.12. Володіння інформацією про раніше невідомі випадки шпигунства або диверсійної діяльності.

1.1.13. Причетність до одного або декількох із перерахованих пунктів розцінюється як шпигунство або диверсійна діяльність. Мотивація шпигунства або диверсійної діяльності (наприклад, гроші, ідеологія, релігійні переконання) має значення, але не знижує значення скоєних злочинів.

2. Питання № 6, «Ви навмисно порушували режим поведінки з секретною інформацією?».

2.1. Це питання стосується передачі секретної інформації або матеріалів стороннім особам. Сторонньою особою є людина, що не має допуску до відповідної секретної інформації або матеріалів. Ключові моменти питання:

2.1.1. Шпигунство.

2.1.2. Диверсії.

2.1.3. Дії направленні на заподіяння шкоди Україні.

2.1.4. Дії направленні на допомогу іноземній державі.

2.1.5. Отримання грошової/особистої вигоди.

2.1.6. Передача інформації в засоби масової інформації.

2.1.7. Випадки навмисного або ненавмисного розголошення інформації.

3. Питання № 8. «У Вас були несанкціоновані контакти з іноземними громадянами?»»,

3.1. Ключовими моментами цього питання є:

3.1.1. Таємні, секретні, несанкціоновані контакти з іноземними громадянами, які представляють іноземну державу, групу людей чи організацію.

3.1.2. Контакти, які необхідно приховати від спеціаліста-поліграфолога.

3.1.3. Контакти, які можуть привести до потенційної або реальної загрози вітчизняній національній безпеці.

3.1.4. Контакти, які можуть привести до несанкціонованої допомоги іноземній державі, групі або організації.

3.1.5. Неповідомленні візити в іноземні посольства, консульства або представництва.

3.1.6. Прихований, тривалий або короткостроковий, контакт з іноземним громадянином, який необхідно приховати.

3.1.7. Контакт розглядається так, щоб охопити всі засоби зв'язку (наприклад, особистий контакт, телефонний, через комп'ютер, за допомогою короткохвильового передавача, письмове повідомлення та ін.).

3.1.8. Повсякденний контакт з іноземними громадянами і санкціоновані контакти з іноземними представниками повинні бути виключені з розгляду цього питання.

4. Питання № 10. «Ви коли-небудь брали участь у терористичній і підіривній діяльності?».

4.1. Підіривною діяльністю є будь-яка діяльність, яка заважає, підриває або знищує права громадян, гарантовані Конституцією, або може привести і приводить до насильства або незаконного повалення державного устрою. Терористична діяльність являє собою навмисне залякування влади або населення з використанням насильства або погроз застосування насильства для досягнення політичних, релігійних або ідеологічних цілей. Терористична діяльність є політично мотивованою насильницькою діяльністю. Питання повинні бути уточнені для визначення особистої участі в підіривній або терористичної діяльності або підтримки підіривних і терористичних груп. Ключовими моментами підіривної і терористичної діяльності повинні бути позначені:

4.1.1. Опрацювання та пошук можливостей заняття підіривною або терористичною діяльністю.

4.1.2. Контакт з підривними або терористичними групами або їх представниками.

4.1.3. Отримання пропозицій взяти участь у підривній або терористичній діяльності.

4.1.4. Вербування для здійснення підривної або терористичної діяльності.

4.1.5. Навчання підривній або терористичній діяльності.

4.1.6. Постановка завдань щодо здійснення підривної або терористичної діяльності.

4.1.7. Планування підривної або терористичної діяльності.

4.1.8. Вчинення або надання допомоги в здійсненні підривної або терористичної діяльності.

4.1.9. Надання підтримки підривної або терористичної організації (наприклад, грошима, обладнанням, особистим часом, матеріально-технічним забезпеченням та ін.).

4.1.10. Отримання вигоди (наприклад, грошима, становищем, особистим/сімейним збагаченням) за вчинення підривних або терористичних актів або підтримку підривної або терористичної організації.

4.1.11. Володіння прихованою інформацією про підривну або терористичну діяльність.

Варіанти постановки релевантних питань з обґрунтуваннями для обговорення теми, пов'язаної з кадровим «скринінгом»

Питання № 24. «Ви коли-небудь вчиняли тяжкі злочини?».

Рамки цього питання повинні охоплювати злочини, за які опитувана (досліджувана) особа з використанням поліграфа була притягнута до юридичної відповідальності, а також за будь-які тяжкі злочини нерозкриті, за які не було покарано особу. Ключові моменти, які повинні бути опрацьовані спеціалістом-поліграфологом:

- усі виявлені чи нерозкриті злочини, які призводили або можуть призвести до арешту особи, з обвинувального вироку, кримінальному переслідуванню;

- усі злочини та правопорушення, включаючи злочини проти особи або власності, що мають чітко виражений навмисний характер. Крім того, будь-який випадок, в якому опитувана (досліджувана) особа була запідозреною або затриманою поліцією як підозрювана в тяжкому злочині;

- усі злочини та участь особи в незначних кримінальних проступках, вчинених у підлітковому віці;

- усі злочини щодо втягнення підлітків у злочинну діяльність.

Спеціаліст-поліграфолог, для власного переконання, що опитувана (досліджувана) особа розуміє сутність проступків, злочинів та тяжких злочинів, повинен її опитати особу, а за потреби пояснити на конкретних прикладах їх ознаки. Особливу увагу слід приділяти обговоренню сексуальних злочинів, оскільки поліграфологічне опитування спеціально не включає релевантні питання з цій теми. Прикладами сексуальних злочинів є зґвалтування, сексуальне насильство над дітьми та ін. Сексуальна активність за обопільною згодою між дорослими не повинна прийматися до уваги, якщо це не було пов'язано з арештом.

Питання № 26. «Ви навмисно приховуєте будь-яку інформацію про незаконні дії з наркотиками?».

Тимчасові рамки для з'ясування таких притиправних дій мають становити п'ять років. Питання про особисту участь в незаконних діях з наркотичними засобами повинно бути спрямоване на перевірку будь-якої участі кандидата на опитування в незаконному використанні чи розповсюдженні цих речовин у рамковому відліку останніх п'яти років. З цією метою має бути з'ясовано напрями використання наркотичних речовин:

- особисте вживання наркотичних речовин чи для проведення експериментів, включаючи одноразове чи багаторазове використання;

- придбання наркотичних речовин або наркотиків (участь в придбанні розглядається як варіант такого придбання).

- виробництва або виробництво наркотиків або наркотичних засобів;

- розповсюдження нелегальних ліків або наркотиків, включаючи перевезення, зберігання, продаж або надання допомоги;

– вживання ліків, придбаних за рецептом з метою отримання стану сп'яніння.

Вирощування, виробництво і розповсюдження наркотиків або наркотичних засобів з метою отримання прибутку є одночасно і тяжким злочином, і незаконними діями, тому передтестову бесіду має бути пов'язано саме обговоренню цих питань.

Питання № 28. «Ви навмисно викривили або приховали будь-яку інформацію про себе?».

Ключові моменти, які пов'язані з цим питанням:

– умисне надання неправдивих відомостей в анкеті з метою обману чи введення в оману.

– умисне приховування інформацію в анкеті з метою обману чи введення в оману.

Питання не повинне стосуватися ненавмисних помилок, допущених при заповненні документів, пов'язаних з працевлаштуванням.

**Варіанти контрольних запитань тесту, з часовими рамками,
спрямовані на отримання однозначної відповіді «ні»**

1. До (такого віку) Ви брехали?
2. До (такого віку) Ви робили щось неетичне?
3. До (такого віку) Ви робили щось погане в своєму житті?
4. До (такого віку) Ви порушували будь-які встановлені правила або закон?
5. До (такого віку) Ви робили що-небудь таке, за що Вам може бути соромно?
6. До (такого часу) Ви фальсифікували будь-які офіційні документи?
7. До (такого часу) Ви коли-небудь брехали своєму начальству?
8. До (такого часу) Ви брехали, щоб уникнути неприємностей?
9. До (такого часу) Ви брехали, щоб представити себе в кращому світлі?
10. До (такого віку) (такого часу) Ви обманювали в школі?
11. До (такого часу) Ви робили що-небудь таке, за що Вас могли звільнити з роботи?
12. До (такого часу) Ви обманювали роботодавця з будь-якої причини?
13. До (такого часу) Ви обманювали кого-небудь?
14. До (такого часу) Ви приховували будь-яку інформацію від кого-небудь?
15. До (такого часу) Ви говорили неправду про будь-кого?
16. До (такого часу) Ви брехали, щоб поліпшити своє становище?
17. До (такого часу) Ви брехали про щось важливе?
18. До (такого часу) Ви брехали представникам влади?
19. До (такого часу) Ви брехали, щоб приховати що-небудь?
20. До (такого часу) Ви коли-небудь робили проступки, за які могли бути звільнені?

(Контрольні питання без часових рамок)

1. Ви коли-небудь позичали гроші за підробленими документами?
2. Ви коли-небудь брехали про когось за його спиною?
3. Ви коли-небудь обманювали в школі?
4. Ви коли-небудь обманювали в спорті?
5. Ви коли-небудь обманювали граючи в карти?

Приклад питань тесту - перший етап

1. Нейтральне питання: «В цій кімнаті зараз світло?» – «Так».
2. Жертовно-релевантне питання: «Щодо питань про національну безпеку, Ви маєте намір відповідати правдиво на кожне з них?» – «Так».
3. Контрольне питання: «До 30 річного віку Ви брехали з серйозних випадків?» – «Ні».
4. Релевантне питання: «Ви знаєте кого-небудь, хто займається шпигунством або диверсійною діяльністю проти України?» – «Ні».
5. Контрольне питання: «До 30 річного віку Ви обманювали представників влади?» – «Ні».
6. Нейтральне: «Сьогодні ?» – «Так».
7. Релевантне питання: «Ви навмисно порушували режим поводження з секретною інформацією?» – «Ні».
8. Контрольне питання: «До 30 річного віку Ви покривали своєю брехнею кого-небудь?» – «Ні».
9. Релевантне питання: «У Вас були несанкціонованого контакти з іноземними громадянами?» – «Ні».
10. Контрольне питання: «Ви дійсно чесна людина?» – «Так».
11. Релевантне питання: «Ви коли-небудь брали участь у терористичній або підривній діяльності?» – «Ні».
12. Контрольне питання: «Ви та людина, яка не зрадить друзів?» – «Ні».

Приклад питань тесту - другий етап

1. Нейтральне питання: «В цій кімнаті світло?» – «Так».
2. Жертовно-релевантне питання: «Що стосується Вашого минулого, Ви маєте намір відповісти на кожне питання правду?» – «Так».
3. Контрольне питання: «До 30 річного віку Ви брехали, щоб представити себе в кращому світлі?» – «Ні».
4. Релевантне питання: «Ви коли-небудь вчиняли тяжкі злочини?» – «Ні».
5. Контрольне питання: «Ви особистість, яка ніколи не зрадить членів своєї родини?» – «Ні»,
6. Релевантне питання: «Ви навмисно приховуєте будь-яку інформацію про незаконні дії з наркотиками?» – Ні.
7. Нейтральне питання: «Зараз місяць?» – «Так».
8. Контрольне питання: «Вам можна повністю довіряти?» – «Так».
9. Релевантне питання: «Ви навмисно викривили або приховали будь-яку інформацію про себе?» – «Ні».
10. Контрольне питання: «До 17 річного віку Ви обманювали в школі?» – «Ні».

О.І. МОТЛЯХ, Є.М. КОРЖ, Д.В. КУЦЕНКО

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ПОЛІГРАФІВ
ПРИ ПРОФЕСІЙНОМУ КАДРОВОМУ ВІДБОРІ
ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Підписано до друку 07.10.2019 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 8,3.
Наклад 300 прим.

ФО-П Маслаков Руслан Олексійович
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4726 від 29.05.2014 р.
Тел. (095) 699-25-20, (098) 366-48-27.
E-mail: osvita2005@gmail.com, www.rambook.com.ua

ВД «Освіта України»^{ТМ}
Видавничий дім «Освіта України» запрошує авторів до співпраці
з випуску видань, що стосуються питань управління,
модернізації, інноваційних процесів, технологій, методичних
і методологічних аспектів освіти та навчального процесу
у вищих навчальних закладах.
Надаємо всі види видавничих та поліграфічних послуг.